

MARIA GIULIA AMADASI GUZZO

KARTACA

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 157

DOST

Maria Giulia Amadasi Guzzo

Roma Üniversitesi'nde profesör olarak dersler veren ve aynı zamanda bir epigrafi uzmanı olan Amadasi Guzzo, Afrika Antikçağı üzerine yaptığı çalışmalarla uluslararası bir itibara sahiptir.

Amadasi Guzzo, Maria Giulia
Kartaca
ISBN 978-975-298-545-2 / Türkçesi: Işık Ergüden
Aralık 2015, Ankara, 136 sayfa
Kültür Kitaplığı: 157; Tarih: 29

Kartaca

Maria Giulia Amadasi Guzzo

DOST

ISBN 978-975-298-545-2

Carthage
Maria Giulia Amadasi Guzzo

Türkçesi, Işık Ergüden

Yayına hazırlayan, Rojda Yıldırım

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi
Sertifika No: 12386
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Sertifika No: 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Uyarı 7

Kısaltmalar 9

Önsöz 11

I. Bölüm – Fenike Kolonizasyonu ve Kartaca'nın Kuruluşu 15

II. Bölüm – İlk Tarihsel Veriler 27

III. Bölüm – Kartaca Topraklarının Genişlemesi 36

IV. Bölüm – Yolculuklar 41

V. Bölüm – Kartaca ve Sicilya 44

VI. Bölüm – Kartaca ve Roma 52

VII. Bölüm – Kartaca Şehri 66

VIII. Bölüm – Politik Kurumlar ve Kamusal İşlevler 89

IX. Bölüm – **Toplum** 98
X. Bölüm – **Donanma ve Ordu** 100
XI. Bölüm – **Ticaret ve Tarım** 105
XII. Bölüm – **Mimari ve Sanat** 110
XIII. Bölüm – **Dini İnançlar ve Kült** 117
XIV. Bölüm – **Dil ve Edebiyat** 127

Sonuç 131
Kaynakça 133

Uyarı

Adları ya da deyimleri kimi zaman ana dillerinde belirtmek gerekti: Böylesi durumlarda, Fenike yazısı sessiz harflerden oluştuğundan, sesli harfler ancak mantıken şart olduklarında korunmuşlardır; diğer durumlarda, Fenike epigrafisindeki normal kurallara uygun olarak, sadece sessiz harf iskeleti kullanılmıştır.

Tarihlendirmelerin genellikle milattan önce olup olmadığı belirtilmiştir; eğer bu ibare yoksa, "milattan önce" olarak anlaşılmalıdır. Özel adların yazımında genel olarak en yaygın biçimlere uyulmuştur; Hasdrubal demek yerine, Fenike dilindeki biçime daha yakın olan Asdrubal tercih edilmiştir. Tanrı adlarında da Baal Hammon, Milkart ve Tinnit özgün Fenike biçimlerine en sạdık olanlardır. Bu son tanrıya bağlanan sembolde de genellikle kullanılan "Tanit işareti" adı korunmuştur.

Kısaltmalar

ACFP 4	*Actas del IV Congreso internacional de estudios fenicios y púnicos*, Cádiz, 2000.
CIS I	*Corpus inscriptionum semiticarum. Pars prima, inscriptiones Phoeniciae continens*, Paris, 1881-1962.
FGH	F. Jacoby, *Die Fragmante der Griechischen Historiker*, Paris-Leiden, 1923-1953.
HAAN	S. Gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, c. I-VIII, Paris, 1918-1930.
KAI	H. Donner, W. Röllig, *Kanaanäische und aramäische Inschriften*, I-III, 2. baskı, Wiesbaden, 1966-1969.
RIMA 3	*The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods*, Bd. 3 (A. K. Grayson), Toronto, 1996.

Önsöz

Elinizdeki eser Fenikelilerin Kartaca şehrinin, tarihinin ve kültürünün genel görünümü altında, kuruluşundan MÖ 2. yüzyılda yok oluşuna dek –kaynaklar canlandırmamıza imkân tanıdığı ölçüde– sunumundan ibarettir. Kartaca, dolayısıyla, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Pünik* (Romalıların –Yunanca bir ad olan– Fenikelileri adlandırmakta kullandığı *Poeni* kelimesinden gelir) olarak adlandırılan Batı Fenike uygarlığı hakkında bir fikir vermeyi de istedik.

Kartaca üzerine araştırmalar, şehrin Yunan ve özellikle Roma tarihinde oynadığı rol sayesinde, aynı zamanda da Doğu'nun yeniden keşfi yönünde Avrupa'nın eğilimleriyle birlikte (ki bunlar kısmen 19. yüzyılın politik ve askeri tarihinin sonuçlarıdır) çok geriye uzanır. Chateaubriand bu tarihi alanı 1807 yılında ziyaret etmiş ve Byrsa'da Dido Sarayı'nın ya da Eşmun Tapınağı'nın kalıntılarını gördüğünü sanmıştı. Kartaca'nın ilk arkeolojik haritasını (1833) Tunus'ta bulunan Danimarka Konsolosu C. T. Falbe'ye

* Metnin devamında, bağlam el verdiğince, "Pön" ismi kullanılmışsa da, bir nitem olarak geçtiği yerlerde –söyleyiş kolaylığı açısından– "Pünik" teriminin tercih edildiği de olmuştur. (ç.n.)

borçluyuz. Bu harita günümüzde de kullanılmaktadır, çünkü bu yerlerin o dönemki halini kesin olarak belirtmektedir. Fakat, 19. yüzyıl aynı zamanda müzeleri zenginleştirmek için arkeolojik alanların sömürüldüğü dönemdir: Örneğin, N. Davies, yüzyılın ortasına doğru, Kartaca mozaiklerini ve mezar taşlarını British Museum'a taşımıştır. Keza, E. Pricot de Sainte-Marie, anıtları, özellikle tofet bölgelerindeki adak taşlarını Louvre Müzesi ve *CIS* yayını için "derlemek" üzere Yazıtlar ve Kitabeler Akademisi tarafından görevlendirilmiştir (anıtları taşıyan gemi Toulon'da batmışsa da, taşların büyük bölümü bulunmuştur).

1858 yılında G. Flaubert bir ay boyunca Kartaca'da kaldı. Kadın kahramanının adından alınma *Salammbô* kelimesi daha sonra tofet bölgesini belirtmek için kullanılmıştır (Salambo, sözde bir Fenike tanrısı olur). Bu eserin ünü o dönemde moda olan "Oryantalist" ilgiyi canlandırmıştır.

Saint-Louis Kilisesi'nin bulunduğu Byrsa'nın bir planı, 1859 yılında bölgede kazı yapmış olan ve Roma payanda duvarlarında Pünik Byrsa'nın surlarını keşfettiğini sanan Ch.-E. Beulé sayesinde mevcuttur. Beulé, araştırmaları sırasında, MÖ 146 yılındaki yıkım düzeyine ilk kez erişen kişi oldu. Fenike ve Pünik Kartaca'nın gerçek bilgileri, 1878 yılında Kartaca'ya gönderilen Beyaz Peder A. L. Delattre'ın çalışmalarından edinilmiştir. 1882 yılında Tunus Fransa'nın himayesi altına alındığında bir "Antikçağ bölümü" kuruldu. Kartaca Ulusal Müzesi halini alacak müzenin ilk çekirdeğini P. Delattre'a borçluyuz. 1899 yılında P. Gauckler Antikçağlar bölümünün ikinci müdürü oldu

ve Delattre'ın çalışmalarını sürdürdü: Kartaca'nın ölüler şehrinin büyük bölümü artık keşfedilmiştir. Nekropollerdeki çalışmaları sürdürürken, 20. yüzyıldaki araştırmalar tarafından az çok sistematik biçimde yeniden inşa edilmiş olan canlılar şehrinin görüntüsünü oluşturmak gerekmiştir: Başka çalışmaların yanı sıra, A. Merlin, P. G.-G. Lapeyre, Ch. Saumagne, C. ve G. Picard, P. Cintas'ın (tofet için, bkz. bu kitap) çalışmaları; nihayet, 1972'den itibaren UNESCO'nun himayesinde Tunus hükümeti tarafından uluslararası kampanyalar düzenlendi. Kartaca şehrinin yeniden inşasındaki bu yeni evreye arkeoloji yöntemlerinin incelik kazanması damgasını vurur. Bu evre, Fenike ve Pön incelemelerinde bir yenilenmeye işaret eder.

1. – Akdeniz'deki Kartaca kolonizasyonu.

I. Bölüm

FENİKE KOLONİZASYONU VE KARTACA'NIN KURULUŞU

Kartaca, eski adıyla –"yeni şehir" anlamına gelen– *Karthadast*, bir kıstakla anakaraya bağlı yarımada üzerinde kurulmuştu. Deniz yoluyla iki taraftan erişilen ve artülkeden nispeten tecrit edilmiş olmasından yararlanan, aynı zamanda bir nehrin (Majerda; eski Bagradas) varlığı sayesinde de içeriyle kolay bir iletişim imkânına sahip olan Fenike temellerinin karakteristik durumu budur. Günümüzde durum değişmiştir, çünkü Majerda'nın getirdiği alüvyonlar kuzeydeki eski körfezi bir tuz gölüne (Sebkha er-Riana) dönüştürerek sahil çizgisini değiştirmiştir. Şu an Tunus Gölü'nün bulunduğu güneyde deniz, başka şeylerin yanı sıra kazı sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, eski konumuna göre elbette ilerlemiştir. Antik şehrin canlandırılmasında insanlar ve tarihleri çok önemli değişimlere yol açmıştır. MÖ 146'da Roma tarafından yıkılan, MÖ 44'te Caesar tarafından kolonileştirilen, 439'da Vandalların istilasına uğrayan, 548'de Bizans İmparatorluğu'nun

ele geçirdiği Kartaca, nihayet 696'da Araplar tarafından fethedildiğinde itibarını yitirmiş ve terk edilmiş bir şehirdi. Daha sonra ise özellikle yeni merkezlerin (Tunus, Kayravan...) inşasında taş ocağı olarak kullanılmıştır.

Çok uzun bir tarihe bu kısa bakış, Kartaca'nın Üçüncü Pön Savaşı'ndan sonra da yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Roma İmparatorluğu döneminde şehir önemli bir gelişme gösterdi. Bununla birlikte, Roma'yla yapılan savaşlar şehrin tarihinde bir kopmaya neden oldu: Sistematik olarak yıkımı, şehrin hayatındaki Fenike ve Pön evrelerinin tarihini ayrıntılarıyla belirtmeyi sağlayabilecek bütün dolaysız edebi belgelerin yitirilmesine yol açtı. Roma döneminde şehrin yeniden inşası antik şehrin kalıntılarını büyük ölçüde silip süpürdü; nihayet, modern yapımlar antik alan üzerindeki arkeolojik araştırmaları daha da güçleştirdi. Dolayısıyla, "olguları" yeniden belirtebilmek için, Yunanca ve Latince kaynaklara başvurmak zorundayız; bunlar da şehirdeki ve topraklarındaki olayları belli başlı komşu güçlerle, özellikle Sicilya ve Roma'daki site devletleriyle ilişki içinde aktarmaktadırlar. Bu kaynaklar bize eşitsiz ve genellikle –çoğu Kartacalıların düşmanlarının eseri olduğundan– olumsuz biçimde yönlendirilmiş bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, şehir tarihinin en eski bölümüne dair tanıklıklar, özellikle Kartaca'nın kuruluşu bakımından mitik bir görünüm taşıyan olaylara kronolojik olarak uzak yazarlara aittir. Dolayısıyla, elde edilen sonuçlar çok dengeli değildir: Kartaca tarihinin olay ve evrelerini canlandırmak mümkün olsa da, eksiksiz bir sentez yapılamaz.

Edebi verilere ilaveten doğrudan kaynaklar da varlığını sürdürmektedir: arkeolojik kalıntılar, yazıtlar. Bunların

ikisi de değerlidir ve klasik yazarlarınkiyle kıyaslandığında farklı türde bilgiler sağlar, eski şehrin görünümünü, şehir sakinlerinin yaşantısının farklı evrelerini ve tarzlarını, en geniş anlamıyla kültürlerinin ve düşüncelerinin türünü kısmen canlandırmamıza imkân verir. Hâlâ çözülmemiş sorun ve boşluklarla karşı karşıyayız; bununla birlikte, geçen yüzyılın son on yıllarında yapılmış çok yoğun bir araştırma, özellikle UNESCO'nun desteklediği uluslararası kazı kampanyalarından yola çıkarak (1972'den itibaren), sürekli gelişmeler elde etmeyi sağlarken, Kartaca tarihinin en eski evreleriyle ilgili yeni soruları da beraberinde getirmiştir. Böylece, günümüzde bu metropolün rolünü Yunan ve Latin yazarların anlatıları ve 19. ve 20. yüzyıldaki yeniden yapımlara kıyasla daha az yönlendirilmiş biçimde değerlendirmemiz ve şehri Antikçağ'ın Akdeniz havzası tarihine ve kültürüne dahil etmemiz mümkündür.

I. – Fenike kolonizasyonu

Kartaca'nın kuruluşu "Fenike kolonizasyonu" olgusuna dahildir. Bu nüfus hareketi, Ortadoğu'nun Asya kıyılarından, özellikle Lübnan'dan gelip denizi aşarak Akdeniz'in orta ve batı bölümünde çok sayıda yerleşim kurmuştur. Kolonizasyonun kronolojisi tartışmalıdır. Gerçekten de, en eski temelleri MÖ 2. bin yılın sonuna kadar götüren (Fas'taki Liksus 1100, günümüzde İspanya'daki Cádiz olan Gades 1104/1103, Tunus'taki Utika 1101) edebi kaynaklardaki bilgilerle 8. yüzyıldaki tarihleri bugüne ulaştıran arkeolojik veriler arasında uyum yoktur. Diğer yandan,

Fenike kolonileşme olgusunun nedenleri de kısmen varsayımsaldır. Fenikelilerin Batı'ya doğru hareketi, kuşkusuz, başlangıçta ekonomik nedenlerin etkisi altındadır: hammadde arayışı, bakır, gümüş, kurşun, kalay (Batı Akdeniz bölgeleri, özellikle de İber Yarımadası ve Sardinya bu bakımdan zengindir). Bu durum Fenike sahilinin karşısında yer alan Kıbrıs'ı da kapsamaktadır; günümüzdeki Lübnan'ın sakinleri burayla çok eski yüzyıllardan beri ilişki içindeydiler.

Doğu ile Batı arasındaki ilk yolculuk ve alışverişler yine 2. bin yılın ikinci yarısına (yakın bronz dönemi) tarihlenir; fakat Miken ve Kıbrıs seramiklerinin (esasen Sicilya ve Sardinya'da), özellikle de külçe bakır bulgularının tanıklık ettiği bu evre eski Ortadoğu'nun genel kriziyle kesintiye uğramıştır. "Deniz halkları" denen toplulukların yer değiştirmesiyle bu politik ve ekonomik kriz şiddetlenmiştir.

Kelimenin gerçek anlamıyla kolonileşme olgusu bu "karanlık" dönemden sonra, arkeolojinin gösterdiği gibi, MÖ 8. yüzyıl içinde yer alır. Bununla birlikte, ticari nitelikteki daha eski temasların biraz daha önceki bir dönemde (10.-9. yüzyıllar) gerçekleştiği tahmin edilebilir. Özellikle karbon 14 yöntemine göre yapılan analizlere dayalı yakın dönem incelemeleri, İspanya ve Kartaca'daki Fenike incelemeleri alanıyla ilgili olarak arkeolojinin tanıklık ettiği en eski evreleri yaklaşık seksen yıl önceye tarihleme eğilimindedirler. Fakat, bu kronolojiyle geleneksel tarihlemeler temelinde arkaik Yunan seramiğinin tarihlendirilmesi arasındaki ilişki sorunları yeni önermeleri hâlâ tartışmalı kılar.

Bu panorama içinde, Kartaca, diğer temellerle kuşkusuz aynı düzlemde kabul edilmelidir, ancak saptanması güç tarihsel nedenler dolayısıyla da özgül biçimde gelişmiştir. Fakat, olası bir "yeni başşehir" anlamına gelen "yeni şehir" adı, daha iyi değilse de benzer bir stratejik durumdaki Utika'nın kuruluşunun daha eskiye dayanması, bir kuruluş efsanesinin varlığı (Gadès şehriyle tek ortak özellik), bütün bunlar, Batı'da diğer yerleşimlere kıyasla özel bir role sahip olması gereken bir şehri kurma yönünde kasıtlı bir niyetin varlığını varsaymaya yöneltmiştir bizi. Fakat, bu, şehrin tarihi üzerinde *a posteriori* temellenen bir hipotezdir.

II. – Kuruluş

Kartaca, elimizdeki bütün belgelere göre anavatanı olan Sur'a kıyasla yeni bir şehirdir. Birçok antik yazar bize kuruluş tarihini ve yeni sakinlerin vatanlarından oldukça uzak bir toprağa yerleşmesinin efsanevi öyküsünü anlatır. Çok sayıda ve ayrıntılı olan bu bilgiler anlatılan olaylardan çok sonraya tarihlenir ve verilerini genellikle aynı kaynaktan alırlar ki bunu da ayrıca değerlendirmek gerekir.

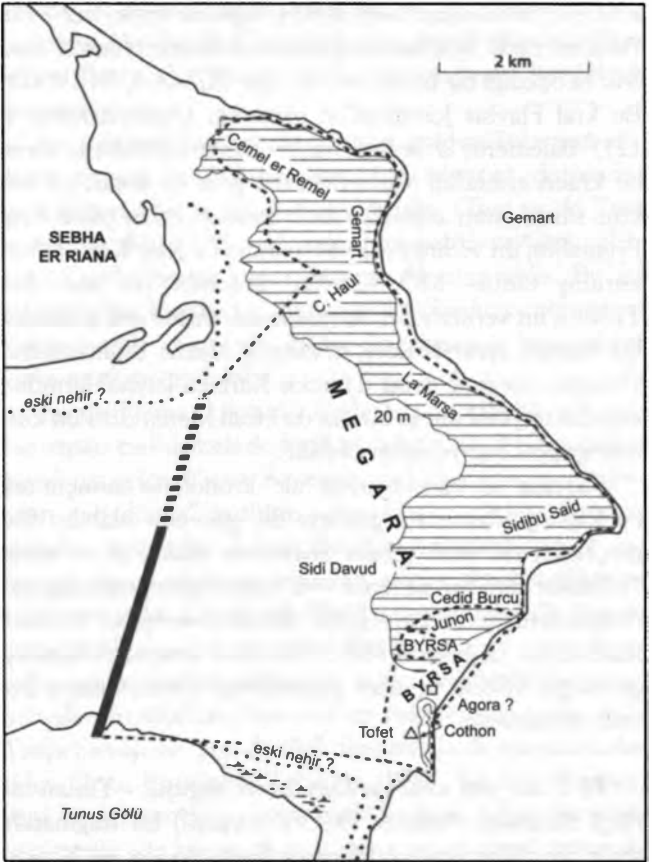
1. Kronoloji. – Kartaca'nın kuruluşu için en muhtemel kabul edilen tarih MÖ 814'tür. Bununla birlikte, bunu kesin saymamak gerekir, çünkü belirli bir edebiyat geleneğinin hesaplama tarzına bağlıdır; MÖ 9. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir dönemin sembolüdür daha ziyade. Bir başka gelenek ise Kartaca'nın doğuşunu Liksus,

Cádiz ve Utika'nın kuruluş tarihleriyle uyum içinde yine 2. bin yıla yerleştirir.

A) MÖ 9. *yüzyılda Kartaca'nın doğuşu*. – Bu kronolojiyi aktaran yazarların neredeyse hepsi MÖ 4. yüzyıl sonu ile 3. yüzyıl başının yazarı olan Taorminalı Timaios'tan yola çıkar. Onun verdiği bilgiler özellikle Augustus döneminde Halikarnassoslu Dionysios tarafından aktarılmıştır (I, 74, 1): Kartaca Birinci Olimpiyat'tan (MÖ 776) otuz sekiz yıl önce, yani MÖ 814'te kurulmuş olmalıdır. Cicero (*De Republica*, II, 23, 42) ve başka yazarlar tarafından da aşağı yukarı aynı tarih aktarılır.

Bu kronolojiyi MS 1. yüzyılda yaşamış bir Yahudi tarihçi olan Flavius Josephus da doğrulamıştır (*Apion'a Karşı*, I, 116-126). Onun kaynağı olan Efesli Menandros (MÖ 2. yüzyılın ilk yarısı) Sur yıllıklarını da kullanmıştı. Josephus'a göre, Menandros, Kartaca'nın kuruluşunun Süleyman tarafından Kudüs Tapınağının inşasından yüz kırk üç yıl sekiz ay sonra vuku bulduğunu aktarır. Ayrıca, Sur Kralı Pygmalion'un hükümranlığının yedinci yılında gerçekleşir; bu bilgi bize I. Hirom'dan yola çıkarak bu şehrin krallarının listelendiği ve bu kralların her birinin kaç yıl hüküm sürdüğünün belirtildiği bir metinde verilmiştir (Gras, Rouillard, Teixidor, 1989, 203-204). Kutsal Kitap verileri temelinde, Süleyman'ın hükümranlığını 10. yüzyılın ilk yarısına yerleştiriyoruz; tapınağın yapımına –[Eski Ahit] Krallar I, 6, 11 ve 6, 37'ye göre– onun dördüncü yılında başlanmış ve yapımı yedi yıl sürmüş olmalıdır: Yaklaşık bir tarihleme bizi 9. yüzyılın sonuna eriştirir.

Bu bilgilere ilaveten bir başka veri daha vardır ki, bu kez doğrudan geleneksel kronolojiye dayanmaktadır: Asur

2. – Kartaca Yarımadası: Şehir ve Helenistik sur.

kralı III. Salmanazar'la (858-824) ilgili bir kayıt, Sur Kralı Baalimanzir'in hükümranlığının on sekizinci yılında, yani 840'ta ödediği bir haraçtan söz eder (*RIMA* 3, 54 IV 10). Bu kral Flavius Josephus'un aktardığı (*Apion'a Karşı*, I, 121) Baleazeros'la özdeşleştirilir. Sekiz yıl hüküm süren bu kralın ardından Mutto/Mattan gelir ve dokuz yıl hüküm sürer, onun ardından da Pygmalion tahta çıkar. Kral Pygmalion'un yedinci yılı –Menandros'a göre Kartaca'nın kuruluş tarihi– MÖ 825-820 arasında yer alır. Bu, Timaios'un verilerinden kaynaklanan tarihe çok yakındır. İki tarihin aynı rivayete dayanmış olması mümkündür: Örneğin, Sicilyalı yazar Timaios Kartaca kaynaklarından yararlanmış olabilir, ki bunlar da Efesli Menandros'un kullandığı aynı Sur yıllıkları olabilir.

Kartaca'nın kuruluşunun "alt" kronolojisi sonuçta tek bir kaynağa dayanıyor gözükse de, güvenilir olabilir: Bu, gerçekten de, yeni şehrin anavatanı olan Sur'un resmi "Yıllıkları"dır: Bu nedenle –ve arkeolojinin sağladığı tarihlemelerin ardından– genel kabul görmüştür. Tersine, Kartaca'nın doğuşunu MÖ 2. bin yılın sonuna yerleştiren geleneğin kökeni ve olası güvenilirliği sorun olmaya devam etmektedir.

B) *2. bin yılın sonunda Kartaca'nın doğuşu.* – Yunan tarihçi Siracusalı Philistos (MÖ IV. yüzyıl) bir fragmanda şöyle der: "Kartaca bu dönemde Surlu Azoros ve Kharkhedon tarafından kuruldu" (*FGH*, II, B, no 55, fragman 47). Söz konusu dönem Troya'nın düşüşünden otuz üç yıl öncedir. Euripides, *Troyalı Kadınlar*'da, Troya Savaşı'nın öncesindeki olaylarla ilişkili olarak Kartaca'dan söz eder-

ken de bu geleneği izler. Yine, MÖ 4. yüzyılda Knidoslu Eudoxios, Azoros ile Kharkhedon'un öncülüğündeki Surluların Kartaca'yı "Troya Savaşı'ndan az önce" kurduklarını aktarır.

Bu gelenek her şehrin kurucu kahramanlarının olduğu Yunan modellerini yansıtır: Mevcut durumda, bu kahramanların adları Sur şehrinin (*Tsor* ya da *Tsur sr* Fenike dilinde "kaya" anlamına gelir) ve yeni şehir olan Karthadast'ın kurucularının adından gelir. Bu ad Yunanca'da *Karkhedon*, Latince'de *Carthago* olmuştur. Fakat, hiçbir arkeolojik veriye dayanmayan bu tarihlemeye nasıl güvenilebilir?

Bu tarihleme, Liksus'a, Gadès'e ve Utika'ya gönderme yapan tarihlemelerle birlikte, MÖ 1200-1180'e doğru meydana gelen Troya Savaşı'na ve "Herakles'in oğullarının geri dönüş" tarihine –Herakles'in sözde soyundan gelenler, mite göre, Yunan'daki ilk hanedanlıkları bu savaştan seksen yıl sonra kurdular– yapay olarak bağlanmış gözükmektedir. Çünkü ilk Fenike yerleşimleri ilk Yunan hanedanlıklarından daha eski değilse de, en azından bunların çağdaşı kabul edilmiştir; ayrıca, Akdeniz'de yolculuk eden Fenikeliler Homeros'un öykülerinde, dolayısıyla Troya Savaşı ve "geri dönüş" döneminde de mevcutturlar (bkz. Gras, Rouillard, Teixidor, 1989, 54-56). Böylece, yeni bir kanıta dek, teorik tarihlemelere dayalı bir yeniden-yapım söz konusudur ve buna genel olarak güvenilmez; diğer yandan, Kartaca'nın daha önceden var olan hiçbir yerleşim üzerinde ortaya çıkmadığını hatırlamak gerekir. Bununla birlikte, bir Miken çömlek parçasının alanda bulunduğunu da belirtmek gerekir.

2. Mit. – (Geçmişteki Fenike unsurlarına dayanarak Helenistik dönemde kurulan) Kartaca'nın kuruluşunun mitik hikâyesi iyi bilinmektedir ve –en ünlüsü Vergilius olmak üzere– birçok yazar tarafından küçük değişikliklerle aktarılmıştır. Kökeni bilinmeyen ve kronolojisi belirsiz (MS 2-3. yüzyıl ile 4. yüzyıl arası) bir yazar olan Iustinus, (Augustus dönemi tarihçisi) Pompeius Trogus'un *Historiarum Philippicarum*'unu özetlerken bunu ayrıntılarıyla aktarır (XVIII, 4-6). Sur Kralı Pygmalion (Fenike dilinde muhtemelen Pumayyaton; özellikle Kıbrıs'ta kullanılan bir ad), kız kardeşinin kocası, Herakles rahibi (Milkart) Akherbas'ı ya da Sikherbas'ı öldürterek servetine el koyar. Kız kardeşi Elissa (Fenike dilinde muhtemelen *'Ist*; telaffuzu ve anlamı belirsiz bir ad), bir hileye başvurarak, Milkart Tapınağı'nın (Iustinus'a göre, IV, 15, *Sacra Herculis*) kutsal eşyaları ve hazinesiyle birlikte, yanına da bir grup soyluyu alarak, deniz yoluyla kaçmayı başarmıştı. Kıbrıs'a vardığında, Astarte başrahibini ve Venüs Tapınağı'nın (Astarte) 80 genç kutsal fahişesini de beraberine alır. Çeşitli yolculuklardan sonra Libya'ya varan Elissa –adını, anlamı çok tartışmalı olan Dido'yla değiştirmişti–, burada yerli halktan satın aldığı ve genişliği bir öküz derisi kadar olan bir toprağı işgal eder. Elissa/Dido kurnazlığını bir kez daha gösterir; deriyi ince şeritler halinde keserek, bu şeritlerle çevrili toprağı işgal eder. Efsaneye göre, (giysi yapmak için) "işlenmiş deri" anlamına gelen Yunanca Byrsa adı buradan türer ve bu da en eski Fenike yerleşimini belirtir. Efsaneye yol vermiş Yunanca kelimeye benzer bir sesi olması gereken bu yer adının –muhtemelen Samilerden gelme– ilk hali hâlâ sorgulanmaktadır (bir

varsayıma göre, "tahkimat" anlamına gelen Aramice kelimeyle ilişkidedir).

Şehri inşa edecek bir yer seçmiş olan yeni sakinler, toprağı kazarak, buradan güç ve çalışmanın, aynı zamanda da köleliğin sembolü olan bir öküz kafası çıkarırlar; buradan ayrılıp gittikleri yerde de bu kez savaş gücünün sembolü bir at kafası bulurlar. Yeni şehrin temellerini orada atarlar. Yerleşen kolonlar, daha eski bir koloni olan Utikalılarca ziyaret edilir ve onlardan hediyeler alırlar.

Öykü, (bkz. *Aeneis*, IV: Dido'yu Aeneis'e umutsuzca âşık ederek efsaneyi değiştiren) Vergilius'un tarifiyle, ünü baki kalmış kraliçenin ölümüne kadar sürer: Yerli şef Hierbas kraliçeyle evlenmek ister; kraliçe, yine hileye başvurarak, yeni şehrin sakinlerini korumak için evlenmeyi kabul eder, fakat kocasının anısına ihanet etmek istemez. Bir odun ateşi yaktırır ve kendini bir kılıçla doğrayarak ateşin içine atlar. Üçüncü Pön Savaşı sırasında, başkomutan Asdrubal'ın karısı da vatanının kurucusunun tavrını –Appianus'un anlattığına göre– tekrarlayarak alevler arasında hayatına son vermiştir.

Her yorumcu bu efsaneden bilgi ya da öğreti çıkarmaya çalışmıştır. Daha genel bir bakış açısından, Sur ile Kartaca arasında bir bağ vardır ve bu bağ başka edebi kaynaklarca da doğrulanmaktadır: Kartacalıların Sur'daki Milkart Tapınağı'na her yıl ödedikleri vergi; İskender'in kuşatması sırasında Sur'da Kartaca elçilerinin varlığı; Kartaca'nın askeri zaferlerinin ardından Sur'daki tapınağa gönderilen bağışlar; nihayet, –Polybios'un aktardığı– MÖ 348'de Roma'yla yapılan ikinci anlaşmada Kartaca ve Utika'nın yanında Sur halkının da adının –anlamı tartışmalı da olsa– anılması.

Bu mit bize yeni bir koloni kurmanın temelindeki nedenleri ve örgütlenmesi hakkındaki bilgileri de sağlar. İşin içindeki toplumsal sınıf hiyerarşinin zirvesindedir: Bu kraliyet ve ruhbanlık sınıfına "zengin" yurttaşlar da eşlik eder. Yola çıkışın nedeni iç anlaşmazlıklar olabilir (fakat bu yorumu herkes kabul etmiş gözükmemektedir). Yeni temellerin atılmasında tapınak hazinesinin kullanıldığını ve farklı kökenden insanların bu sürece katıldığını saptamak önemlidir. Son olarak, yerli halkın adının anılması, kimilerine göre, daha baştan itibaren yerel sakinlerle ilişkiler kurulduğuna işarettir. Bununla birlikte, şu an için, 9. yüzyıl sonundaki kültürel gelişimi bilmiyoruz. Dido'nun intiharının anlamı –kuşkusuz bir kuruluş ritüelidir– çok tartışmalıdır: 'tofet'te art arda gerçekleştirilen törenler temelinde, mitik bir kral kurban etme temsili midir? Yoksa kolonların saf bir Fenikeli ataları olduğu iddiası mıdır?

II. Bölüm

İLK TARİHSEL VERİLER

I. – Kartaca'da iktidarın oluşumu: Sicilya ve Sardinya

Yunanca ve Latince yazılı kaynaklarda Kartaca'nın kuruluş tarihi ve efsanesine bolca rastlansa da, bu kaynaklar art arda gelen dönemler hakkında –MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına dek– neredeyse suskun kalmıştır. Sicilyalı Diodoros (Caesar Dönemi; V, 16, 2-3) Afrika sitesinin İbiza'yı (Diodoros'un metninde *Ebesos*; İbiza'nın Fenike dilindeki adı muhtemelen "Merhem Adası" anlamına gelen *'ybšm*'dir) kuruluşundan yüz altmış yıl sonra, yani (814'ten itibaren hesaplarsak) MÖ 654'te kurduğunu belirtir. Arkeoloji, gün ışığına çıkarılmış ilk kalıntıları İberya'nın güneyinden gelme insanlara bağladığından, bu bilgiyi destekler gözükmemektedir; ayrıca İbiza Fenikeli yolcular tarafından önceden biliniyor olmalıydı (arkaik amfora kalıntıları; Kıbrıs ambiyanslı 7. yüzyıl ortası yazıtı).

Bu bilginin ardından, Iustinus dolayısıyla (XVIII, 7) biliyoruz ki, sonradan Malchus diye adlandırılan bir *dux*

[baş] general Afrika ve Sicilya'da başarıyla savaştıktan sonra Sardinya'da aksiliklerle karşılaşır. Vatanına geri döndüğünde ordusuyla birlikte sürgüne gönderilir; o dönemde Kartaca'yı kuşatır. Milkart rahibi giysileri içinde ziyaretine gelen oğlu Carthalon'un çarmıha gerilme efsanesi bu kuşatma sırasında yer alır: Bu olay bazı yazarlar tarafından Kartacalılara isnat edilen insan kurban etme vakalarıyla ilişkili olarak yorumlanır.

Malchus girişiminde başarılı olacaktır: Galip olarak geri dönecek ve şehirde iktidarı ele geçirecektir. Bununla birlikte, krallık tahtına özlem duyduğundan ölüm cezasına çarptırılır.

Malchus'un fetih çalışması Magon ve iki oğlu tarafından başarıya ulaştırılır. Bunlar –tarihin az çok şematik yeniden-oluşumuna göre– aynı aileden kişilerin Kartaca üzerindeki tahakkümünün başlatıcısıdırlar. "Magoniler" denen bu aile MÖ 4. yüzyıl başına dek iktidarını korumuştur. MS 5. yüzyılın ilk yarısının bir yazarı olan Paulus Orosius'un aktardığı ve verdiği kronoloji (*Hist.*, IV, 6, 9), Malchus'un seferini Kyros'un dönemine (559-529) tarihler; fakat bu kesin olmayan bir veridir. Malchus'un adı Fenike dilinde "kral" anlamına gelen kelimenin "*mlk*" köküyle ilişkilendirilerek onun bir Kartaca kralı olabileceği varsayılır. Fakat, Iustinus'un hiçbir elyazmasında bir yeniden-yapım olan özel ad bu biçimde görülmez; diğer yandan, Kartaca'nın bir monarşi tarafından yönetildiğine dair hiçbir kesin bilgiye de sahip değiliz.

Malchus'un ve ardıllarının girişimleri Kartaca'nın yayılmasının çıkış noktası olarak görülürken, yaklaşık 6. yüzyılın yarısı da önceki (Doğu) Fenike evresi karşısında

(Batı) Pön evresinin başlangıcı olarak kabul edildi. Bu, genel olarak kabul gören konvansiyonel bir terminolojidir.

Kartaca müdahalesinin, Yunanların ilerleyişi karşısında yardım talebinde bulunan Sicilya'nın batısındaki Fenike kolonilerinin çağrılarına bir cevap olarak başladığı ve Sicilya seferine çıkıldığı varsayıldı: 580 yılında Lilibeo'ya yerleşmeye çalışan Knidoslu Pentathlos böylece bir sefere rehberlik etmiş oldu. Fakat, Fenikeliler ile Elimiler'in oluşturduğu koalisyon onu püskürttü (Diodoros, V, 9; Pausanias, X, 11, 3-5); bu vesileyle, Kartaca'nın adının geçmemesi, çok daha ileri bir tarihte, Malchus'la ve ilk Magonilerle birlikte kendi toprağından çıktığını gösterir.

Yakın tarihli bir teoriye göre, bu müdahale, Fenike kolonilerini korumaya değil, boyun eğdirmeye yönelikti (Bondì, 2000): MÖ 6. yüzyılın yarısına doğru Mozia'nın yıkımı (Ciasca, 1992) bir Kartaca saldırısının sonucu olmalıdır. Fenike Sicilya'sındaki zanaatkârlar o dönemden itibaren Kartaca'yla çok sıkı bağlar geliştirir ve Kuzey Afrika'dakilere benzer cenaze törenleri kendini gösterir (cesedin yakılmak yerine gömülmesi).

Sicilya kolonilerinin kaderini Sardinya kolonileri de paylaşmış gözükmektedir. Ancak, yine de, yazılı kaynakların söylediklerine bakılırsa, Malchus yenilmişti. Onun fetih çabasını Magon'un oğulları Asdrubal ile Hannibal (Justinus, XIX, 1, 2-8) 6. yüzyılın son çeyreğinde tamamlayacaklardır (Asdrubal bu savaşlar sırasında ölür): Onların askeri seferlerinin izleri bazı bölgelerdeki yıkım katmanlarında açıkça görülür (Cuccureddus de Villasimius ve Monte Sirai; Bartoloni, Bondì, Moscati, 1997).

Kuşkusuz, o dönemde Kartaca'nın nüfuzu, ister Sicilya'da olsun, isterse de –daha az olmakla birlikte– Sardinya'da, Fenike kökenli şehirlere önemli bir özerklik bırakmış olmalıdır. Yazılı kaynakların daha fazla olduğu Sicilya açısından, Kartaca'nın doğrudan tahakkümü (epikrasi) ancak MÖ 4. yüzyıl sonunda yerleşir; bu nüfuz özellikle paralarda görülür: Fenike Sicilyası şehirleri o döneme kadar kendi paralarını basmışlardır.

II. – İlk ticari rekabetler: Alalia ve Foçalılar (Phokaialılar)

Genel kabul gören görüş, Kartaca'nın diğer Fenike merkezleri üzerindeki denetim politikasını, anavatanın, özellikle de 6. yüzyılın başında Babil yayılmasıyla ve Nebukadnezar'ın çetin kuşatmasıyla (585 yılında girişilen kuşatma on üç yıl sürmüştür) hesaplaşmak zorunda kalan Sur'un zayıflamasıyla ilişkilendirir. Bu, olgulardan destek almayan bir varsayımdır. Arkeolojik açıdan 6. yüzyıldaki Kartaca şehri hâlâ belirsizdir. Her koşulda, antik yazarların bilgileri 6. yüzyılda bize Kartaca'nın Akdeniz'de giderek belirginleşen rolünü göstermektedir. Bu rol, Herodotos'un söylediğine göre, Doğu'dan gelen Pers baskısı karşısında Foçalıların Batı'ya yayılmalarının sonuçlarından biri olan Alalia Muharebesi döneminde açıkça görülür. Elimizdeki anlatı bu tarihçinin anlatısıdır (I, 165-166).

Daha önce bir süre Tartessos'a yerleşmiş olan ve kendi vatanlarında Perslerin kuşatmasına uğrayan Asya'daki Foçalılar batıya doğru kaçarlar (yaklaşık olarak MÖ 600

yılında Marsilya'nın kuruluşunu da onlara borçluyuz); Sakız Adası yakınlarındaki Oinousses [Koyun] Adası'na yerleşmeye çalıştıktan sonra denize açılırlar ve Korsika'ya (Kyrnos) yerleşirler; Korsika'dan yirmi yıl kadar önce (565'e doğru) zaten Alalia'ya yerleşmişlerdi. Ardından, "Korsika'ya vardıklarında, beş yıl boyunca ilk gelenlerle birlikte yaşadılar ve tapınaklar kurdular. Komşularından adam kaçırdıkları ve talana kalkıştıkları için, Tyrrhenuslular [Etrüskler] ile Kartacalılar anlaşarak, her biri altmış tekneyle onlara karşı savaş hazırlığına giriştiler. Foçalılar da altmış tekne hazırladılar ve Sardinya diye adlandırılan denizde onları karşılamaya gittiler. Bir deniz muharebesi yaşandı ve Foçalılar'ın payına bir Kadmeia zaferi* düştü. Kırk tekneleri imha edilirken, ayakta kalan yirmisi de boynuzları büküldüğünden kullanılamaz haldeydi. Bunun üzerine, Alalia'ya geri dönerek, çocuklarını, karılarını ve taşıyabilecekleri tüm malları gemilerine yüklediler; ardından, Korsika'dan ayrılarak rotayı Rhegium'a çevirdiler". Foçalılar yerleşmek için Rhegium'dan Elea'ya (Velia) gittiler. Caere'deki (Yunancası Agylla) Etrüsklere esir düşenler taşlandılar (bu suçun cezasını çekmek için, Caere, Delphoi'ye bir *thesauros* adadı). Alalia şoku yaklaşık olarak MÖ 540'a tarihlenir.

Foçalı korsanlar, kuşkusuz, Fenikelilerin ve Etrüsklerin ticaretleri için ciddi bir tehdit oluşturdu. Kimilerine göre, Sardinya'nın zaten hakimi olan Kartacalılar (muharebe "Sardinya Denizi"nde cereyan eder) ve Caereli Etrüskler, Galya'yla ve belki de İspanya'yla ilişkilerinin sadece yeni

* Kazanana uğursuzluk getiren zafer anlamında bir deyiş. (ç.n.)

gelenlerce değil, Marsilya'daki Foçalılar tarafından da engellendiğini –haklı olarak– görmüşlerdi. İktisadi düzeydeki bu rekabetler, "Himera Savaşı'ndan yarım yüzyılı aşkın süre önce Akdeniz'deki ilk büyük çatışma" olarak kabul edilen bu muharebeye yol açtı (M. Gras, Gras, Rouillard, Teixidor içinde, 1989, 231).

M. Gras'nın bir varsayımına göre, Marsilya da bu çatışmaya katılmıştır. Antik yazarlardan alınma altı bölüm buna imada bulunmaktadır ve Gras bunları her biri farklı bir geleneği –Foça, Marsilya, Kartaca– yansıtan üç dizi halinde gruplandırmayı önerir. Bu bakış açısı bazı yazarlar tarafından benimsenmiş, başkaları tarafından da eleştirilmiş olduğundan, tartışmasız bir şekilde kanıtlanamamıştır. Fakat, toplanan referanslar, en azından, 6. yüzyılın yarısından itibaren Batı Akdeniz'in Kartacalılar ile kâh Korsika'daki kâh Marsilya'daki Foçalılar arasında ekonomik rekabet yüzünden çatışmalara sahne olduğunu kanıtlamaktadır.

Kimilerine göre, Alalia Muharebesi gayet sınırlı nüfuz alanlarını kesin olarak onaylamıştır; ancak, arkeoloji bunu tartışmasız bir şekilde kanıtlamamaktadır. Keza, Alalia çatışmasında yer alan Kartacalı lideri Malchus'la özdeşleştirme önerisinde de bulunulmuş, ancak bu özdeşleşmeyi kanıtlamak da hiç mümkün olmamıştır. Bu bozgundan sonra Magon ve oğulları Sardinya'nın hakimi olmayı başarmışlardı. Fakat, muharebenin "Sardinya Denizi"nde cereyan edişinin Sardinya'nın Kartaca tarafından denetimini varsaydığını gördük.

Yine, 6. yüzyılda geçen ve Kartacalıların kendi topraklan dışındaki faaliyetini içeren olaylar arasında Dorieus'un

macerası hatırlanmalıdır (Herodotos, V, 39-48; Diodoros, IV, 23, 3; Pausanias, III, 16, 4-5; Iustinus'ta ima, XIX, 1, 9). Sparta Kralı Anaksandridas'ın oğlu olan Dorieus tahta çıkamayınca MÖ 520 yılına doğru Afrika'da bir koloni kurmak üzere Syrte sahil şeridine, Kynips Nehri kenarına (Kam suyu), o dönemde bir çöküş evresine girmiş gözüken Sur yerleşimi olan Leptis Magna yakınına gider. Sicilya'nın art arda teşebbüs ettiği gibi, Afrika'ya koloni göndermek Dorieus'un bir inisiyatifi değil, Lakedaimon devletinin kararlaştırdığı resmi bir girişim olabilirdi. Üç yılın sonunda, Dorieus, Kartacalılar ve müttefikleri olan yerli Maklar tarafından sürülür; bunun üzerine vatanına geri döner ve Delphoi kâhinine danıştıktan sonra yeniden Sicilya'ya gider; orada, Eryx yakınlarına yerleşerek Heraklia adlı bir koloni kurar. Bu kez şehri yerle bir edenler Kartacalılar/Fenikeliler ve Segestalılar (Elimiler) olur.

Kaynaklar Dorieus'un düşmanlarının kimler olduğu konusunda anlaşamamaktadır; Sicilya'da Herodotos Fenikelileri ve Segestalıları sayar, Diodoros ise Kartacalıları. Kartacalılar, kuşkusuz, Afrika'ya müdahale etmişlerdir, çünkü Syrte bölgesindeki çıkarları o dönemde fazlasıyla canlı olmalıdır; Sicilya açısından ise sorun daha da belirsizdir.

Bu olaydan kısa süre sonra, Kartaca, Roma'yla, cumhuriyet rejiminin yükseliş döneminde ilk ittifak anlaşmasını imzalar (MÖ 509). Aynı dönemde, Orta İtalya'da, Caere'nin limanı olan Pyrgi'de Fenikelilerin –hiç kuşkusuz Kartacalıların– varlığına tanıklık edilir. B Tapınağı denen bölgede 1964 yılında yapılan kazılar sırasında yaklaşık olarak MÖ 500'e tarihlenen üç ince altın tabaka keşfedilmiştir.

İkisinin üzerinde Etrüsk yazısı, birinin üzerinde ise Fenike yazısı vardır. Etrüsk dilindeki metinlerde Tanrıça Uni'ye bir ithaf görülürken, şehrin lideri Thefarie Velianas'ın (ya da Veliunas) gerçekleştirdiği çalışmaları (B Tapınağı'nı ya da bir şapeli) anan Fenike dilindekinde ise Astarte'ye bir ithaf bulunmaktadır. Pyrgi keşfi, filolojik düzendeki katkılarının ötesinde, Orta İtalya'da Kartaca'nın rolünü somut olarak kanıtlamıştır. Bu çerçevede, Caere'nin diğer limanı olan *Punicum*'u da anmak gerekir. Burası, adına bakılırsa, Kartacalıların yerleştiği bir bölge olabilir.

Aristoteles'in sözünü ettiği (*Politika*, III, 9, 6-7) Afrika şehrinin Etrüsklerle ittifaklarının da aynı döneme denk düştüğünü varsaymak mümkündür. Bu anlaşmaların sonraki arkeolojik kanıtı olarak, bir Kartaca mezarında bulunan ve 6. yüzyıla tarihlenen fildişinden bir *tessera hospitalis* elimizde bulunmaktadır ve üzerinde, Etrüsk dilinde, "Ben Kartacalı bir Pön'üm" yazısı bulunmaktadır. Demek ki, ölmüş kişi Etruria'da yolculuk ettiğinden hancı tarafından tanınmıştı. Etruria'yla ilişkiler Etrüsk amforalarının, Etrüsk-Korinthos *bucchero* [çömlek] ve seramiklerinin kalıntılarıyla da iyice belgelenmiştir. 7. yüzyıla tarihlenen ve zaman içinde süren bu kalıntılar Kartaca kazıları sırasında gün ışığına çıkmıştır.

III. – Roma'yla yapılan ilk anlaşma

MÖ 509 tarihli olan ve metni Polybios tarafından aktarılan (III, 1, 22) Roma'yla yapılmış ilk anlaşma –Polybios bunu arkaik bir Latince'den çevirdiğini söyler– Orta İtalya

site devletleriyle (Etrüsk ya da değil) anlaşmalar dönemine dahildir ve de Fenike şehrinin çıkarlarının ve nüfuzunun kapsamını belirtmektedir. Anlaşmanın –genellikle tartışma konusu edilmiş olan– tarihsel gerçekliği günümüzde kabul edilmiştir. Polybios'un metnine göre, Romalıların ve müttefiklerinin Güzel Burun'un (Farina Burnu'ndan ziyade Bon Burnu diye bilinir, günümüzde Ras el-Mekki) ötesinde denize açılmaları yasaktı; önemli bir nedenle açılmak zorunda kalırlarsa, bölgeyi beş gün içinde terk etmek zorundaydılar. Sardinya'da ve Afrika'daki ticaretleri Kartacalı bir düzenleyici ya da kâtip huzurunda yapılmalıydı. Kartacalılara tabi olan Sicilya'da Romalılar "başkalarıyla aynı haklara" sahiptiler.

Anlaşma, Kartaca'nın o dönemde Kuzey Afrika sahilinin en önemli şehri olduğunu, Sardinya'nın Afrika toprağıyla aynı sıfatla ona bağlı olduğunu, Kartaca'ya "ait olan" Batı Sicilya'nın ise daha bağımsız gözüktüğünü göstermektedir.

Kartaca'nın Sardinya üzerindeki tahakkümü, yukarıda belirtilen yıkımlardan sonra, örneğin 6. yüzyıl sonuna doğru yeni bir gelişme gösteren Monte Sirai'nin –bir Sulci kolonisi– tanıklık ettiği bir tahkimat sisteminin inşası temelinde, toprak üzerinde tanımlanmıştır. Aynı dönemde, Antas'ta (belki eski *Metalla*, bugünkü Iglesias yakını) Tanrı Sid'e adanmış bir mabedin inşasını da Kartacalıların inisiyatifine borçluyuz. Burası Roma döneminde Sardus Pater'e adanmış bir tapınak olur.

III. Bölüm

KARTACA TOPRAKLARININ GENİŞLEMESİ

Polybios'un aktardığı anlaşma metni bize yeni şehrin hakimiyetindeki Afrika'yı tanıtır. Fakat, Kartaca'nın zaten kısmen Fenikelilerin işgalinde olan ve Fas, Cezayir, Tunus sahillerini ve Libya'nın doğu tarafını (Trablus), ayrıca Güney İspanya'yı, Malta, Gozo, Pantelleria'yı kapsayan geniş toprakları nasıl ve hangi biçimlerde denetlemeyi başardığını gözümüzde canlandırabilecek durumda değiliz.

I. – Kuzey Afrika

Gördüğümüz gibi, antik yazarlar Liksus ve Utika'nın kuruluşu için çok eskiye uzanan tarihler aktarırlar. Fas'ta Fenikelilerin varlığına arkeoloji en azından 7. yüzyıldan itibaren tanıktır. Rivayete göre, Hadrumetum (günümüzde Tunus'taki Susa) bir Fenike, belki Sur temeliydi (Solin, XXVII, 9). P. Cintas'ın aydınlattığı kalıntılar 7. yüzyıla uzanır, fakat eski temeller sonraki iskânlarla geçersiz bı-

rakılmıştır. Libya'da Leptis Magna 7. yüzyılda Sur tarafından (Sallustius'a göre Sayda şehri tarafından, Jugurtha, LXXVIII, 1) kurulmuş olmalıdır ve kalıntılar bu tarihlemeyi doğrulamıştır. Kesin bilgiler dışında, Kuzey Afrika sahilindeki Fenike siteleri için bir Kartaca üstünlüğünün ne zaman ve nasıl yerleştiğini belirlemek çok güçtür. Yunanların *emporia* diye adlandırdığı Trablus'a Kartaca'nın daha 5. yüzyılda ilgi göstermiş olduğu Dorieus olayıyla kanıtlanmıştır.

Daha sonra Afrika'daki Roma bölgesinin doğu hududu olacak, büyük Syrte'nin içlerindeki Kartaca nüfuz bölgesiyle Yunan nüfuz bölgesi arasındaki hududun saptanması belki de o döneme uzanır (Lancel, 1992, 109). Bu hudut Sözde-Skylax'ın aktardığı (MÖ 4. yüzyıl), "Philenos kardeşler" ya da "Philenos Sunağı" diye adlandırılan yerde bulunur ve özellikle Sallustius'un aktardığı (Jugurtha, LXXIX) Yunan kökenli (Kyrene çevresi mi?) bir efsaneye bağlıdır. Kartaca ve Kyrene, nüfuz bölgeleri arasında bir sınır belirlemek için, sürekli savaşmak yerine, karşılıklı olarak Kartaca'dan ve Kyrene'den koşmaya başlayacak ikişer şampiyonu görevlendirirler. Hudut onların buluştuğu yerde belirlenecektir. Kartacalı şampiyonlar olan Philenos (Yunanca bir ad) kardeşler Kyrene'yi temsil edenlerden daha büyük bir mesafe kat edince, Kyrenelilerin itirazları üzerine, geriye dönmek yerine, bulundukları yere canlı canlı gömülmeyi tercih ederler. Orada, onların anısına, adlarını taşıyacak sunaklar dikilir.

Bu sunakların neye benzediğini, keza kesin yerlerini bilmiyoruz: Strabon'a göre (III, 5, 5), bunlar sütun ya da hudut taşıydı; Plinius Secundus'a göre (*Doğa Tarihi*, V,

28, 2) bunlar kumdan yapılmıştı; belki de doğal rölyeflerdi (bkz. Desanges, 1980, 269-270 ve Rebuffat, Lipinski içinde, 1992, 351).

Emporia'lar bölgesinde (Sabratha, Oea/Trablusgarp, Leptis Magna), Fas'a kadar, sahil şeridine Fenike/Pön mevcudiyetinin arkeolojik kalıntıları ve yine Fenike kökenli yer adları (özellikle "baş" ve "burun, rota" anlamına gelen *rus-* ile başlayanların hepsi ve "şehir" anlamına gelen *kart-* ile başlayanlar) serpiştirilmiştir. Bu kalıntılar, epigrafik belgelere özel bir dikkat gösteren M. H. Fantar (Fantar, 1993, II, 7-43) tarafından ayrıntılarıyla analiz edilmiştir. Fantar, doğrudan doğruya Kartaca'ya bağlı olanı (ve Pünik diye adlandırılabileni) eski Fenike kültürünün mirasından ayırmanın güçlüğünü gösterir. Gerçekten de, bu kültür, bulunduğu yere kök saldığından ve yerel sakinlerin mirasıyla da kısmen karıştığından, her yerde çok erkenden kendine özgü nitelikler sunan bölgesel veçheler taşır. Antik yazarların "Libya Fenikelileri" dediği Fenikeliler ile yerli halkın bu karması, yerel özelliklere rağmen, iyi bir kültürel birlik sunar.

II. – İspanya

İspanya'da yazılı kaynaklar –İbiza'nın kuruluşuna dair daha önce sözü edilen açıklamadan başka– yerli halkların saldırısına uğrayan Gadès sahillerine Kartaca'nın müdahalesinden söz ederler (Iustinus, XLIV, 5, 2). Iustinus'a göre, Kartacalılar yarımadanın güneyinde kalmak için bu askeri operasyondan yararlanmışlardır. Foçalılar ile

Massalialılar arasındaki zıtlıklara bağlanan bu müdahale genellikle 6. yüzyıla tarihlenir: Foçalılarla çatışmanın genellikle bu bölgede görüldüğü ileri sürülür (yeri yine de tamamen tartışmalı olan Artemision Burnu Muharebesi). Endülüs sahili üzerindeki Mainake'de bulunan muhtemel Foça kolonisinin Kartacalılar tarafından yıkımı bu düşmanlıklara bir örnek olacaktır (fakat, H. G. Niemeyer'e göre, Mainake, günümüzde Toscanos'taki Fenike sit alanıdır); Herodotos'un (IV, 152) aktardığı Sisamlı Kolaios'un Tartessos yolculuğu bunun bir yansımasıdır. 6. yüzyılda sona erecek olan maden işletmelerine bel bağlamış Tartessos denen yerel kültürün (Huelva bölgesi) çöküşü de Kartaca'nın müdahalesiyle ilişkilendirilir. İspanya, ancak Roma'yla MÖ 348'de yapılan anlaşmada Kartaca'yla bağımlılık ilişkisi içinde anılır (Polybios, III, 24, 4). Bununla birlikte, İberya'dan gelen paralı askerlerin adı daha önce, MÖ 480 yılındaki Himera Muharebesi dolayısıyla geçer. Fakat, Kartaca'nın İspanya'nın bir bölümüne gerçekten el koyması ancak Barsitler* döneminde, MÖ III. yüzyılda, birinci Roma-Kartaca Savaşı'ndan sonra gerçekleşir.

III. – Malta, Gozo, Pantelleria

Malta'da bir Fenike kolonizasyonunun ilk kanıtları 8. yüzyılın ilk yarısına uzanır: Bunlar nekropollerdir. Rabat bölgesindeki bir tofet'in varlığına tanıklık eden dikilitaşlar 7. yüzyıla uzanmaktadır. Tolomeus'un sözünü ettiği ve

* Hamilkar Barca Hanedanı'nın soyundan gelenler. (ç.n.)

Tas Silg kazılarında saptanan bir Hera Astarte Mabedi, bölgede saptanamamış olmakla birlikte yine Tolomeus tarafından sözü edilen bir Herakles/Milkart Mabedi ve Gozo'daki kanıtlar (özellikle MÖ 3. yüzyıldan kalma bir Pön yazıtı) daha yakın döneme aittir. Pantelleria'da MÖ 6. yüzyıldan itibaren dağınık kanıtlar ve MÖ 3. yüzyıla ait paralarda, Pön dilinde *'ymm* yazısı –adanın Fenike dilindeki adı, Yunanların *Kossyra*'sı– kalmıştır. Bu adalardaki Kartaca varlığı sadece birkaç yazar tarafından özellikle belirtilmiştir: 4. yüzyılda Sözde-Skylax (Melite/Malta, Gaulos/Gozo ve Lampas/Lampedusa iskânı) ve Stephanos Byzantinos (Malta). Fenikelilerin Malta'daki varlığının izleri en azından MÖ 2. ve 1. yüzyıllara dek saptanmıştır.

Kartaca'nın nasıl denetim sağladığına dair elimizde pek az bilgi var. Farklı halkların (eski sömürgeler, tebaa, müttefikler) ve farklı toprakların durumu değişkenlik gösterdiği gibi, muhtemelen dönemlere göre de değişiyordu. Kartaca haraç, vergi alıyor ve askeri yükümlülükler dayatıyordu.

Geleneksel olarak Pünik diye adlandırılan toprağın politik örgütlenmesi de yeterince bilinmemektedir; eskiden Fenikeli olan merkezler Kartaca'nınkine benzer bir idare türü göstermektedir. Yönetimin başında yıllık olarak seçilen ve yargıç yönetici olan 'sufet'ler ('şofet'ler) vardır; Kartaca idaresinin sonuna dek basılan yerel paralar güçlü bir özerkliğe işaret etmektedir (fakat, Sicilya'da, 3. yüzyıldan itibaren, doğrudan doğruya Kartaca egemenliğine tanıklık eden bir paranın basıldığını görürüz).

IV. Bölüm

YOLCULUKLAR

Kartaca, sözü edilen geniş bölgelere otoritesini savaşlar yoluyla yaymışsa da –doğal olarak yazılı kaynaklar bunlardan söz etmektedir–, uzak topraklarda pazarlar bulmak ve henüz izole halklarla anlaşmalar yapmak amacıyla çıkılan yolculuklar ve keşifler aracılığıyla elde edilmiş bir değiş-tokuş ağının kurulması sayesinde de buralarda denetimi elde etmiştir. Hammadde sağlama amacı da taşıyan bu yolculuklar, bizim tarafımızdan, Pünik dünyanın tarihinde neredeyse her zaman olduğu gibi, metinleri belirsiz ve tartışmalı olan öykülerce bilinmektedir.

En ünlü sefer, "Hannon'un seferi" adıyla bilinendir. Heidelberg'de bulunan ve MS 10. yüzyıla tarihlenen Yunanca bir elyazmasında anlatılır. "Kral", yani *basileus* sıfatını taşıyan ve kimileri tarafından Magoniler ailesinin bir üyesi olarak görülen Kartacalı Hannon denen birinin yolculuğunun öyküsüdür bu. "Libya-Fenike şehirleri kurmak amacıyla" Herakles'in sütunlarının ötesine, devlet emriyle yolculuk yapmıştı. Yolculuğu anlatan özgün metin

Kartaca'da Kronos (Fenikeli Baal Hammon'un Yunan özdeşi) Tapınağı'nda sergilenmiştir.

Modernler, bu öykünün temelinde, gerçek bir girişimi aktaran Fenike dilinde bir belge olması gerektiğini ileri sürerler. Yunanca anlatıya göre, Hannon, kuşkusuz Gadès'ten yola çıkarak, güvertesinde 30 bin erkek ve kadınla gerekli erzakın da bulunduğu 60 uzun tekneden oluşan bir filoyu yanına almıştır. Ardından, metin bize birkaç koloninin de kurulduğu ilk deniz seferlerini anlatır. Buraya dek, yorumcular, Fenikelilerin daha önce uğradıkları yerleşimleri yeniden kurduğu, bugünkü Fas sahilleri boyunca uzanan bir güzergâh olduğu konusunda genelde hemfikirdirler.

Daha sonra, öykü giderek renklendikçe tarif edilen yerleri saptamak iyice güçleşir: Hannon ile yol arkadaşlarının Senegal, Gine, Kamerun'a vardıkları ve sonunda bugünkü Biafra Körfezi'ne eriştikleri varsayılmıştır. Fakat, bu kadar uzun bir güzergâh, sadece hayali tasvirler nedeniyle değil, teknelerin sahil boyunca geri dönüşüne elverişsiz deniz akıntıları nedeniyle de yorumcuların çoğu tarafından (Desanges, Rebuffat) günümüzde ihtimal dışı görülmektedir. Ayrıca, Fas'ın ötesindeki Pön varlığına dair hiçbir arkeolojik ize rastlanmamıştır. Dolayısıyla, elimizde bulunan yazmanın tarif ettiği yolculuğun büyük oranda efsanevi bir nitelik taşıdığı sonucuna varabiliriz. Fakat, Hannon kişiliği gerçek olmalıdır: Plinius Secundus da ondan söz eder (*Doğa Tarihi*, II, 169; V, 8). Plinius, Hannon'un yolculuğunu Kartaca'nın en gelişkin olduğu dönemde gerçekleştirdiğini bize söyler; bu bilgi yolculuğu kimilerinin 7.-6. yüzyıla, kimilerinin ise 5. yüzyıla tarihlemesini sağlar (Yunanca metin 4. yüzyıla uzanır).

Bir diğer Kartacalı, Himilşon, bir teşebbüsün başkişisidir. Bu girişimden bölümler Festus Avienus tarafından MS 4. yüzyılda yazılmış coğrafi şiir *Ora Maritima*'da (117-129, 380-389, 412-415) anılır. Keza Plinius da sözünü eder (*Doğa Tarihi*, I, 5). Himilşon'un yolculuğunun tarihi ve güzergâhı belirgin değildir. Onun kronolojisi geleneksel olarak MÖ 5. yüzyıla sabitlenmiştir. İstikamet kuzey ya da kuzeybatıdır ve hedefi de kalay elde etmek olmalıdır. Himilşon dört ay boyunca deniz yolculuğu yapar ve Oestrimnides denen adalara varır: Günümüzde, İber Yarımadası'nın kuzeybatısına erişmiş olduğu varsayılmaktadır (Rebuffat).

V. Bölüm

KARTACA VE SİCİLYA

I. – Himera Savaşı'ndan (MÖ 480) Agathokles'e (MÖ 316/315)

6. yüzyılın sonunda, Kartaca, kaynaklara bakılırsa, önemli bir Akdeniz gücü olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte, bu gücün nasıl oluştuğuna ve iktidarının uygulanış tarzlarına dair pek az şey biliyoruz. Sicilya'da, 5. yüzyılın başından itibaren Kartaca'nın faaliyetini –yine düşman tanıklardan yola çıkarak– daha somut şekilde kavramamız mümkündür.

O dönemde, adadaki Yunan şehirleri kendi topraklarını genişletmeye çalışan ihtiraslı tiranların yönetimindedir; dolayısıyla, onların çıkarları Kartacalıların ve müttefiklerinin, özellikle de Elimilerin çıkarlarıyla çatışır. Öncelikle MÖ 490'dan itibaren Gelon'la, ardından 410'dan 367'ye dek I. Dionysios'la çatışmalar yaşanır. 345-339 arasında baş düşman, Siracusa'nın yardıma çağırdığı Korinthoslu Timoleon'dur. 320 yılından sonra Siracusa tiranı olan

Agathokles savaşı Afrika'ya dek taşır. 278-275 dönemi, Sicilya ve İtalya'da Epiros Kralı Pyrrhos'un varlığının damgasını taşır. Pyrrhos'u da Kartaca'nın geleneksel düşmanı Siracusa yardıma çağırmıştır.

491-490 yılında, Deinomenes'in oğlu Gelon, Gela'da iktidarı ele geçirir ve daha o dönemde Segestalılara ve Kartacalılara karşı savaşmış olma ihtimali vardır; 485 yılında Siracusa'nın tiranı olur; 483 yılında Kartaca'nın müttefiki Terillos'u püskürterek Himera'yı ele geçiren (Siracusa'nın kurduğu şehir olan) Agrigenteli Theron'un müttefikidir. Kartaca, Terillos'un ve hem müttefiki hem de damadı olan Rhegiumlu Anaxilas'un saflarında, Batı Sicilya'daki nüfuz bölgesini savunmak amacıyla müdahale eder. Gelon ise Siracusa'nın topraklarını genişletmek ister. Bu çatışmanın en eksiksiz öyküsü Diodoros tarafından aktarılmıştır (IX, 20-26). Onun da kaynağı muhtemelen Timaios'tur; fakat Herodotos'un aktardığı olayların (Herodotos, VII, 165-167) ve birçok başka yazarın –özellikle Pindaros (*Zafer Şarkıları*, I, 137-156; bkz. Krings, 1998, 261-326)– imalarının daha yakın tanıklığı da elimizde mevcuttur. Kartaca'nın ordusunu toplamasının üç yıl almış olması muhtemeldir. Herodotos'a göre, bu ordu, "Fenikeliler, Libyalılar, İberler, Ligurlar ve (Galya kabilesi) Elizikler"den oluşmuştu; başına "Kartacalıların kralı" Hannon'un oğlu Hamilkar geçmişti. Hamilkar'ın 200 savaş, 3 bin de nakliye teknesinden oluşan bir filosu vardı; ordu yaklaşık 300 bin kişiden oluşuyordu. Bu ordu Palermo'ya çıktı ve Himera'nın batısında karargâh kurdu. Burada, 480 yılında, Hamilkar korkunç bir yenilgiyle karşılaştı ve biraz karanlıkta kalmış koşullarda hayatını yitir-

di. Herodotos'a göre, kendisi kurban sunduğu odunlara atılmış ve alevler içinde can vermiş olmalıdır.

Birçok antik yazar bu muharebeyi Salamis Muharebesi'yle (yine 480) koşut gördü, böylece, Pers Savaşları örneğinde olduğu gibi, Yunanların Barbarlar üzerindeki zaferinin bir sembolü yaptılar onu. Siracusa'yı ideolojik olarak olumlamak elbette söz konusu olsa da, Yunan'daki Pers Savaşları ile Sicilya'daki Kartaca Savaşları arasındaki temaslara yapılan sayısız ima, bu olayların bütünüyle bağımsız biçimde cereyan etmiş olmadıklarını varsaymayı sağlar.

Bazı modern yazarlara göre, Himera, Kartaca'nın emperyalist politikasının yenilgisini belirlemiş ve kalıcı sonuçları olmuştur: 5. yüzyıl Kartaca'da bir kendine kapanma ve yoksullaşma dönemi olarak kabul edildi. Fakat, daha derin tarihsel ve arkeolojik araştırmalar, bu yargıyı, ya savaşın pratik sonuçları açısından ya da ideolojik açıdan değiştirdi. Bu evre Siracusa'nın zaferiyle kapandıysa da, Kartaca çok sert olmayan bir barış anlaşması imzalamış (Diodoros, XI, 24, 26) ve geleneksel olarak Fenikeli olan bölgelerde nüfuzunu –görünüşte– korumuştur. Bu Sicilya Savaşı'nın Kartaca'da özellikle ciddi sonuçları olmuş gözükmemektedir. Şehir muhtemelen dış ilişkilerini korumuş ve refah içinde kalmıştır.

Sadece galiplerin tarihsel yorumunu biliyor olsak da, bu muharebe, kuşkusuz, Siracusa için büyük bir tehlike oluşturduğundan, Yunan yazarlarda bu kadar keskin anılar bırakmıştır. Pindaros dışında, Aiskhylos ve Simonides de bunu ima ederler. Gelon, zaferinden sonra, Delphoi'ye (adını taşıyan kaideler hâlâ oradadır) ve Olympia'ya sunularda bulunur.

Himera'dan sonra, Kartaca'nın politik tarihi üzerine bilgilerimiz on yıllar boyunca kesintiye uğrar. Bilgiler bir kez daha Sicilya'dan gelir ve sadece Diodoros tarafından aktarılır. Kartaca'nın müttefiki olan ve topraklarına Selinunte'nin saldırdığı Segestalıların çağrısı adaya müdahale vesilesi olur. Kartaca'nın gönderdiği ordu, (yine Selinunte'ye sürülmüş) Giscon'un oğlu Hannibal'in komutasında, 409 yılında Mozia'ya ayak basar. Selinunte kuşatılır ve çok kısa sürede yağmalanıp Kartaca tahakkümüne geçer. Pön varlığının arkeolojik kalıntıları şehirde gayet belirgindir (kazılar özellikle D. Mertens yönetiminde bir Alman heyet tarafından gerçekleştirilmiştir). Ardından, Hannibal, Himera'ya kadar ilerler, burayı ele geçirip yıkar: Diodoros (XIII, 61-62), Kartacalının, büyük babasının yenilgisinin intikamını almak için mağluplar karşısındaki acımasızlığı üzerinde ısrarla durur.

Selinunte'nin ele geçirilmesinden sonra çatışmalar yıllarca sürer. Hannibal kuşatılmış Agrigente önünde ölür ve Agrigente de General Himilşon'a 404 yılında teslim olur. Himilşon Gela'yı kısa süre sonra yok eder; nihayet, 405 yılında, o dönemde I. Yaşlı Dionysios'un yönettiği Siracusa önünde barış imzalanır. Fakat, Dionysios'un ihtirası savaşı yeniden başlatır. Messina'yla ittifak yaparak topraklarını batıya doğru genişletir, 398 yılında Mozia'yı kuşatır ve 397'de şehri ele geçirerek talan eder ve şehir sakinleri Lilibeo'ya sürülür (İtalyan kazılarının sonuçları şehrin yıkımından sonra da hayatın sürdüğünü kanıtlar). Kartaca hemen tepki gösterir: Himilşon'un Palermo'ya çıkışı, Batı Sicilya'nın yeniden fethi, Messina'nın imhası ve Siracusa kuşatması. Diodoros'a göre, 396 yılında Kartaca ordusu

kent dışındaki Demeter ve Kore tapınaklarını soymuştur; sonunda bir salgın hastalık Kartaca karargâhını kırıp geçirmiş olmalıdır. Dionysios bunun üzerine yeniden saldırıya geçer ve Himilşon ordusunun ve filosunun yıkımından sonra Afrika'ya dönmeyi başarır, ama orada intihar eder (Diodoros, XIV, 54-76). Bunun üzerine, Kartacalılar, Demeter ve Kore tapınaklarına yönelik hakaretin kefaretini ödemek için, bu tanrılara ibadeti Kartaca'ya resmen getirirler.

393 yılında, Dionysios'a karşı mücadeleye devam eden Magon Sicilya'ya çıkar. Tersliklerin ardından gelen barış ve yeni çatışmalardan sonra, Magon 383 yılında hayatını kaybeder; Dionysios bu tarihten önce iktidarını Güney İtalya'da, Adriyatik Denizi bölgesinde, ta Etruria'ya kadar yaymıştır. Ayrıca, Batı Sicilya'daki müttefiklerinin bir bölümünü de Kartaca'dan koparmayı başarmıştır. Dionysios'un yayılması MÖ 382 ile 374 ya da 375 arasında yeni bir savaşa neden olur. Kartacalıların Kronion (Palermo yakını mı?) zaferinden sonra bir anlaşma imzalanır, fakat savaş 368'de yeniden başlar; nihayet, Dionysios, Kartacalıları Sicilya'dan kovmayı başaramadan, 367'de ölür. Oğlu ve ardılı II. (ya da Genç) Dionysios döneminde durum çok açık seçik değildir, fakat Kartaca tahakkümünü Kuzey Sicilya'ya doğru genişletmiş gözükmektedir.

Onlarca yıl süren barışın ardından, Korinthoslu Timoleon'un Sicilya'ya müdahalesinden sonra savaş yeniden başlar. Siracusa'da tiran karşıtı tarafların çağırdığı Timoleon 344/343'te şehirde iktidarı ele geçirerek demokratik bir rejim kurar; fakat, o da Kartaca topraklarının aleyhine bir yayılma politikasına girişir. Siracusa ve Kartaca orduları Segesta yakınlarındaki Krimisos Nehri'nde

(günümüzde Belice Vadisi'nin sol tarafı mı?) karşılaşırlar ve Pönler ağır bir yenilgiye uğrar. Fakat, Giscon'un komutası altında, kendilerini toparlamayı başarırlar ve 339 yılına doğru, Sicilya'nın batısındaki egemenliklerine dokunmayan bir barış anlaşması imzalarlar. Barış 316/315'e kadar sürer. Bu tarihte Siracusa'da tiran olan Agathokles savaşı yeniden başlatır.

II. – Agathokles'ten Pyrrhos'a (MÖ 316/315-276)

4. yüzyılın son yılları, iç çatışmalarla, Afrika'daki isyanlarla ve Afrika şehrinin topraklarında bile süren Sicilya Savaşı'yla karşı karşıya kalan Kartaca için özellikle güç bir dönem olur.

Calabria bölgesindeki Rhegium'un yerlisi olan, ancak Kartaca epikrasisinin toprağı olan Thermes'te doğan Agathokles, Sicilya'da, 316/315'te Siracusa'nın tiranı olmayı başarır. Orduyu ve donanmayı yeniden düzenler ve Sicilya ve Yunan'daki birçok yerleşimi kendine tabi kılar; nihayet, eski müttefiki Kartaca topraklarına saldırılar düzenler; tiranın fethettiği yerli ve Yunan şehirlerinden göçmenlerin de saldırısına uğrayan Kartaca, bir filo oluşturarak Siracusa Limanı'nı ablukaya alır. Kendi evinde kuşatılan Agathokles savaşı Afrika'ya taşımaya karar verir. O zamana kadar kimse Kartaca'yla kendi toprağında savaşmayı düşünmemiştir: Böylece, çatışma iki cephede –Sicilya'da ve Afrika'da– açılmış olur. 310'dan 307'ye dek üç yıl sürmüş olan savaşın muharebeleri bize esasen Diodoros [XX, 6-18,

30, 33-34, 38-44, 54-55, 57-61, 64-70; Diodoros'un kaynağı da muhtemelen büyük ölçüde Sisamlı Douris'tir (MÖ 3. yüzyıla doğru)] ve Iustinus/Pompeius Trogus (XXII, 5-8, daima Timaios'tan yola çıkarak) tarafından anlatılmış ve Orosius tarafından yeniden ele alınmıştır. Agathokles Bon Burnu'nun güneybatısına, el-Haouaria taş ocaklarına çıkar ve ordusunun geri dönmesini engellemek için filosunu yakar; ardından, Megalepolis denen bir şehre yönelerek, bahçelerden, meyve bahçelerinden, değişik türde sürülerle dolu ovalardan oluşan bir bölgeden geçer: Diodoros'un tasviri o dönemde Kartaca'nın tarımsal zenginliğinin en canlı tanığı olarak kalmıştır. İlk evre boyunca, Agathokles, Kartaca karşısında baskın gözükür; Tunus'ta geniş toprakları fethetmeyi başarır – önce Neapolis (Nabil) ve Hadrumetum (Susa), daha sonra da önemli işler yaptığı Utika ve Bizerte (Hippu Akra). Bunun üzerine, Siracusa'nın hâlâ kuşatma altında olduğu Sicilya'ya geri döner. O andan itibaren Afrika'daki durum, özellikle Kartaca'nın üç ordu göndererek düşman birlikleri parçalamasıyla değişir. Çeşitli muharebelerin ardından Kartacalı Himilşon önemli bir zafer kazanır ve Agathokles Kartaca donanmasının yenildiği Siracusa'yı terk etmek ve Afrika'ya geri dönmek zorunda kalır. Fakat, duruma hakim olamaz ve Libyalı müttefikleri bile onu terk ederler. Sicilya'ya gizlice geri dönerek ordusundan arta kalanı ve kendi çocuklarını Afrika'da bırakır. Burada Pönlerle bir anlaşma imzalanır. Buna göre, Yunanlar fethedilen şehirleri geri verecek ve 300 gümüş para alacaktır; paralı askerlerin de aynı miktar parayı alarak Kartacalıların hizmetine girmelerine izin verilir. Diğerleri Sicilya'daki Solente'ye nakledileceklerdir.

Bu arada demokratik bir iktidar Siracusa'ya yerleşmiştir; bunun üzerine, Agathokles Kartacalılarla anlaşma imzalayarak adanın kendi taraflarındaki fethedilmiş şehirleri onlara geri verir. Karşılığında Pönler ona bir miktar para ve belirli bir miktar buğday verirler (200 bin *medimnos*, yani muhtemelen 105 bin hektolitre buğday). Doğu Sicilya'nın yeniden efendisi olan tiran 289 yılında ölür.

Ölümü Sicilya'da mevcut Yunanlar arasındaki sürtüşmeleri canlandırınca, Kartacalılar da bütün adayı ele geçirmek için bundan yararlanmaya çalışırlar. Özellikle Messina Körfezi'ni kontrol altına almak hedefiyle, Eolie Adaları'ndaki Lipara'yı fethederler. 278 yılında yeniden Siracusa'yı kuşatırlar. Bunun üzerine, şehir, Tiran Hieron'un egemenliğinde, Yunan şehrini ele geçirmiş olan Agathokles'in Osci halkından paralı askerleri olan Mamertinlerle ittifak yapar. Diğer yandan, Yunanlar Epiros kralı Pyrrhos'un Kartaca'ya müdahalesini isterler. Romalılara karşı Taranto'yu savunmak için çağrılmış olan Pyrrhos, kendini İskender'in rakibi gibi gördüğünden, Kartaca'yı olduğu kadar Roma'yı da yenmek ihtirasına sahiptir. Epiros kralı Sicilya'nın Doğu sahiline çıkarak Siracusa'ya girer. Lilibeo hariç, Pön hakimiyetindeki bütün Sicilya'yı hızla ele geçirir. Kartaca ona, Lilibeo dışında, Sicilya'dan vazgeçmeyi teklif eder, fakat Pyrrhos reddeder ve şehri kuşatır ama yine de ele geçiremez. Nihayet, İtalya'ya çağrılınca 276 yılında Sicilya'yı terk eder ve bir daha asla geri dönmez. Kartaca sahip olduğu topraklara geri kavuşur, hatta topraklarını genişletir. Agrigente Kartaca'nın himayesine girer; Kartaca Messina'yı fethetmeyi hâlâ düşünmektedir.

VI. Bölüm

KARTACA VE ROMA

I. – MÖ 348 tarihli anlaşmadan Pyrrhos'a

3. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Latium'un hakimi ve Pyrrhos'tan kurtulmuş olan Roma bir süre sonra Sicilya'yla ilgilenecek fırsatı bularak müttefikinin düşmanı olur.

MÖ 509'daki ilk anlaşmadan sonra, Polybios'a göre, yeni bir anlaşma MÖ 348'de imzalanır. Romalılar, birinci anlaşmayla olduğu gibi, "Güzel Burun"un ötesinde denize açılamıyorlardı; ayrıca, İspanya'da bir yer olan –belki Cartagena bölgesinde– "Mastia Tarseon"un güneyinde ticaret yapmamaları gerekiyordu. Bu durum Pön nüfuzunun Güneybatı Akdeniz'de gayet iyi yerleştiğini göstermektedir. Sardinya ve Afrika Romalılara tamamen yasaktı (önemli bir nedenle oraya çıkmaları gerekiyorsa, beş gün içinde bu bölgeleri terk etmeliydiler). Buna karşılık, Kartaca'yla ve Pön Sicilya'sıyla ticaret yapabilirlerdi. Kartaca ise, Roma'ya tabi olmayan Latium'da güçlü bir mevki fethetmeyi başarmışsa da, ganimeti kendisinde tutarken fet-

hettiği şehri Roma'ya teslim etmek zorundaydı: Böylece, Roma'nın henüz Latium'a tamamen hakim olmadığı ve burayı ele geçirmeyi başarmanın çıkarına olduğu görülür. Diğer hükümler ise müttefiklerle ticareti ilgilendiriyordu. Bütün olarak bakıldığında, Roma, ilk anlaşmayla kıyaslandığında bile, Kartaca'dan daha zayıf gözükür (Huss, 1985, s. 149-155).

Bu anlaşma, muhtemelen, MÖ 338'de yenilenmiştir; nihayet, Titus-Livius 306 yılında yeni bir anlaşmaya imada bulunur. MÖ 278 yılında, Pyrrhos'un İtalya'daki girişimleri sırasında son bir anlaşma imzalanmış ve oldukça sınırlı bir etkide bulunmuştur.

Roma nüfuzunu Güney İtalya'da, Kartaca ve Siracusa'da yaygınlaştırırken, II. Hieron döneminde Sicilya'da, özellikle Messina üzerindeki nüfuz için çatışıyordu: Mamertinler Kartaca'dan yardım isteyince, şehre bir garnizon gönderilir. Fakat, 264 yılında, tam bilinmeyen nedenlerle, Roma'ya çağrıda bulunurlar. Böylece, hâlâ tartışmalı nedenlerle, "Birinci Pön Savaşı" ya da Roma-Kartaca Savaşı diye adlandırılan ve yirmi yılı aşkın sürmüş olan muharebe başlar.

II. – Birinci Pön Savaşı (MÖ 264-241)

1. Sicilya'daki ilk muharebeler. – Özellikle Polybios'un eserinden bildiğimiz bu uzun ve korkunç çatışmadan sadece en belirgin olaylar aktarılabilir. Romalılar, ya Sicilya artık onların emperyalist politikaları açısından en dolaysız bölge olduğundan, ya da belki de (Polybios bunu ileri sü-

rer) İtalya'da Kartaca iktidarının yayılmasından çekindiklerinden, Mamertinlerin çağrısına olumlu yanıt verirler. Messina'ya Konsül Appius Claudius Caudex'i gönderirler, o da kısa sürede II. Hieron'la ittifaka girer. Kartacalılar iki orduyu bir araya getirir. Biri Agrigente'de Hannibal diye birinin komutasında, diğeri Lilibeo'da Hannon'un komutasındadır. Agrigente uzun bir kuşatmanın ardından 262 yılında fethedilir. Sonuç olarak, birçok Sicilya şehri Roma'ya katılır. Roma esasen kara kuvvetlerine dayalı bir güç olduğundan, denizde Pönler zafer kazanmaktadır. Bununla birlikte, 260 yılında, 100 adet beşli ve 20 adet üçlü savaş teknesinden* oluşan bir ordu donatmayı başarırlar. Polybios'un (I, 20) anlattığı anekdota göre, Romalılar ele geçirdikleri bir Kartaca gemisini taklit etmeyi başararak bir filo inşa edebilmişlerdir. Konsül C. Duilius, geminin önüne yerleştirilen bir alet olan ve –mahmuz takma taktiğinden kaçınarak– düşman gemisine asılmayı ve onun bordasına yanaşmayı sağlayan "karga" sayesinde Mylae'de (Milazzo) önemli bir zafer kazanır.

2. Afrika'da savaş. – Romalıların bu başarılarına rağmen, Sicilya'da hiçbir kesin zafer görülmez. Agathokles gibi, Romalılar da savaşı Afrika'ya taşımaya kadar verirler. 256 yılında, konsüller L. Manlius Vulso ile M. Atilius Regulus, Kartacalıların ablukaya alma çabalarına rağmen, Sicilya'dan yola çıkan bir filoyu Clypea'da (Kelibia) karaya çıkarmayı başarırlar. Bölgeye yerleşen Roma birlikleri orayı talan eder: Günümüzde Bon Burnu üzerinde bulu-

* Helenistik döneme ait savaş gemileri. (ç.n.)

nan ve Kerkuan diye anılan şehir muhtemelen o dönemde yıkılmış olmalıdır.

Manlius Vulso İtalya'ya geri dönerken, Atilius Regulus Afrika'da kalır ve Tunus'u ele geçirmeyi başarır (255). Kartacalılar barış görüşmeleri yapmaya çalışırsa da, Regulus'un koşulları çok ağırdır. Bu koşullar arasında, Romalılar, Sicilya ile Sardinya'nın bırakılmasını da istiyorlardı. Kartaca yoğun çaba sarf ederek Lakedaimonialı Ksanthippos'un komutasındaki Yunan paralı askerlerden oluşan bir birliği saflarına katar. Onun öğütlerine uyan Kartacalılar Roma ordusunu yenmeyi başarırlar ve konsülü esir alırlar. Polybios konsülün kaderi hakkında bize bilgi vermez, fakat Romalı birçok yazar, barış sağlayabilmek amacıyla Roma'ya geri döndüğü efsanesini ileri sürmüştür. Yenilgi durumunda Kartaca'ya geri dönmek zorunda kalacaktır. Fakat, Roma'ya vardığında, senatoya savaşı sürdürme emri verir, sonra da vaat ettiği gibi Afrika'ya geri döner ve orada acımasız bir şekilde öldürülür.

Karadaki yenilginin ardından, 254 yılında, Roma filosu Camarina açıklarında bir fırtınanın ardından imha edilir. 253 yılında, konsül Cn. Servilius Caepio ve C. Sempronius Blaesus'un yönettiği yeni filo da imha edilir. Bunun üzerine, Romalılar yeniden Afrika'da savaşmaktan vazgeçerler ve Kartaca özellikle Cezayir'deki Theveste'yi (Tebessa) fethederek bu topraklardaki yayılma politikasına yeniden başlar.

3. Sicilya'da savaş. – Bu arada, Sicilya'da Kartacalılar Palermo'yu (254) kaybetmişlerdir, fakat Lilibeo'yu ve Drepan'ı (Trapani) ellerinde tutmaktadırlar. Romalıların

büyük çabalarına rağmen, Lilibeo kuşatmaya direnmiştir. 247 yılında, Hamilkar Barka (muhtemelen "şimşek" anlamına gelen ve Hamilkar'ın soyundan gelen herkesin taşıdığı bir lakap, "Barkalar"), ünlü bir Astarte mabedinin bulunduğu Elimi kökenli bir merkez olan Eryx Akropolü'ne yerleşerek 241 yılına dek düşmana kafa tutar.

Yirmi yılı aşkın süren savaşın ardından, Polybios'un dediğine göre, 700 gemisini yitirmiş olan (Kartaca, 400) Roma öylesine tükenmişti ki yeni bir filo toparlamak için özel kaynaklara başvurmak zorunda kalır. Yeni filo C. Lutatius Catulus'un komutasına verilir. 241 yılında Aegusa Adaları yakınında bir deniz muharebesi yaşanır ve bu Kartacalılar için sert bir bozgun olur. Hamilkar Barka barış görüşmeleri yapmakla görevlendirilir: Kartaca Sicilya'yı ve Eolie Adaları'nı bırakır ve öncelikle bin Euboia parası, on yıl içinde de 2 bin 200 Euboia parası ödemek zorunda kalır. Ordular özgür kalma ve silahlarını koruma hakkını elde ederler.

III. – Paralı asker savaşları (MÖ 241-238)

Mali bakımdan sıkıntı çeken ve stratejik bakımdan önemli konumdaki topraklarının bir bölümünü yitiren Kartaca, Sicilya'dan paralı asker birliklerinin geri dönüşü sorunuyla derhal karşı karşıya kalır (Polybios'a göre 20 bin kişi). Lilibeo'nun başkomutanı Giscon onları küçük gruplar halinde geri gönderir ki böylece Kartaca yönetimi maaşlarını yavaş yavaş ödeyebilsin ve onları evlerine yollayabilsin. Fakat, senato onları önce Kartaca'da, ardından

Sicca'da bir araya toplar ve maaşlarının toplamı üzerinde anlaşma yapmaya çalışır. Bu durum genel bir isyana ve üç yıl sürecek kanlı bir savaşa yol açar. Bu savaş Flaubert'in *Salammbô* romanı sayesinde ünlenecektir. Savaşın belli başlı aktörleri Campanialı Spendios ile Libyalı Matho'dur. İsyancıların büyük bölümü Libya kökenli, yani Kartaca tebaası olan Afrikalılardır. Bu durum bu çatışmaya bir iç savaş görünümü verir (Huss, 1985, 252-259; Lancel, 1992, 390-394). Asileri, Polybios'un "Testere" adını verdiği (I, 85, 7) bir boğaza çekerek 238 yılında kesin olarak yenilgiye uğratmayı başaran Hamilkar Barka olur. Aynı zamanda, paralı askerlerden oluşan bir birlik Sardinya'da isyan etmiştir; bu birlik yerli halkla çatıştıktan sonra Roma'ya çağrıda bulunur. 238/237 yılında Kartaca'nın zayıflığından yararlanan Roma senatosu bir savaş tehdidi oluşturur ve Konsül T. Sempronius Gracchus'un komutasında Sardinya'yı ve Korsika'yı ele geçirir.

IV. – Barkalar İspanya'da

Adalardaki topraklarını kaybeden Kartaca, eski Fenike kolonizasyonunun merkezi olmuş İspanya'ya yönelir. İspanya'ya yönelmenin ilk hedefi, hiç kuşkusuz, savaş borçlarını ödeyebilmek için Kartaca'ya maden sağlamaktır. Afrika şehri, Roma'nın çıkarlarından uzak, dışrak bir toprakta üs bulmaya da ihtiyaç duyuyordu.

İspanya topraklarının fethi yine Hamilkar Barka'nın eseri olur. Damadı Asdrubal ile henüz çocuk yaşta olan ve, Polybios'a göre, Roma halkının asla dostu olmamaya

yemin etmiş bulunan oğlu Hannibal de ona eşlik etmiştir. Hamilkar'ın ordusu Gadès'e yönelir; orada Hamilkar Tartessos'un madenlerinin işletmesini Pönlerin yararına yeniden örgütler. Bu, Barkalar İmparatorluğu (ya da krallığı) diye adlandırılan oluşumun başlangıcı olur. İspanya'daki iktidar elbette kişisel olarak uygulanmıştır: Helen hükümdarları gibi, Barkalar da üzerinde muhtemelen kendi portreleri bulunan paralar bastırdılar. Fakat yaptıkları işlerde Kartaca devletinin resmi desteği hep oldu.

İber Yarımadası'ndaki teşebbüs başarılı olmuştur. Hamilkar'ın 229'daki ölümüyle, ordu, Kartaca'nın onayladığı bir oylamayla Asdrubal'ı general seçer. Asdrubal iktidarını güneybatı sahili boyunca Alicante'ye kadar yayar (Akra Leuke, Diodoros'a göre, 231 yılında Hamilkar tarafından kurulur); biraz daha güneyde yeni bir Kartaca kurar: *Carthago Nova*, Cartagena, bir anlamda buranın başşehri olur. 226/225 yılında Roma'yla imzaladığı anlaşmaya göre, Pönler, genellikle Ebro olduğu kabul edilen "İber Nehri"ni savaş amaçları doğrultusunda aşmamalıydılar. Gerçekten de, Roma kendini Keltlerin tehdidi altında görüyor ve bu çatışmada Kartacalıların tarafsızlığını garanti etmek istiyordu. Diğer yandan, İber Yarımadası'nın büyük bölümünde Asdrubal'ın yapabileceği hiçbir şey yoktu. Barka 221 yılında katledilerek öldürülür ve ordu onun yerine o dönemde 25 yaşında olan genç Hannibal'i seçer ve bu oylama da Kartaca tarafından onaylanır. Hannibal Ebro'nun güneyindeki toprakların hemen hemen hepsini çok kısa sürede fetheder. Çatışma o dönemde patlak verir: Bu nehrin güneyinde bulunan Saguntum şehri Romalılarla ittifak yapmıştır. Hannibal, Saguntum'u kuşatır ve 218 yılında

Kartaca'nın onayıyla fetheder (Polybios, III, 15, 8), ardından Ebro'yu geçer. Bu yeni bir Roma-Kartaca savaşının başlangıcı olur: "İkinci Pön Savaşı."

V. – İkinci Pön Savaşı (MÖ 218-211)

Polybios ile Titus Livius'un aktardığına göre savaşın nedenleri çok tartışmalıdır. Roma, resmi olarak, Saguntum'un alınması ve Ebro'dan geçiş dolayısıyla müdahale eder. Gerçekte, o dönemde Po Ovası ve İliria üzerinde hak iddia eden Romalılar, Batı Akdeniz'deki son rakipleri olan Kartaca'dan kurtulmak için bir vesile arıyorlardı kuşkusuz. Belki de savaşın İspanya'da ya da İspanya ve Afrika'da cereyan edeceğini, kendi topraklarına sirayet etmeyeceğini düşünüyorlardı (Huss, 1985, 293). Fakat, Hannibal savaşı kara yoluyla İtalya'ya mümkün olduğunca hızlı taşıma yönünde dâhice bir proje tasarlar. Gerçekten, Kartaca yeterince güçlü bir filo donatacak durumda değildir. Fakat, bu Afrika şehri, İspanyol mülkleri sayesinde, dünyevi bir güç olmuştur. Hannibal, Cartagena'dan ayrılmadan önce, Galya kabilelerinin ittifakını sağlar. Bu kabileler aynı zamanda ona Alpler'den muhtemel bir geçişin yoluna dair bilgiler de verirler (Polybios, III, 34). İspanya'nın yönetimi kardeşi Asdrubal'a emanet edilir. Ordusu 90 bin piyade ve 12 bin süvariden oluşmaktadır. 218 yazının sonunda Rhône Nehri'ni geçer. Ardından, sahil boyunca Provence ile Ligurya'dan geçen bir yolu mu, yoksa dağlardan geçerek giden içrek bir yolu mu takip etmenin daha iyi olacağına karar vermek zorunda kalır. Sahil yolu hemen ihtimal dışı

kalır: Bu yol, onu Roma'nın müttefiki Marsilya'dan geçmek zorunda bırakıyordu. P. Cornelius Scipio'nun (Afrikalının babası) komutasındaki iki Roma lejyonu buraya çıkmıştı zaten; ayrıca, bu yolu izlerlerse, Kartacalılar Ligurya kabilelerinin saldırılarına uğrayabilirlerdi. Hannibal'in Alpler'deki güzergâhı da kısmen tartışmalıdır. Muhtemelen Isère Nehri boyunca ilerleyerek, kışın ortasında Alpler'i Clapier Boğazı'ndan aşarak, önemli kayıplara uğradıktan sonra, Torino'ya varmıştır (Polybios, III, 55; Titus Livius, XXI, 36). Ordusu, Torino dikkate alındığında, 12 bin Afrikalı, 8 bin İberli ve 6 bin süvariden oluşuyordu.

Hannibal'in taktiği hız ve şaşırtmacadan ibaretti; ayrıca, bizzat İtalya'da bile müttefikler bulmaya –öncelikle Cisalpina Galyalıları arasında– çalışmıştı. İlk evrede başarılar birbirini izledi: Novara yakınlarındaki Ticino'da yaşanan ilk süvari çatışmasında Scipio'nun birliklerini yendi (218); yine, 218 yılında, İkinci Konsül T. Sempronius Longus'un ordusunu Trebbia'da, Po'nun güneyinde, Emilia'da tuzağa düşürdü; 217 yılında, soğuk ve nemli hava koşulları nedeniyle çok sayıda insan ve hayvan kaybına rağmen, Trasimeno Gölü yakınlarında Roma ordusunu yendi (Titus Livius, XXI, 6). Campania'da geçen bir dönemin ardından, Pön ordusu Apulia'ya giderek kışı orada geçirdi. Bu arada, Romalılar, Q. Fabius Maximus Cunctator'u ("Zaman Kazandırıcı") diktatör seçerek ve İtalya'da ve İspanya'da çok sayıda birliği seferber ederek yeniden örgütlenmeye çalıştılar.

İberya'da Romalılar Saguntum'a yerleşerek komutan Hannon'u engellediler. İtalya'da, 126 yazının başında, Hannibal, günümüzde Aufidus Nehri'nin (bugünkü Ofan-

to) yakınlarında, Puglia bölgesinde bulunan Cannae'yi ele geçirdi. Burada, 2 Ağustos'ta ünlü Cannae Muharebesi meydana geldi. Muharebeyi, Polybios ile Titus-Livus'tan başka, Cornelius Nepos, Valerius Maximus ve Frontinus gibi kaynaklar da tasvir eder. Hannibal'in taktiği defalarca incelenmiştir; düşmanlarından çok daha az askere sahip olduğundan, Roma ordusunun kanatlarına ani baskın yaparak süvarileriyle onları kuşatır. Romalıların kayıpları büyük olur; Konsül Lucius Aemilius Paulus bile orada hayatını kaybeder. İkinci Konsül Terentius Varro ise Vénouse'a kaçmayı başarır (Polybios, III, 116-117).

Roma mağlup olmuş gözüküyordu. Hannibal'in bu zaferlerden sonra başşehri neden kuşatmadığı sorusu hep sorulmaktadır. Titus-Livus'a göre (XXII, 58, 3), hedefi şehri ortadan kaldırmak değildi: Ulusunun "mertebesini" *–dignitas–* korumak ve "hegemonya" *–imperium–* elde etmek için savaşıyordu (bkz. Lancel, 1992, 409-410). Kartaca'ya gücünü iade etmek için bir anlaşma koparmaya çalıştı. Bu amaçla, esirler arasından seçilmiş on kişiyi, yanlarına da güvendiği biri olan Carthalo'yu katarak Roma'ya gönderdi. Carthalo esirlerin serbest bırakılması için pazarlık yapacak ve barış koşullarını sunacaktı. Senato hem esirler sorununu hem de olası bir barış sorununu dikkate almayı reddetti.

Ve Roma yeniden örgütlendi. 215 yılından itibaren savaşlar yaygınlaştı, artık sadece Sicilya'da değil, İspanya'da da sürüyordu. Roma'nın düşmanı Makedonya savaşa katıldı: Hannibal V. Philippos'la bir anlaşma imzalayınca savaş Ege ve Balkan bölgesine de yayılmış oldu. Hannibal, Sicilya, Sardinya ve Korsika'yı Kartaca adına ele geçirmeyi

ve böylece Roma'yı İtalya toprağıyla sınırlamayı umuyor olmalıydı. Fakat hesaplanan başarılar gerçekleşmez ve bir süre sonra Romalılar zafer kazanmaya başlar: 212 yılında Siracusa'da, 210'da Agrigente'de; Güney İtalya'da, Capua'da 211'de, Taranto'da 209'da. İspanya'da müstakbel Afrikalı P. Cornelius Scipio 209 yılında Cartagena'yı fetheder. Bunun üzerine, Asdrubal Barka Pireneler'i aşar ve İtalya'ya geçerek kendi birlikleriyle kardeşininkileri birleştirmeye çalışır; fakat, Konsül C. Claudius Nero ile M. Livius'un orduları tarafından Metauro Nehri üzerinde (Rimini ile Ancona arasında) 207 yılında yenilir. V. Philippos'la ittifak da yıkım olur: Makedonyalı 205 yılında Roma'yla anlaşma yapar. Hannibal İtalya'da yarımadanın güney ucunda kalmıştır; 205 yılında kardeşi Magon Kartaca'dan ona takviye göndermeye boş yere çabalar. P. Scipio ise 204 yılında Afrika'ya çıkar; Hannibal Afrika'ya geri dönmek zorunda kalır ve sonunda, 202 yılında, Zama Muharebesi'nde, bugünkü Siliana Ovası'nda yenilir. Az sayıda süvari eşliğinde, Hadrumetum'daki mülklerine geri çekilmeyi başararak, ordusunun geri kalanını terk eder.

201 yılında bir barış anlaşması imzalanır. Roma'nın hedefi Kartaca'yı Afrika'yla sınırlandırmak ve Romalıların yanında savaşmış olan Massinissa'daki Numidya Krallığı'nın bir anlamda gözetimi altına yerleştirmektir. Anlaşmanın hükümlerine göre, Afrika şehri –vaktiyle Massinissa'ya ait olmuş topraklar hariç– Afrika'daki topraklarını koruyordu. Kartaca, Roma'nın onayı olmadan hiç savaş yapmamayı kabul etmişti; askeri güçlerinden ve özellikle fillerinden ve savaş filosundan vazgeçiyordu: an-

cak on gemi bulundurabilecekti; geri kalanlar açık denizde yakıldı. Son olarak, elli yıl boyunca 10 bin talent savaş tazminatı ödeyecekti.

Bu ağır yenilgiye rağmen, Hannibal, Kartaca'nın elinde kalan birliklerin başında iktidarını korudu. Hatta 196 yılında *sufet* (Kartaca'nın en yüksek resmi görevlisi) seçildi. Kartaca'da çok iş yaptı ve "demokratik" yönde çaba gösterdi (bkz. Yüzler Meclisi). Kartaca'nın maliyesini de çok kısa sürede yeniden düzenledi, fakat politik aristokrasi ona karşıydı. Görev süresi dolduğunda, Hannibal, Roma'daki bu kesim tarafından Roma'nın düşmanı Suriyeli III. Antiokhos'la gizli işler çevirmekle suçlandı. Bunun üzerine Sur'a ve oradan da Suriye ve Küçük Asya'ya kaçtı. 183 ya da 182 yılında, 60 yaşında intihar etti.

VI. – Üçüncü Pön Savaşı (MÖ 149-146)

Zama Savaşı'ndan sonra Hannibal barışı inşa etmeye çalışmıştı, çünkü Kartaca hâlâ refah içinde bir şehirdi ve önemini –en azından Afrika'da– koruyabilir, hatta artırabilirdi. Üçüncü Pön Savaşı'ndan önceki dönemde şehir zenginleşmişti (Roma'ya büyük miktarda buğday ve arpa sağlayabiliyordu): Hatta, yaklaşık on yıl sonra, savaş borçlarını önceden ödemeyi teklif etti, ancak Roma bunu reddetti.

Arkeolojinin sonuçları, 2. yüzyılda, Byrsa Tepesi'nin güney ve güneydoğu yamaçlarında yeni yerleşim mahallelerinin inşasıyla birlikte şehrin büyüdüğünü gösterir. Limanların, özellikle de savaş limanının düzenlenmesi bu

döneme uzanıyor olabilir. MÖ 2. yüzyılda Kartaca yaygın bir ticaret ağına sahiptir ve zanaatkârlık, özellikle seramik alanında çok gelişkindir.

Fakat, Kartaca, Massinissa'nın saldırılarına sürekli maruz kalıyordu. Roma, durumu ve önemsiz anlaşmalara uyulup uyulmadığını kontrol etmek için MÖ 193, 182 ve 174'te heyetler gönderdi. 153 yılında, Yaşlı Cato'nun yönettiği yeni bir heyet şehrin zenginliğinden ve yeniden silahlanmasından etkilendi; şehirde geçirdiği günlerden sonra, her konuşmasını, "Ayrıca, Kartaca'nın yok edilmesi gerektiği konusunda hemfikirim," diye bitiriyordu (söylentiye göre, Cato senatoya doğrudan Kartaca'dan gelmiş taze bir incir getirerek, Kartaca'nın varlığının Roma için temsil ettiği riski göstermek ister); Cato'nun görüşü, Roma senatosunda Kartaca'yı yok etmek isteyen Kartaca-karşıtı tarafın öne çıkmasını sağlar. Bu arada, şehir, yıllık haracının sonuncusunu da MÖ 151'de ödemiştir. 150 yılında, Kartaca Numidyalılara müdahale ettiğinde savaşın bahanesi ortaya çıkar; bu müdahaleyle 201 tarihli anlaşmanın bir şartını ihlal etmiştir. Şehir yeni bir savaştan kaçınmaya çalışır, fakat Roma senatosu kararını çoktan vermiştir. Öncelikle, Romalılar 300 rehine gönderilmesini talep ederler. 149 yılında, (Roma'ya boyun eğmiş olan) Utika'ya bir ordu çıkar ve Roma senatosu Kartaca'nın bütün silahlarını teslim etmesini emreder ve bu emir yerine getirilir. Ama hepsi bu değildir: Roma, Kartaca'da yaşayanların kendi yasalarına göre yaşamakta özgür olduklarını belirtir, fakat denizden 80 *stadyum* (15 kilometre) mesafede kendi seçecekleri bir yere gitmelidirler. Bu kabul edilemez bir taleptir ve savaş ilan edilir.

Appianus'un bize anlattığı, ama kaynağı da bizzat olaya şahit olmuş Polybios olan Kartaca'nın fethi üç yıllık kuşatmaya mal olmuştur. 146 yılında, Romalılar, Scipio Aemilianus'un komutasında, limanlar bölgesinden şehre girmeyi başarırlar ve sokak sokak çatışarak şehri fethederler. Şehrin son savunması Byrsa Akropolü'nde kurulur. Burada yapılan kazılar, alelacele inşa edilen konut kalıntılarını, son savaşın izlerini göstermektedir (ölüler, silahlar, sapan mermileri; Morel, 2000, 122). Son direnişçiler Eşmun Mabedi'ne sığınırlar. Son anda, şehrin komutanı *boetark* Asdrubal Scipio'ya teslim olurken, karısı, yeni bir Dido gibi, kendini yanan kalenin alevlerine atar.

Şehir fetihten sonra yok edilir: Byrsa'daki kazılar Scipio'nun ordusunun gerçekleştirdiği yıkımın kalıntılarını gün ışığına çıkarmıştır (Morel, 2000, 122), fakat şehir –sabanla düzleştirilmiş yıkıntılar üzerine Romalıların tuz serptiğini anlatan efsanenin ileri sürdüğü gibi– tamamen yok olmamıştır. Gerçekten de, yine Byrsa'da (üç metreye kadar çıkan) daha yüksek duvarlar görülmüştür. Savaşlar sırasındaki ölülerin gömü kalıntıları muhtemelen P. Delattre'ın kazdığı "kolektif" iki mezarda tespit edilmiştir (Lancel, 192, 446-448).

VII. Bölüm

KARTACA ŞEHRİ

Antikçağ yazarlarının –özellikle Appianus'un– verdiği bilgilerle birleştirilen kazı sonuçları sayesinde, Kartaca şehrinin yapısını ve zaman içindeki gelişimini kısmen gözümüzde canlandırabiliriz.

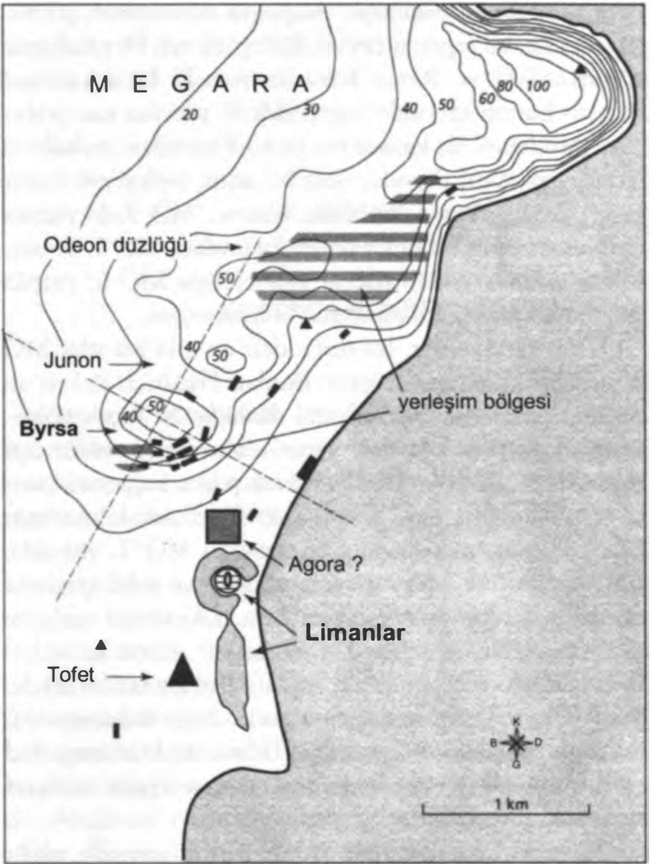
I. – Arkaik şehir

İlk şehrin en belirgin kalıntıları nekropoller bölgesinde ve tofet denen bu özel mabedin olduğu bölgede sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, efsaneye göre, ilk yerleşimciler Yunanca adı Byrsa olan bir yere yerleşmiş olmalıdır. Byrsa ise, Appianus'a ve diğerlerine göre, şehrin akropolünün adıdır. İlk araştırma ve kazılardan itibaren bu yer Saint-Louis Tepesi denen (Kral IX. Louis 1270 yılında orada ölür) ve eski Saint-Louis Katedrali'nin ve Kartaca Ulusal Müzesi'nin yeri olan bir bölgeyle özdeşleştirildi. Günümüzdeki Byrsa daha baştan itibaren antik Kartaca'nın akropo-

lü müydü? Bunu bilemeyiz. Augustus döneminde, gördüğümüz gibi, bu tepenin zirvesi düzleştirilerek bir platforma dönüştürüldü ve Roma kolonisinin belli başlı kamusal binaları bunun üzerinde inşa edildi. 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen şiş karınlı bir proto-Korinthos *aryballos*'u [çömlek parçası] dışında, olası bir antik yerleşimin hiçbir kanıtı yoktur. Yamaçlarda ise, tersine, MÖ 7.-6. yüzyıla tarihlenen geniş bir nekropolün kalıntıları, MÖ 5.-3. yüzyıllara uzanan maden işleme atölyeleriyle MÖ 2. yüzyıla tarihlenen yerleşim mahalleleri bulunmuştur.

Diğer yandan, bir 'habitat'a dair en eski kanıtlar MÖ 8. yüzyılın ilk yarısına uzanır. Bunlar, Friedrich Rakob'un başkanlığında Almanların sahil düzlüğünün kuzey bölgesinde, Brysa'nın doğu yamacının dibine doğru yürüttüğü kazılarda ortaya çıkmıştır. Bu arkaik şehrin kapsamını, nasıl örgütlendiğini, surla çevrili olup olmadığını bilmiyoruz. Eski habitatın merkezinde, en azından MÖ 7. yüzyılda, araştırmalar, dik açılı bir şemaya sahip ve sahil çizgisine paralel genel bir yönelimi olan kent dokusunun varlığını göstermektedir. Atölyelerden oluşan bir semtin konutları sahil düzlüğünün güneyine doğru uzanıyordu. Güneyde, yine iskân edilmiş merkezin dışında, tofet bulunuyordu; nekropol ise şehri içeriye doğru, Dermech, Douimes, Ard et-Tourabi denen bölgelerde, Juno denen tepede ve Byrsa tepesinde çevreliyordu.

İlk limanların konumunu bilmiyoruz; çevrede görünen iki gölcük bölgesinde gün ışığına çıkarılmış yapılar, Appianus'un tarif ettiği 2. yüzyıl limanlarına aittir, bu bölgelerde tek başına kalmış kalıntılar 4. yüzyılın daha ötesine uzanmaz. Zaten 8.-7. yüzyılların antik habitatlarında

3. – MÖ 2. yüzyılda Kartaca.

liman düzenlemeleri asla kesin olarak saptanamamıştır; bunlar oldukça basit olmalıdır.

II. – "Pön" şehri (MÖ 5. yüzyıl-146)

1. MÖ 5. yüzyıl. – Kartaca'nın ilk gerçek kentsel gelişimi 5. yüzyıldan itibaren, kaynaklara göre, Kartaca kuruluşundan itibaren Libyalılara ödediği haraçtan kurtulduğunda ve belki de Sicilya'daki yenilgilerden sonra Afrika'da bir "imparatorluk" kurmaya yoğunlaştığında gerçekleşmiş olmalıdır. Bu dönem bağlamında, Alman heyetinin çalışmaları, sunağın kuzeyinde, düzensiz planlı ve oldukça mütevazı teknikli (bütün evlerin ön yüzleri sütunsuzdur), sahil boyunca uzanan bir surun içinde inşa edilmiş ve sahili dik kesen, etrafı kulelerle çevrili anıtsal bir kapıya varan bir sokağın açıldığı bir yerleşim mahallesi ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta beyaz yalancı mermerin titizlikle giydirildiği El-Haouaria kalkerinden bu surların sadece subasmanları ve dağınık kalıntılar, özellikle üst kısmındaki bloklar korunmuştur ve bunlar bütünün canlandırılmasını sağlamaktadır; duvar, daha yakın tarihli savaş limanı düzeyine kadar varacaktır.

5. yüzyıl şehrinin sınırları ve –tepenin eğimlerinin dayattığı farklı yönelimli aşağı şehrin dik açılı ve düzenli planını, "ekseni" agora olan, o dönemde mevcut Byrsa yapılarıyla uyumlandıran– yönelimleri, periferide yer alan atölyelerin, özellikle maden işleme atölyelerinin varlığının sağladığı bilgiler temelinde yeniden inşa edilmiştir. Habitatın güneyde tofet'e erişmemesi gerekmektedir; içeriye

doğru da, nekropollerin oluşturduğu dairenin kemerini aşmıyordu. Belki ancak 4. yüzyılda yeni bir mahalle "Odeon düzlüğü"nün ötesinde oluşmaya başlamış, yani nekropolleri kuzeye doğru aşmıştır. Diodoros (XX, 44) bu mahalleye, Kartaca gibi, *Nea Polis* –"yeni şehir"– adını verir, ki bu da bazı sorunları beraberinde getirir. Daha ileride Megara diye adlandırılacak olan yer, muhtemelen bahçeler ve villalar mahallesidir.

Kartaca'nın kentsel gelişiminin başlangıçları hakkında esasen arkeoloji sayesinde bilgi sahibi olurken, Kartaca'nın alınmasına yönelik öyküler bize belirgin tasvirler sunar. Alanda yapılan ve Roma döneminden yola çıkarak modern habitata dek art arda inşalarla sınırlandırılmış, kısmen rastlantısal araştırmalar bu tasvirleri kısmen doğrulamaktadır.

2. **Surlar.** – Antik yazarlara göre, şehir, yaklaşık 33 kilometre uzunluğunda bir surla korunuyordu. Appianus'un söylediğine göre (*Libyca*, 95), üçlü bir duvarla kıstağı aşıyordu. Duvar zaten basitti: güneyde sahil boyunca uzanıyor ve ticaret limanına dayanıyordu; kuzeyde Sidi Bou Said, Marsa ve Gamarth gibi şu an mevcut mahalleleri çevreliyordu. Güney sahili boyunca surun bir bölümü Almanların kazılarıyla ortaya çıkarıldı. Yapısı ve 5. yüzyıla ait çizimi yukarıda belirtilmiştir. Daha sonraki dönemde denize açılan kapı engellendi ve yeni sur sahil çizgisine göre daha önde inşa edildi.

Kıstağı koruyan üçlü savunma Appianus tarafından ayrıntılı olarak tarif edilmiştir (*Libyca*, 95). Bu yazara göre, toplam uzunluğu yaklaşık 5 kilometreydi, her bir bölümün

yüksekliği yaklaşık 15 metredir; üzerine mazgallar açılmış ve düzenli aralıklarla kuleler yerleştirilmiştir. Her duvar iki katlıydı; aşağıda filler barınıyordu; yukarıda atlar, dükkânlar ve asker konutları bulunuyordu. Kıstak bölgesindeki sura 149 yılında başarısızca saldırılmıştır; Appianus bu saldırıyı tasvir ederken (*Libyca*, 97) bize ilkinden farklı tasvirler verir: Bir çukuru adlandırır, "küçük duvar", "yüksek duvarlar" ve "duvara yaslanmış duvar" söz konusudur. 1949 yılında, General Duval'in alanda ve havadan yaptığı araştırmalarda ortaya çıkan izler bu savunma sistemiyle ilişkili görülmüştür. Ardından girişilen kazı ön tahkimat duvarlarını ortaya çıkardı; özellikle de bir çukur ve kazıklar için kullanılan amfora kalıntıları giydirilmiş çukurları belirginleştiren kenar yolları. Savunmanın bütünü kazık duvarlarla, şehir tarafında ise hiç izi bulunamayan bir duvarla korunan bir çukur olarak gösterilmelidir.

3. MÖ 3. **yüzyılda aşağı şehir.** – Aşağı şehrin genel yönelimi sahil şeridine paraleldir ve esas itibarıyla Roma dönemi boyunca da korunmuştur (Lancel, 1992, 165-167). Alman kazıları kuzey sahil düzlüğü boyunca bir yerleşim mahallesi ortaya çıkarmıştır. Bu yerleşim, "Magon mahallesi" denen 5. yüzyıldakini takip etmiştir. 3. yüzyılda, önceki yapının hepsi, zengin, geniş ve çok büyük, ön cephesi çeşitli dekorlarla süslenmiş topraktan ve yalancı mermerden sütunlarla kaplı yerleşimlerin mahallesine dönüştü.

Söz konusu alanın dışında bulunan ve yazı biçimine bakarak bu döneme tarihlenebilecek bir yazıtta, bir sokağın inşaatından ya da bir duvarın delinmesinden söz

edilmektedir. Şehrin "şehir düzlüğü" denen bölümündeki –muhtemelen aşağı şehir– yeni bir kapıdan bahsedilir. Muhtemelen dükkânları bu bölgede olan bütün tüccar ve zanaatkârların adı anılmaktadır. Bu metin, parça parça olsa da, bir zanaatkâr mahallesinin görüntüsünü sunarak kazıların ortaya çıkardığı bilgilere dahil olur.

4. Byrsa habitatı. – Fransızların kazıları, tepenin güney ve güneydoğu yamacında –özellikle bulunan ithal seramiğe bakılırsa– MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir dizi yerleşim yeri ortaya çıkarmıştır. Burası, yaklaşık elli yıl kadar yaşamış ve kâşiflerin Hannibal'in yönetim dönemine (MÖ 196-195) atfettikleri bir mahalledir: "Hannibal mahallesi".

(Özellikle güneydoğu yamacı olan A bölümü) *insulae* halinde örgütlenmiş, bakımlı ama mütevazı, oldukça homojen evlerden oluşur. Bu evler, kazıyı yapanlara göre, orta düzey bir toplumsal sınıfa, "memurlar, subaylar ya da rahipler"e ayrılmış olmalıdır (Lancel, 1992, 176). Evler dik açıyla kesişen sıkıştırılmış topraklı yollarla birbirinden ayrılmaktadır; sular zeminde kazılmış kanalizasyon çukurlarında toplanır ve buralardan da genellikle amfora parçalarından oluşan kanalizasyonlara erişir.

Tepenin eğimi nedeniyle, genellikle dik eğimli sokakların, dik açılı olmayan (özellikle de cephesi sütunlu büyük bir evin kalıntılarının ortaya çıktığı güney yamacı olan B bölümü) aşağı şehre göre farklı bir yönelimi vardı ve merdivenli olabiliyordu. Dükkânlar kimi zaman açık havadadır; II ve III diye adlandırılan sokakların kesiştiği yerde oluşan dar alanda bulunan bir kuyumcu buna örnektir. Bu tür bir

mahalle Helenistik dönemin Pön şehirleri açısından karakteristiktir (benzerliklere Pön Sicilya'sında da rastlanır).

Her evin zemin hizasında oturulabilir küçük bir yüzeyi vardı; böylece, ahşap merdivenlerle erişilen (dolayısıyla korunmamış olan) üst katların olduğu varsayılmıştır: Bunlar, yine de, Appianus'un Kartaca'nın fethi bahsinde tarif ettiği gibi (*Libyca*, 128) altı katlı evler değildir. Evler, gerekli suyu, genellikle dikdörtgen şeklinde olan, köşeleri küvet biçiminde, kimi zaman ise şişe gibi yuvarlatılmış sarnıçlarda toplanan yağmur suyundan sağlıyorlardı.

5. Limanlar. – Kartaca manzarasında her zaman görülen değirmi ve dikdörtgen şeklindeki iki gölet, pek az istisnayla, Appianus'un (*Libyca*, 90) tarif ettiği ünlü yapay limanların kalıntıları olarak kabul edilmiştir. Antik yazarlar, burayı, etimolojisi meçhul, muhtemelen Fenike dilinde bir terimle *cothon* diye adlandırıyorlardı. Uluslararası kazı seferleri vesilesiyle, dikdörtgen gölet bölgesi Amerikalılar tarafından (L. Stager), değirmi gölet bölgesi ise Britanyalılar tarafından kazılmıştır (W. Hurst).

Dikdörtgen şeklindeki ticaret limanına, zincirlerle kapatılmış yaklaşık 28 metrelik bir açıklıktan giriliyordu; bu liman, savaş gemilerine ayrılmış değirmi bir havzaya bağlanıyordu: "İç havzanın (değirmi liman) ortasında bir ada bulunuyordu, ada ile havza büyük dalgakıranlarla çevrilmişti. Bu dalgakıranlarda 220 gemilik iskelelerle her iskelede üç yelkenlilerin manevra gereçleri için birer depo vardı. Her iskelenin önünde yükselen iki İyon sütunu, havzanın ve adanın periferisine sütunlu bir giriş görünümü veriyordu. Adanın tepesinde gemi komutanı için müsta-

kil bir ev bulunuyordu [...]. İskeleler limana giren ticaret gemileri tarafından bile hemen görünmüyordu, çünkü çifte duvarla örtülmüşlerdi ve tacirlerin ilk havzadan şehre iskelelerden geçmeden girmesini sağlayan kapılar vardı" (tercüme, Lancel içinde, 1992, 193).

Kazılar, özellikle değirmi limanla ilgili eski tarifleri doğrulamıştır. Havzalar oldukça dar boyutlardadır: Değirmi liman 2 metre derinlikte ve 6 hektar yüzölçümündedir; dikdörtgen limanın derinliği 2,50 metre, yüzölçümü ise 7 hektardır. Bununla birlikte, iskeleleriyle birlikte savaş limanı, düzenli barınak olarak değil, özellikle gemilerin tamiri için şantiye olarak hizmet etmiş olmalıdır. Ticari işlevler açısından, başka yanaşma noktaları da olmalıdır. Arkeologları havzaların boyutlarından çok, özellikle şaşırtan şey, bu düzenlemelerin yakın kronolojisidir. Seramik tarihlerine göre, savaş limanı 2. yüzyılın başına uzanmaktadır, ticari limanın kazıları ise 3. yüzyılın ikinci yarısından daha geriye gitmeyen bir tarihlemeye varmıştır. Dolayısıyla, her ikisi de yapay olan bu önemli yerleşimlerin, İkinci Pön Savaşı'ndan sonra, Kartaca'nın –barış anlaşmasına göre– ancak on gemi bulundurma hakkının olduğu dönemde inşa edildiğini kabul etmek gerekir.

Değirmi limandaki kazılar altıgen biçimli merkezi bir alanın etrafında simetrik olarak düzenlenmiş 30 iskeleyi gözümüzde canlandırmaya imkân tanımıştır; başka iskeleler değirmi havzanın etrafında düzenlenmişti, öyle ki, 165 ya da 170 iskele yeniden canlandırılabilmiştir. Bu rakam, Appianus'a göre, limanda barınan 220 iskeleden biraz azdır. Gemilerin iskelelere çekildiği rampalar da gün ışığına çıkarılmıştır.

Amerikalıların kazıları ticaret limanının batı bölümünde yoğunlaşmıştır. Limanın dışına açılmayı sağlayan bir kanal bulunmuştur. Bu kanal, manevra yapmak, malları yükleyip indirmek için bir dolgu toprak oluşturan –19. yüzyılda bölgeyi araştıran Danimarkalı konsolosun adına atıfla "Falbe dörtgeni" denen– yapılarla ilişki halindeydi (bkz. Lancel, 1992, 199-200, "Pistor duvarı" denen yapıda bir Pön rıhtımı da tanımlamıştır).

Yakın dönemlerde liman sunağa göre güneyde ya da batıda bulunuyor olmalıydı. Limanların yakın dönemdeki kazıları sırasında, sonraki değirmi liman bölgesine erişen, sahil çizgisine paralel bir kanal parçası da saptanmıştır: Bir varsayıma göre, bu, gemileri daha eski limandan, değirmi limanın açıldığı alanı başlangıçta işgal eden tersaneler bölgesine taşımakta kullanılan bir kanaldır. Louis Carton'un ileri sürdüğü, arkaik limanı şu anki Antoninus termalleri bölgesine yerleştiren varsayım da ihmal edilemez; zaten Kartaca'nın, Fenikelilerin bütün deniz şehirleri gibi, muhtemelen iki limanı vardı.

6. İbadet yerleri

A) *Tapınaklar.* – Appianus'a göre, agoradan Byrsa mahallesine, tepenin zirvesine, yani Eşmun Tapınağı'yla birlikte kalenin de bir surla çevrili halde bulunduğu yere götüren üç paralel yolla erişiliyordu. Tapınağın önünde, kıyı düzlüğüne hakim olan 60 basamaklı bir merdiven bulunuyordu. Augustus'un çalışmaları veri alındığında, elimizde başka hiçbir bilgi yoktur. Zaten, genel olarak, kamu binaları, tapınak ve mabetler sadece klasik yazarlarca ve tofet yazıtların-

da zikredilirse de, bu yazıtların arkeolojik kalıntıları (tofet hariç) ender bulunur ve kime hitap ettikleri meçhuldür.

Zengin bir Apollon tapınağı (Reşep ya da Eşmun?) agoranın kenarlarında ve ticaret limanının yakınında bulunuyordu ve Scipio Aemilianus tarafından talan edilmiştir (Appianus, *Libyca*, 127). Alman kazılarının (1989-1994) ortaya çıkardığı önemli bir binanın kalıntılarını bu tapınakla özdeşleştirmek bir varsayım olarak önerilmiştir. Söz konusu kazı çalışması, İbn Şabaat'takidir: Burada, arkaik bir grup evin üzerinde, MÖ 6. yüzyıl sonuyla 5. yüzyıl başı arasında inşa edilmiş ve Kartaca'nın varlığının son evresinde (MÖ 3. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl) görkemli bir şekilde yenilenmiş büyük bir "kamusal" bina belirmiştir. Bunun bir tapınakla özdeşleştirilmesi özellikle bu binanın içinde rastlanan buluntuların tipine bağlıdır. Son düzeyinde ve MÖ 146'daki yıkımdan sonra, Roma dönemindeki tesviyenin yıkıntılarında 4 binden fazla kil mühür bulunmuştur. Bunlar papirüsleri mühürlemekte kullanılıyor olmalıdır: Dolayısıyla, yapıda geniş arşivler bulunuyordu, bunlar ya bir mabede aittir ya da muhtemelen idari kullanıma dönük bir kamu binasına. Bunun Apollon Tapınağı olabileceğini varsaymaya yönelten şey, agora olduğu varsayılan bölgenin yakınındaki topografik konumudur.

Gün ışığına çıkarılan Mısır (Mısır sütun olukları) ve Yunan tarzı (Dor, İyon düzeninde unsurlar, Eolie tarzı köşeli sütun başlıkları), ince bir yalancı mermer kaplı kalkerden mimari parçalar, Fenike geleneğindeki mimari öğeleri çağdaş Yunan dünyasının yenilikleriyle birleştirerek kullanan Helenizm dönemi Kartaca'sının karakteristik mimarisine örnektir.

Louis Carton, tofet'in yaklaşık 500 metre batısında, Helenistik döneme ait bir mabedin kalıntılarını kazdı. Bu, dolma topraktan duvarlarla uzunluğu boyunca bölünmüş, dip tarafında İyon tarzı sütunların desteklediği tavanlıklı bir sunak bulunan, dikdörtgen '*cella*'lı bir yapı olarak canlandırılmıştır. Yapının planı Suriye-Filistin bölgesindeki kimi tapınakların özelliğindedir; bunların en ünlü örneği, Fenikeli sanatçıların yaptığı varsayılan Kudüs'teki Süleyman Tapınağı'dır.

B) *Tofet.* – Batı Fenike'deki aşağı yukarı bütün şehirlerin karakteristik türdeki mabedi olan tofet belki de şehir bölgesidir ve (nekropoller bir yana bırakılırsa) eski araştırmaların en yoğun olduğu yerdir; bunun nedeni ya birçok tartışmaya neden olmuş ve hâlâ da olmakta olan bu kutsal yerin niteliğidir, ya da burada bulunan ve genellikle üzerinde yazıt bulunan çok sayıda mezar taşıdır. Tofet, kıyı düzlüğünde, kent merkezinin güneyinde, periferisinde bulunur ve burası kazıların başından itibaren site yaşamının en eski kanıtlarını sağlayan kesimdir (MÖ 8. yüzyıl; Juno Nekropolü'ndeki "zigzag motifli" bir kupa şimdi 8. yüzyılın ikinci çeyreğine atfedilmektedir). Şehrin yıkımına kadar kullanılmıştır.

"Tofet" kelimesi, geleneksel olarak, açık bir alana gömülen kapların olduğu, genellikle duvarlarla çevrili ve sitenin sınırında yer alan, çoğu durumda doğal –hatta pek az yüksek– bir tepenin üzerinde bulunan bir alanla belirlenmiş bir mabedi tanımlamakta kullanılır. Kapların üzerine, belli bir dönemden itibaren (MÖ 7.-6. yüzyıllar), kaba sütunlar, daha sonra ise rölyefler ya da gravürlerle

süslenmiş, kimi zaman üzeri yazılı mezar taşları yerleştirilmiştir. Kuzey Afrika'da (özellikle Kartaca, Hadrumetum/Susa, Cirta/Konstantin'de), Sicilya'da (Mozia), Sardinya'da (özellikle Tharros, Sulci, Nora, keza Cagliari, Bitia) ve Malta'da (muhtemelen Rabat) bulunan –ama ne Fenike'de ne de İspanya'da görülen– bu kutsal yerlerde ibadet için şapellere ya da küçük yapılara ve sunaklara rastlanır. Kaplarda –pişmiş topraktan vazolar– yüksek ısıda kireçleşmiş kemikler bulunuyordu; analizler bunların çocuklara –çoğunluğu süt bebekleri– ve küçük hayvanlara –genellikle koyun, keçi– ait olduğunu göstermiştir.

Bu buluntular, Kenanlıların İbranilerden aldıkları, oğullarını ve kızlarını –mahkûm ederek– "Molek"e (genel olarak tanrısal olduğu düşünülen bir ad) sundukları "yakma" geleneğini aktaran İbrani Kutsal Kitabının bölümleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu korkunç tören Kudüs yakınlarındaki Ben-Hinnom Vadisi'ndeki "tofet"te yapılıyordu. Yukarıda kısaca tarif edilen Batı mabetleri için de bu terim kullanılır – tofet ya bir yer adıdır ya da "yakmak" anlamına gelen bir kökten türeyen cins isimdir.

a) Kazı. Kazı evrelerinin yeniden oluşumu Serge Lancel (1992, 247-276) tarafından açık seçik tarif edilmiş ve Hélène Bénichou-Safar tarafından ayrıntılı olarak canlandırılmıştır (2004). 19. yüzyılın sonundan itibaren, *Corpus Inscriptionum Semiticarum*'un yazarları (Pars prima, c. I, Paris, 1881), yeni çalışma aracına katılacak yazılı malzeme elde etmek amacıyla araştırmaları teşvik ettiler – o dönemde yaygın bir yöntem. Bölge ise ancak 1922 yılı başından itibaren iki meraklı tarafından gerçekten kazıl-

dı: Tunus'ta görevli olan François Icard ve Paul Gielly çalışmalarını kısa süre, Kasım 1922'ye dek sürdürdüler; o dönemde Antikçağ araştırmalarını Louis Poinssot yönetiyordu, ikincisini de Raymond Lantier yönetmiştir. Icard ile Gielly bugün de kullanılan tabakalaşmayı –ufak tefek farklılıklarla– tanımladılar. 1925 yılında kazılar Francis Keysey'in yönettiği Fransız-Amerikalı bir ekip tarafından tekrar başlatıldı (Fransız tarafını o dönemde *Corpus Inscriptionum Semiticarum*'u yöneten Jean-Baptiste Chabot temsil ediyordu). Kelsey'e asistanlık yapan Donald Harden tofet'in tarihini üç evrede tasarladı: 800'den 7. yüzyıl başına dek Tanit I, 7. yüzyıl başından 4. yüzyıl sonuna dek Tanit II ve MÖ 146'ya dek Tanit III.

Kelsey'in 1927'deki ölümü üzerine, kazı 1934'e kadar kesintiye uğradı. G.-G. Lapeyre 1936'ya kadar Louis Carton'un satın aldığı bir bölgede kazı yaptı; bu arada Carton da öldü. Ancak, savaştan sonra, 1944 yılında kazı Pierre Cintas'ın yönetiminde yeniden başladı (o dönemde Antikçağ araştırmaları yöneticisi Gilbert-Charles Picard'dı). 1947 yılında, Cintas, kısmen Yunan imalatı olan ve bir tür kapalı alan ve küçük yapı içinde düzenlenmiş seramikler bütününü keşfetti. Bunun 2. bin yıldan kalma bir "Kartaca öncesi" şapel olduğunu, buraya ayak basan ilk Fenikeliler tarafından bir tür temel deposu olarak düzenlenmiş olduğunu ileri sürdü.

Bu bütün içinde bulunan malzeme daha sonra doğru bir şekilde 8.-7. yüzyıllara tarihlendi. Bunlar arasında, Fenike tipi vazoların yanı sıra, Yunan ve özellikle Euboia (Eğriboz) tipi vazolar bulunuyordu. Yakın dönemde yapılan analizler Fenikelilere ait olmayan vazoların aşağı

yukarı hepsinin Batı'ya, Pithekoussai (Ischia, Campania) ya da Kartaca'ya yerleşmiş Euboialılar tarafından yapıldığı sonucuna vardı.

Bu seramik kümesinin daha belirgin olarak saptanmasının ardından, Pierre Cintas "şapel" yorumundan vazgeçerek, benzer başka yapıların da (içinde adak nesneleri bulunan çukurların olduğu küçük odalar) bu bölgede bulunduğunu saptadı (Cintas, 1970, 318-319); fakat bu, ilk çökeltilerin Antikçağ'a ait olmasının ötesinde, 8. yüzyılda Fenike dünyası ile Euboia arasındaki sıkı ilişkileri gösteren buluntusunun önemini azaltmaz. Bu ilişkiler, başka alanlarda, özellikle Sardinya'daki Sulci'de ve bir anlamda ters yönde, Fenikelilerin muhtemelen Yunanlarla birlikte yaşadığı Pithekoussai'de gerçekleştirilen keşiflerce de doğrulanır. Farklı kökenli insanlardan oluşan çekirdeklerin bu birlikte yaşaması, Akdeniz'de kâh Fenikelilerin kâh Yunanların ilk yerleşimlerinin özelliği gibi gözükmektedir.

Pierre Cintas'ın ölümünden sonra tofet'teki çalışmalar Unesco'nun uluslararası seferberliği vesilesiyle yeniden başladı ve 1975-1979 arasında Lawrence E. Stager tarafından yönetildi (American School of Oriental Research heyeti). Kazı Francis Kelsey'in araştırdığı bölgenin sınırında yoğunlaştı. Dokuz statigrafik ufuk tek tek ortaya çıkarılarak önceki statigrafi belirginleştirildi, fakat üç genel evrede (Tanit I-III) toplanan bölümlenme korundu. Bu evrelerin tarihleri değiştirilmiştir: Tanit I, 730 (çok erken olabilir) ile 600 arasına yerleştirilir. Bu tarih de Serge Lancel'e çok erken gelir (1992, 265: Byrsa kazısıyla gayet iyi bilinir bir hal alan 7. yüzyıl seramiği Tanit I'de görülmez); Tanit II, Tanit IIa (600'den 400'e) ve Tanit IIb (4.-3. yüzyıllar) diye

ayrılır: bu ayrışma da mezar taşlarının ve yazıtların tipolojisi temelinde olur.

Hélène Bénichou-Safar'ın yaptığı son çalışma (2004), "alanda ve malzeme üzerinde yapılan gözlemler" temelinde, "sitenin yıkımından sonra on ya da yirmi yıl" (Bénichou-Safar, 2004, s. 170) ayakta kaldığı varsayılan ve bütün olarak MÖ 8. yüzyıl başı ile MÖ 146 arasına tarihlenen mabedin varlığındaki dört evreyi net bir şekilde yeniden oluşturur. Hélène Bénichou-Safar'ın II. ve III. evreleri Harden'in Tanit II dönemiyle örtüşür (bu da, kabaca, Amerikalıların tasarımındaki Tanit IIa ve Tanit IIb arasındaki farka denk düşer).

b) Yorum ve dini törenler. Icard ile Gielly'nin Kartaca'daki keşiflerinden sonra, gün ışığına çıkarılan kalıntılar hakkında ateşli bir tartışma başladı. Kireçleşmiş kemik analizleri 1922 yılında Paul Pallary tarafından, 1961 yılında da J. Richard tarafından, daha ileride ise Amerikalı bir ekip tarafından gerçekleştirildi. Bu analizler çoğunlukla çocukların gömülü olduğunu, bunların da genellikle çok küçük çocuklar olduklarını gösterdi –vakitsiz ölmüş çocuklardan da söz edilir–, fakat kimi zaman da bir iki yaşındadırlar, küçük hayvanların da –genellikle koyun ve keçi– bunların yerine geçtiği ya da bunlara eşlik ettiği görülür. Bu veriler, bütün olarak, Mozia ve Tharros'taki tofet'lerde bulunan kapların içeriklerinin analiziyle doğrulanmıştır (törenlerin ilkbaharda yapıldığı sonucuna varılır). Tofet'e gömülen kalıntılar, ilk başta, Kartacalıların tanrılarına çocuk kurban etme geleneği olduğunu ileri süren bir grup Yunan ve Latin yazarın (Kleitarkhos, Diodoros, Plutarkhos, Eusebi-

us, Pompeius Trogus/Iustinus, Tertullianus: bkz. Moscati, 1991) savlarının arkeolojik kanıtını oluşturmuş gibidir.

Bu kurbanların gerçekliği Kartaca'da ve Batı Akdeniz'de bulunan diğer tofet'lerdeki mezar taşlarına kazınmış yazıtların analizinden destek bulur. En eski anıtlarda sunular sadece Baal Hammon'a adanırken, 5. yüzyıl sonundan itibaren görülen örneklerde Tinnit'e ve Baal Hammon'a adanır (Tinnit'e Kartaca dışında pek rastlanmaz). Adakta bulunan kişi genellikle bir erkektir (Kartaca'da yine de bir miktar kadın adakçı vardır), soy zincirinden yapılan tespite göre, kaba gömülen çocuğun (adak) babası olduğu varsayılır; bütün toplumsal sınıflar, üst düzey memurdan özgür olmayan birkaç kişiye ve Sami adı taşımayan kişilere dek (Konstantin'de bazı ithaflar Yunanca yazılıdır) burada görülür. "Bağış", ya adakta bulunanın duasını tanrılar dinlediği için ya da dinlesinler diye yapılır.

Birkaç örnekte adak *mlk* kelimesiyle belirtilir, genellikle de bir tamamlayıcı eşlik eder. Latince'ye *molch* biçiminde aktarılan bu kelime, Cezayir'deki N'gaus bölgesinde bulunan, imparatorluk döneminin birkaç mezar taşında saptanmıştır: (Baal Hammon'un Romalılaştırılması olan) Satürn'e *molchomor* (farklı şekillerde de yazılan bir ifade) olarak nitelenen bir kurban adanır. Bu, farklı mezar taşları üzerinde tanık olunan, "bir kuzu *molk*'u" anlamındaki adağı belirten ve ikâme kurban olarak yorumlanan Fenike dilindeki *mlk 'mr* ifadesinin dengi olarak yorumlanmıştır.

Bu temelde –*mlk b'l* ve *mlk 'dm* gibi kimi mezar taşları üzerinde görülen ve Fenike dilindeki anlamı hâlâ tartışmalı başka ifadeleri de dikkate alarak–, O. Eissfeldt, 1935 yılında, İbrani Kutsal Kitabında görülen ve Septuaginta'da

pek tutarlı olmayan çevirileri yapılmış ünlü Molek'in bir tanrı olmadığını, Pünik mezar taşlarının *mlk* adağı olduğunu ve tofet denen mabedin tipik adağını –bir çocuğu ya da onun yerine konan bir hayvanı– belirttiğini ileri sürmüştür.

O. Eissfeldt'in tofet yorumu, tören tarzlarına ve mezar taşlarında mevcut ifadelere verilmesi gereken anlama dair nüans ya da tartışmalarla birlikte, bütünüyle kabul edilmiştir. Tanrı Molek'in yokluğu da tartışmalıdır.

1980'li yıllardan itibaren, yaygın yoruma karşı güçlü bir tepki görülmüştür. 1987 yılında, Sabatino Moscati, önceki bazı araştırmaları takip ederek, tofet'in özellikle doğumda ya da çok küçük yaşta ölen –toplumsal statüden yoksun– çocuklara ayrılmış bir nekropol olduğu tezini destekledi: Gerçekten de, bilinen Pön nekropollerinden, çocuk ölüm oranlarının çok yüksek olması gereken bir dönemde hiç çocuk kalıntısı çıkmamıştır. Ayrıca, genellikle kriz durumlarında kolektif adaklardan söz eden –Kartacalılarla ilgilenmiş– Yunan ve Latin yazarların bilgileri arasındaki bir anlaşmazlık üzerinde de durulmuştur, çünkü arkeoloji bireysel gömülere tanıklık etmektedir; bir kapta olsa olsa iki, azami üç çocuk bulunabilmektedir.

Bu görüş, birkaç düzeltmeyle birlikte (gerçek kurban etme çok ender görülmüştür), artık öne çıkmış gibidir (Fantar, Gras, Teixidor, Bénichou-Safar, Ribichini). Bununla birlikte, Mozia'daki tofet'le ilgili uzun bir makalede, Antonia Ciasca, gömülen kapların zamanlaması ve mabetlerin varlık süresi temelinde, her yıl bu yerde bir ya da iki definden fazlasının yapılmadığını gösterdi; bu ise şehirdeki bütün çocuk ölüm oranını kapsamayacak kadar az

bir sayıdır. Kartaca açısından kronolojiyi belirlemek güç gözükmektedir (yılda yüz kadar mı?).

Ayrıca, geleneksel yorum sayesinde, edebi, arkeolojik, epigrafik –bu ender bir durumdur– kaynaklar bütünü arasındaki uyumu da belirtmek gerekir; hatta bu uyumu dikkate almamak güç gözükmektedir. Dolayısıyla, bu bilgiler temelinde, Kartaca'da ve başka yerlerde, yeterince bilinmeyen gerekçelerle ve yine belirsiz koşullarda, şehrin doğuşundan itibaren, periferisinde Baal'a, ardından, özellikle Kartaca'da Tinnit ve Baal'a adanmış, cesetleri yakılıp yerinden oynatılamayan (mezar sütun ve taşları ise, tersine, aksesuar olduğundan, mekân sorunu nedeniyle sıklıkla yer değiştirebilirdi) kaplar içine gömülmüş küçük çocukların ya da küçük hayvanların adandığı –Suriye-Filistin'in yüksek yerlerindeki geleneğe bağlanabilecek– bir mabede belirgin bir yer ayırma geleneğinin kesin olarak yerleştiği sonucunu çıkartabiliriz. Ancak, bu ibadetin de hâlâ aydınlatılması gerekmektedir. Bu adağa ender başvuruluyordu; muhtemelen her ailenin yaşamında bir kez (aynı kişinin tofet'e birden fazla sunuda bulunduğunu gösteren bir epigraf kanıtı yoktur) ve istisnai koşullarda yerine getiriliyordu. Geleneklere yoğun bağlılıktan kaynaklanan tanrılar karşısındaki bu dindarlığı onlara yabancı anlayışlarla analiz etmemek gerekir.

Kartaca'nın düşüşünden sonra tofet'ler Kuzey Afrika'nın birçok merkezinde varlığını sürdürdü, fakat yazıtların ifadeleri değişti ve Baal Hammon ve Tinnit kültünün yerine Satürn ve Iuno Caelestis kültü geçti. Tertullianus'un kendi döneminde (MS 2. yüzyılın ikinci yarısı) hâlâ gizlice uygulandığını ileri sürdüğü çocuk adakları sona erer. Kurban

etmeyle ilgili Pön kökenli birkaç terim periferideki mabetlerin Latince mezar taşları üzerinde varlığını sürdürür. Fakat, *sacrum magnum nocturnum* olarak tanımlanan *molk* kurbanı artık bir kuzudan ibaret gözükmektedir (N'gaus'ta *agnum pro vikario*, yani "ikâme olarak kuzu" (?) diye nitelenir) ve kuzu çocuğun sağlığı için sunulur.

7. Nekropoller ve cenaze töreni ideolojisi. – Kartaca nekropolleri özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve 20. yüzyılın ilk on yıllarında kazılmıştır; 1970'li yılların sonunda Byrsa Tepesi'ndeki Fransız kazıları 7. ve 6. yüzyıllardaki mezarlara dair eksiksiz ve gayet ayrıntılı bir bilgi sağlar. Elde bulunan dağınık belgeleri bir araya getiren Hélène Bénichou-Safar'ın bütünsel incelemesi (Bénichou-Safar, 1982) bize değerli bir yeniden canlandırma imkânı sunar: Cenaze töreni kurallarının topografik, tipolojik ve kronolojik incelemesi ve canlandırılması.

Kartaca mezarları kıyı düzlüğünün etrafında, tepelerin üzerinde (Byrsa, Juno, Odeon, Azize Monica), bir yaylada (Borc-Cedid) ve dar bir ovada (Dermeş; bkz. Bénichou-Safar 1982, 13) yarım daire şeklinde düzenlenmiştir. En eski mezarlar (MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl ile 6. yüzyıl) doğal olarak antik habitata en yakın olanlardır.

Yukarı dönem için en iyi belgelenmiş tören –mevcut bilgilerimiz temelinde, Fenike'de ve Mozia gibi Batı'nın kimi yerleşimlerinde saptananın tersine– ölü gömme törenidir. Ölü gömmeye ender rastlanır ve belli bölgelerde yoğunlaşmış gözükmektedir (Duimes, Juno ve Byrsa tepeleri). O dönemde yakılan ölülerin anavatanla özel bir bağı korumuş oldukları varsayılmıştır. Gömmenin öne çıkması

ise, tersine, nüfusun Libyalı yerlilerle önemli ölçüde karışmasından kaynaklanır (Lancel, 1992, 67-68).

Yakılan ölüler genellikle bir amforanın içine konulup mermer plakalarla düzenlenmiş bir oyuğa gömülür ya da fazla derin olmayan bir tür kuyuya yerleştirilir.

Gömü mezarlarının tipolojisi, basit bir çukurdan özenle inşa edilmiş bir yeraltı odasına dek değişiklik gösterir. Çukurlara kimi zaman döşeme taşları yerleştirilir. Ceset ya basitçe çukurun içine ya da elimizde kimi kalıntıları bulunan ahşap bir tabuta konulur. Ölenin yanında genel olarak eşya bulunur. Çukurun derinliği değişir: kimi durumlarda, mezar, ucu yuvarlatılmış bir kuyunun dibine yerleştirilmiştir.

Odalı mezarlar, kayanın içine oyulmuş ya da toprak altında inşa edilmiştir. Ölüler çoğu durumda ikişer ikişer gömülmüş olup taştan ya da ahşap bir tabutun içine konulmuştur. Mezara giriş ya bir kuyuyla ya da kayanın içine oyulmuş bir koridorla –*dromos*– sağlanır. Giriş döşeme taşıyla kapatılmıştır. Çatı genellikle çift kanatlıdır, *opus isodomum* tarzında örülmüş bir duvarla ön cepheye gizlenen döşeme taşlarından ibarettir. Genellikle dikdörtgen biçiminde inşa edilmiş yeraltı odaları örneğinde kullanılan taş kalkerdir; döşeme taşları üzerinde titizlikle çalışılmıştır, kimi zaman beyaz ve çok ince yalancı mermerle kaplıdırlar (Bénichou-Safar, 1982, 160-161). Kaplama olarak kullanılan döşeme taşlarından oluşmuş tavan, içerisi ahşap lambri giydirilmiş en zengin mezarlarda görülüyordu (bunlara Yada'milk mezarı denir, Gras, Dubœuf, 2002). Eşyalar cesedin etrafına ya da mezar duvarlarında açılmış nişlere yerleştirilmiştir.

Yekpare taştan yapılmış, hark şekilli daha basit mezarlarda ceset tek başına ahşap bir tabuta kapatılıyordu (Bénichou-Safar, 1982, 102-105). Eşyalar ceset boyunca, mezarın dibinde ya da dışında bulunan bir nişe yerleştiriliyordu.

5. yüzyıldan itibaren mezar ritüeli değişir: Gömme örnekleri görülse de, yakma öne çıkar. Bu değişikliği açıklamak için, ölümden sonra insanın manevi yanını öne çıkaran inançlarda bir evrim olduğu düşünülmüştür. Tersine, Serge Lancel'e göre (1992, 241-242), Kartaca şehrinin büyümesi mezar yeri eksikliğine yol açmış ve böylece aileleri ölülerini yakmaya yöneltmiştir. Kartaca dışında büyük cenaze odalarına gömme fiilinin varlığını sürdürdüğü gözlemi bu tezi destekleyicidir; örneğin, Kerkuan şehrine bağlı Cebel Mlezza Nekropolü.

Usuller değişse de, cenaze eşyası aynı kalır: vazolar, mücevherler, muskalar, maskeler ya da pişmiş topraktan 'protome'ler ve boyalı devekuşu yumurtaları. Fakat, daha fazla eşya içeren mezarlara rastlandığı gibi, neredeyse hiçbir şeyin olmadığı mezarlar da vardır. Hélène Bénichou-Safar'a göre, ölüm sonrasına dair iki farklı inançla karşı karşıyayız. Fakat, kanıtlar yine muğlaktır.

Gömmelere kimi zaman yazıtlar da eşlik eder. Bunlar genellikle çok özlüdür; sadece ölenin adı, görevi ya da mesleği, muhtemel soyu belirtilir. Mezar, Doğu'da olduğu gibi, bir barış, huzur yeri olarak ya da ölü için "sonsuzluk" yeri olarak kabul edilir: onun ikâmetgâhıdır. Ona eşlik eden eşyalar bu dünyadaki yaşamını hatırlatmalıdır. Muskalar, maskeler ve küçük heykeller onu kötü güçlere karşı korumalıdır.

Ölü gömmeye eşlik eden tören usulleri, artık yaşamayan kişilerin anısını "yaşayanlar arasında" (bazı Fenike mezar yazıtlarında bu ifadeye rastlanır) korumaya yöneliktir. Fakat, –tanımlanamaz bir biçimde– olası bir ölümden sonra yaşam inancı sorunuyla karşı karşıyayızdır.

Biri Fenike, diğeri yeni-Pünik iki yazıtta "refaim"lere (telaffuzu keyfidir), yani ataların ruhlarına (bunlar geç dönemde Latinlerin iyi tanrılarına denk düşerler) dönük referans, ölümden sonraki bir tür hayatta kalmaya dair inancın kanıtı gibidir. Yaşam sembolü olan devekuşu yumurtaları gibi mezara konulan kimi nesneler de bunu kanıtlamaktadır. Nihayet, birkaç mezar resmi temelinde, ruhun kabul edileceği başka bir dünyanın varlığına inanıldığı varsayılmıştır. Örneğin, Bon Burnu'nda bulunan Cebel Mlezza Nekropolü'ndeki VIII. mezarın duvarlarında, başka şeylerin yanı sıra, bir mozoleden mazgallı duvarlarla çevrili bir şehre yönelen bir horoz canlandırılmıştır: Mhamed Hassine Fantar'a göre, ruhun –horoz genellikle ölüm sonrasıyla bağıntılıdır– ölüler şehrine yolculuğudur bu. Ölü kültünün incelikli bilgileri klasik yazarların pasajlarından alınmıştır.

VIII. Bölüm

POLİTİK KURUMLAR VE KAMUSAL İŞLEVLER

Dolaylı ve doğrudan çok sayıda kaynak bizi şehri yönetmiş politik kurumlar konusunda bilgilendirir; ama sadece yaklaşık 5. yüzyıldan itibaren. Bu kurumlara dair eski yargılar da genellikle bunları destekleyicidir. Bunlar, Platon'a kadar uzanan ve karma yapıları –antik yazarlara göre Kartaca da böyleydi– istikrarlı yönetimin teorik modeli yapan teoriye uygundur.

I. – Aristoteles'e göre Kartaca'nın kuruluşu

Aristoteles özellikle *Politika*'nın II. ve V. kitaplarında bu Afrika şehrinin "kuruluşu" üzerine bilgiler verir (yaklaşık olarak MÖ 335). Fakat başka yazarlar da şehrin örgütlenmesine imada bulunurlar (Sicilyalı Diodoros, Pompeius Trogus/Iustinus, kaynağı yine Timaios'tur, Polybios, Appianus ve özellikle Titus-Livius).

II. Kitap'ta, Aristoteles, Kartaca örneğini en iyi yapılar arasına dahil eder (onu Sparta ve Girit'le karşılaştırır). Kartaca'nın meziyeti güçler arasında kurduğu dengedir. Gerçekten de, monarşik, aristokratik ya da oligarşik ve demokratik yapıların en iyi unsurlarını bir araya getirmiştir. Yönetimin başında iki "kral" –*basileis*– vardı; kralların yanında, aristokratik unsuru oluşturan Yaşlılar Konseyi –*gerousia*– ve Yüz Dörtler Konseyi ya da Heyeti'yle ("Yüce Yüzler Makamı" da denir, XI, 7) demokratik unsuru oluşturan Halk Meclisi –*demos*– yer alır. Halk Meclisi'nin yetkisi oldukça genişti; bir sorunu her yurttaşın katılabileceği bu meclise taşıyıp taşımama yetkisi "krallar"daydı.

Ayrıca, Aristoteles üst düzey memurların ücret almadığını, meziyetlerine ve ödedikleri vergiye göre seçildiklerini belirtir – bu oligarşik bir özelliktir. Bir diğer önemli özellik –ki bu da Yunan filozof tarafından eleştirilir ve muhtemel epigrafik verilerden destek görür–, aynı kişinin birden çok görevi yerine getirme olasılığıydı. Nihayet, Aristoteles beş üyeli komisyonlardan –pentarşi– söz eder; üyeleri seçilen bu komisyonların birçok önemli konuda karar yetkisi vardır.

Aristoteles'in gösterdiği durum –4. yüzyıl Kartaca'sı– kesinlikle sabit değildi. Filozof II. Kitap'ta Afrika şehrinde yönetimin istikrarını övse de, V. Kitap'ta, tersine, Hannon diye birinin monarşiyi inşa etme teşebbüsüne imada bulunur ve tiranlıkların varlığına tanıklık eder. Bu, Aristoteles'in eserini yazdıktan sonraki bir evrede tanıdığı kurumlarda görülen bir evrime işaret midir?

Bu evrimin ne olduğunu kesin biçimde belirtmeye çalışmanın sonuçları çok belirsiz kalır. Üstelik, Aristoteles'in oldukça kısa tasvirini başka yazarların bilgileriyle uyumlu

kılmak da güçtür: Örneğin, Polybios (X, 18, 1) iki meclisten söz eder: *gerousia* ile daha geniş olan *synkletos.* Titus-Livius ise (XXX, 16, 3) bir *senatus*'tan ve 30 senatörden oluşan daha kısıtlı bir meclisten söz eder ve bunu aynı zamanda "kutsal" olarak niteler: Böylece, en azından İkinci Pön Savaşı döneminde –Halk Meclisi'nin yanında– az sayıda kişiden oluşan iki meclis vardı.

Yunan ya da Latin yazarların verdiği bilgileri farklı bir kültürel gerçekliğin, yani Kartaca'nın çerçevesine taşımak nazik bir iştir. Yazıtların tanıklığı buna kısmen yardım edebilir, fakat farklı dillerde belirtilen aynı görevin ya da aynı kurumun saptanması genellikle tartışmalıdır: Elimizde bulunan öğeleri sunmaya çalışacağız.

II. – Krallar ve sufetler

Kartaca'nın ilk dönemlerinde şehrin yönetimi nasıldı? Aristoteles'in, başka Yunan ve Latin yazarlarla birlikte *basileis* ya da *reges* diye adlandırdığı ve sayıları iki olan bu seçilmiş –babadan oğula geçmeyen– yüksek görevliler kimlerdi?

Kartaca'da monarşik bir rejimin başlangıçtaki varlığı sayesinde, öncelikle şehrin kuruluş efsanesi aktarılır: Elissa bir kraliçeydi. Şehirlerin babadan oğula geçen hanedanlıklarca yönetildiği bir ülkeden, Fenike'den geliyordu. Kıbrıs'taki Fenike şehirlerinde monarşinin varlığı kanıtlanmıştır. Fakat, bilgilerimizin dikkatli analizi, Kartaca'nın tarihinde hiçbir gerçek hükümrana tanıklık edilmediğini bugün göstermektedir.

Özellikle (örneğin, Sznycer, 1978, 565-567) hiçbir doğrudan belge, ister Kartaca'da olsun ister Batı Fenike'deki başka bir yerde, bir kralın (Fenike dilinde *milk*) adını anmaz. Tersine, en azından 5. yüzyılın sonundan itibaren, şehrin en yüksek görevlilerinin yıllık olarak seçilen iki sufet olduğu ortaya çıkar. Fenike dilindeki *supet*'i tekrarlayan sufet kelimesinin kökü, "otorite uygulamak, yönetmek" anlamına, aynı zamanda da "yargılamak" anlamına gelir; Latince *sufes* biçiminde aktarılan bu terim, muhtemelen, Yunanca'ya –benzer bir görev tanımı olmadığından– *basileus* diye tercüme edilmiştir; Latince'ye ise sırasıyla *rex* ya da *dux*, *praetor* olarak tercüme edilmiş ve nihayet *sufes* olarak bir çevirisi kullanılmıştır. Sufetler, rastlantısal olarak, Doğu'da zaten yüksek bir otorite sahibiydiler: İsrail'de istisnai liderler olan "yargıçlar"a –*sopetim*– Fenike'de de rastlanır; Flavius Josephus (*Apion'a Karşı*, I, 156-158), Nebukadnezar'ın Sur kuşatmasından (MÖ 6. yüzyıl) sonra bu şehrin sekiz yıl boyunca sufetler tarafından yönetildiğini anlatır; MÖ 4.-3. yüzyıllar Doğu Fenike'sine ait bazı yazıtlar bu görevden söz ederler (Sur, Kition, Pire).

Kartaca yazıtlarındaki soykütüklerde çok sayıda sufet görülür. En ilginç örnekler, iki sufetin adının bir yılı tarihlemekte kullanılmış olmasıdır. Şehrin en yüksek otoritesinin, her yıl yenilenen bu iki yüksek görevliye bağlı olduğunun kanıtıdır bu. Bu yönetim sistemi Fenike kökenli bütün şehirlerin yönetim sistemi olmalıdır: Leptis Magna'da, Thinissut'ta, Kartaca'nın düşüşünden sonra sufetler olduğunu biliyoruz; Sardinya'daki Sulci'de (4.-3. yüzyıllar), Tharros'ta (3. yüzyıla doğru), Bitia'da (MS 2.

yüzyılda!) sufetler vardır. Roma İmparatorluğu döneminde sufetler Afrika'da üst düzey belediye yetkilileridir.

Kartaca'da sufetlerin yönetiminin hangi tarihe uzandığını bilmiyoruz. Yazıtlarda içerilen soykütükler temelinde, 6. yüzyıla erişmesinin mümkün olduğu varsayılmıştır; MÖ yaklaşık 400 tarihli bir yazıt (*CIS* I, 5632) sufetlerden yirmili bir yılla ilişkili olarak söz eder: Charles R. Krahmalkov, bu sayının, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine uzanan sufetlik kurumunun tesis edildiği yıla gönderme yaptığını varsaydı, ama bu sadece bir varsayımdır. Sufetlikten önce, eski Yakındoğu geleneklerine uygun olarak belki bir "vali" –*skn*– vardı; fakat günümüzde bunu kanıtlayan hiçbir şey yoktur.

Sufetlerin ayrıcalıkları neydi? Aristoteles'e göre, senatoyu toplayabilirlerdi, senatoya başkanlık ediyorlar ve ele alacağı sorunları önüne koyuyorlardı. Halk Meclisi'ni toplanmaya davet edebiliyordu ve muhtemelen adli yetkileri vardı. Onları kim atıyordu? Bu da cevapsız bir sorudur. 3. yüzyılda belki Halk Meclisi.

Sufetler klasik metinlerdeki "krallar"a denk düşse de, askeri seferleri yönetebiliyorlardı. Fakat, bu ayrıcalık belli bir dönemden itibaren onlardan alınmış gözükmektedir: İkinci Pön Savaşı sırasında Hannibal "general"dir (*strategos*: Polybios, VII, 9) ve ancak çok sonra, MÖ 196'da sufet seçilmiştir.

III. – Meclisler

1. Yaşlılar Konseyi. – Aristoteles ve başka yazarlar senatoya denk düşen Kartaca meclisini belirtmek için

farklı kelimeler kullanırlar: *gerousia*, keza *boule* ve *senatus*. Polybios'ta *gerousia* ile *synkletos* arasındaki, Titus-Livius'ta ise *senatus* ile *consilium* arasındaki ilişki sorununu gördük: Senatonun içinde daha dar bir konsey bulunuyor olmalıdır (bu, *consilium*'a denk düşen *gerousia*'dır). Yaşlılar Konseyi'nin ya da senatonun, Yunan kurumunu taklit ederek, yakın dönemde kurulmuş olduğu varsayılmıştır: Fakat, yaşlılar meclisi Ortadoğu'da gelenekseldir, hatta ilk kolonilerin kuruluşuyla birlikte var olması muhtemeldir. Fenike dilindeki adını bilmiyoruz. Leptis Magna'daki yeni-Pünik yazıtlar (yani Kartaca'nın yıkılmasından sonrakiler), "Lepci'nin büyükleri/kudretlileri ve Lepci halkı"nın adını anar (*'dr' 'lpqy w'm 'lpqy*), Latince *ordo* (= belediye senatosu) ile *populus*'a denk düşen bir ifadedir bu. Diğer yandan, Sulci'de görülen hem yeni-Pünik hem de Latince, çift dilli bir yazıt (S. Antioco, Sardinya) senatörleri *'rs' hslky* diye adlandırır; kelimesi kelimesine "Sulci'nin seçilmişleri" demektir. Aynı kurumu açıklamakta kullanılan bu farklı ifadeler Fenike dilinde "senato"nun tam dengi sayılabilecek bir kelime olmadığını gösterir; bu saptama, Fenike ve Pön meclislerini belirtirken klasik yazarlarda görülen tereddütleri de açıklar. Senatörlere, Maurice Sznycer'in önermesine göre, "Kartaca'nın yaşlıları" mı deniyordu?

Aristoteles'e göre, senato sivil hayata dair her sorunda karar sahibiydi. Alınacak kararlar konusunda hemfikir olmayı başaramadığında, sorunlar Halk Meclisi'nin önüne getiriliyordu.

2. Halk Meclisi. – Yaşlılar Konseyi gibi, Halk Meclisi de kökeni Doğu'daki anavatana uzanan bir kurum olmalı-

dır. Fenike'de bu meclisin basitçe "halk" –'*am*– adını almış olması, sonra da, Moscati ile Sznycer'in epigrafik araştırmalarına göre, bunu korumuş olması mümkündür; üyeleri *'s b 'm* ifadesiyle belirtiliyordu, harfiyen "halka mensup olan" demektir, ardından da mensup olunan şehri belirten bir yer adı gelir.

Kartaca'daki Halk Meclisi, Iustinius'a göre (XVIII, 7), Sardinya'dan geri dönen ve Kartaca'yı kuşatan Malchus oğlu Carthalo'yla buluşmak istediğinde toplantıya çağrıldı (MÖ 6. yüzyıl?). Burada, hâlâ mitin sınırındayız. Daha ileride, 4. yüzyılda, Aristoteles meclisin yetkileri konusunda bizi bilgilendirir. Meclis, sufet'in inisiyatifiyle, *agora*da ya da *forum*da, yani yeri henüz saptanamamış olan kamusal bir alanda toplanmalıdır (Fenike dilindeki adı MS 1. yüzyılda Leptis Magna'daki bir yazıta göre *mhz* olabilir).

Barkalar döneminde (MÖ 3. yüzyıldan itibaren), meclis, senatonun aleyhine daha geniş yetki sahibi olmuş gibi gözükmektedir. En sık belirtilen örnek, o zamana dek değiştirilemez üyelerden oluşan yargıçlar mahkemesiyle ilgilidir: Hannibal'in inisiyatifiyle, meclis, yargıçların yıllık görev yetkelerini yasayla onaylamıştır (Iustinius, XXXIII, 46). O dönemde meclis generalleri atıyordu (Polybios, I, 82, 12; Diodoros, XXV, 8).

Meclisin bileşimi hakkında bilgi sahibi değiliz: Belki de "tam haklara sahip yurttaşlar" meclisin parçasıydı. Fakat, bu saptama yaygın olsa da, Pön gerçekliğine uygulandığında muğlaklık eksik olmaz.

3. Yüzler ya da Yüz Dörtler Konseyi. – Aristoteles yetkilerini belirtmediği bu meclisten söz eder ve üyelerini

Sparta'daki 'efor'larla [seçilmiş yöneticiler] karşılaştırır. Genellikle Yüz Yargıç mahkemesiyle özdeşleştirilir ki, bu, Iustinius'a göre (XIX, 2, 5, 6), 5. yüzyılın yarısına doğru, Magoniler iktidarını dengelemek için kurulmuştur. Bu yazara göre, bu yargıçlar "senatörler arasından seçilmişti ve her savaştan sonra generaller bu mahkemeye yaptıklarının hesabını vermek zorundaydı". Bu yargıçların zaman içinde iyice artmış olan yetkisi, gördüğümüz gibi, Hannibal'in inisiyatifiyle sınırlandırılmıştır.

4. Komisyonlar ve memurlar. – Aristoteles'e göre, beş üyeli komisyonların ya da "pentarşi"lerin farklı görevleri vardı; yazıtlarda bunlara dair hiçbir belirgin ize sahip değiliz. Bu komisyonlar, kimi durumlarda, özgül görevleri olan gruplar atarlar. Örneğin, bir Kartaca mabedindeki hayvan ve bitki adakları düzenini saptayan, "Marsilya tarifesi" denen metin (*KAI*, 69), "harcamalarla görevli otuz kişi"yi atar. Bir Kartaca yazıtı (*CIS* I, 175) "mabetlerde görevli on adam"dan bahseder. Başka kaynaklar da bizi özgül sorunlarla ilgilenmek üzere atanmış komisyonlar hakkında bilgilendirir: Örneğin, Polybios (I, 87, 3) General Hamilkar ile General Hannon'u uzlaştırmakla görevli otuz üyelik bir komisyondan söz eder (203 yılında).

Nihayet, yazıtlarda farklı mevkilerdeki bazı memurlardan söz edilir; muhtemelen bunlar da kurullar halinde gruplaşmıştır. Bunların en önemlileri, ama aynı zamanda işlevleri yeterince tanımlanmadan kalanları, *rab* (çoğulu *rabbim*) diye adlandırılanlarıdır, ki kelimesi kelimesine "büyükler" ya da "şefler" anlamına gelir. Bunlar, yazıtlarda, kimi zaman bunların adları, tek başlarına ya da

sufet'lerle birlikte, yılı belirtmekte kullanılır; örneğin, "*r* döneminde" ifadesinde, *b 't r* ya da *r*, *rab* teriminin bir kısaltmasıdır ya da *rabbim* tabir edilen yüksek görevlileri belirten bir addır. Bunların sayısı genellikle ikidir ve adları geçtiğinde genellikle "ve meslektaşları" anlamına gelen bir deyim de peşlerinden gelir; dolayısıyla, bir tür kurul onlara eşlik ediyor gözükmektedir.

Kimi zaman, *rab* terimi, bir tümleçle birlikte, bizim için daha belirgin bir anlam taşır: *rb mhnt* (muhtemelen *rab mahnot*) "ordu lideri"ydi, *rb khnm* ise "rahiplerin lideri" ya da başrahip, *sprm* ise "kâtiplerin lideri"dir. *Rab* kelimesinin yerine, aynı anlama gelen *'addir 'dr* terimi de kullanılabilir; örneğin, Gozo yazıtı (*CIS* I, 132) (bir kez daha yer adı olarak) bir *'dr 'rkt*'den ya da "harcamalar lideri"nden söz eder; bunun Roma'daki denetçiye denk olduğu varsayılmıştır.

Diğer görevliler *mhsbm*'ler –muhtemelen "muhasipler"– ve *mhzm*'lerdir –yani "müfettişler"–, bunlar da Roma'daki üst düzey belediye görevlilerine denk düşer. Nihayet, metinlerde birçok görev adı geçer, bunların çoğu –neredeyse her zaman adakla ilgili olduklarından– dini görevlerdir. Büyük bir şehrin örgütlenmesine işaret ederler, ama genel çerçeve yeterince bilinmediğinden, görevlerin basit bir listesinden daha fazlası anlamına gelecek bir portre çıkarmak genellikle güçtür.

IX. Bölüm

TOPLUM

Üst düzey görevlileri ve memurları tanıttık. Fakat yazıtlar, 4. yüzyıl ile 2. yüzyılın ilk yarısı arasında, özellikle tofet'lerden geldiğinden, çeşitli ve karmaşık bir toplumsal tabakalaşmaya sahip büyük bir şehir nüfusunu göstermektedir. Soykütüklerine sahip olduğumuz bireylerin, özel bir toplumsal mevki belirtilmeden, özgür insanlar olması gerektiğini varsayabiliriz (*'s b 'm* deyiminden hareketle). Diğer bireylerin adlarının ardından bağımlılık ifadeleri geliyordu: *'abd* terimleriyle, yani "hizmetçi, köle" diye belirtilen kişiler vardı – dişil kullanımı *'amot*'tur; ikinci bir kişiye "ait" (*se*) olduğu söylenen kişiler vardır: Bu deyimler açık seçik değildir ve muhtemelen farklı toplumsal gerçekliklere denk düşmektedirler: Örneğin, bir tanrının hizmetkârı olan bir kadının ya da erkeğin kesin rolü, bir kişinin "hizmetkârı"nın rolünden farklıdır. İnsanlar *ger* –yaklaşık bir tercümeyle "müşteri"– kelimesiyle tanımlanırlar. *'Zrt* (tekil, çoğul ya da kolektif) diye yazılan bir kelime, kimi üst düzey kişilerin aile çevresinin parçası olan kişiler kümesini belirtiyor olabilir.

Erkek ve kadın "köleler", yeterince açık olan nedenlerle ve yöntemlerle serbest bırakılabiliyordu, fakat –göründüğü kadarıyla– halk meclisinin onayı gerekiyordu. Bir kölenin "karşılıksız" serbest bırakılması hakkındaki bir metin bizi bilgilendirir; bu azatlık normalde kölenin diyet ödemesini gerektirmektedir; bu metin onu özgür bırakan hükmün ikâmet ettiği yerde ilan edildiğini belirtmektedir.

Metinlerde birçok mesleğin adı anılmıştır: örneğin, "kâtipler"; bunların görevi kesinlikle önemliydi ve kimi zaman bir mabede bağlıydılar; "mimarlar", "eser ustaları", çeşitli ürünlerin tacirleri, maden (altın, bakır) dökümcüler, boyacılar, denizciler; bütün bu insanlar ille de "özgür" değillerdi: kimi zaman adlarının ardından bir özel isim geliyor ve "...e ait" anlamına gelen *se* eki görülüyordu. Bu meslek adları, keza konutların, maden atölyelerinin, çömlek fırınlarının, terzilerin kalıntıları gibi, mücevher ve fildişi işlerinin kalıntıları, liman semti düzenlemeleri gibi unsurlar, Helenistik dönemdeki Kartaca'nın yaşamını belli bir kesinlikle gözümüzde canlandırmamızı sağlar.

X. Bölüm

DONANMA VE ORDU

Ticari amaçlarla doğan Kartaca şehri, ömrünün ilk yüzyıllarında, Akdeniz'in belli başlı deniz güçlerinden biri oldu. Bütün tarihi boyunca deniz ticaret ağlarının ve değiştokuş yollarının hakimi olmak ve öyle kalmak için çabaladı. Böylece, hem ticaret hem de savaş amacıyla, önemli bir filo besleyerek, sadece Romalıların son dönemlerine doğru ortadan kaldırmayı başardığı bir önceliği korudu: 3. ve özellikle 2. yüzyıllarda limanlarda gerçekleştirilen çalışmaların önemi Kartaca'nın donanmasına verdiği yaşamsal rolü göstermektedir.

Eski temsillerin (Ninova, MÖ 8. yüzyıl sonu, Helenistik paralar) olduğu kadar klasik metinlerin de bize belirttiğine göre, Kartacalılar insanları ve malları nakletmekte iki tür tekne kullanıyorlardı: Öncelikle Yunanların *gaulos* dedikleri bir tekne; bu, Sami dilinde bir kelime olabilir, muhtemelen, Gozo (eski *Gaulos*) Adası'nın Fenike dilindeki adı olan ve "yuvarlak olmak" anlamına gelen bir kökle ilişkiye sokulan *Gwl* yer belirtecinde onunla karşılaşılır.

Bu –Asur tasvirleri temelinde– yelkensiz, kürekle çekilen, oldukça şiş gövdeli bir tekneydi. Başka taşıma tekneleri de tek yelkenliydiler, uzun bir profilleri ve bir at kafasıyla sona eren pruvaları vardı; bu biçimleri nedeniyle *hippoi* –"at"– diye adlandırılıyorlardı. Bu gemiler de Asur rölyeflerinde canlandırılmıştır ve özellikle Strabon'un bir bölümünde (II, 3, 4) adları geçer: Bu metin, MÖ II. yüzyılda (aktardığı olayın tarihidir) bunların basit balıkçı gemileri olduklarını göstermektedir.

Kartaca savaş filosunu eski metinler ve birkaç tasvirden biliyoruz, yine de, bunlar kullanılan teknelerin farklı türlerini gözümüzde canlandırmaya elverişli bütün ayrıntıları bize sağlayacak durumda değillerdir. Marsala açıklarında ele geçirilen ve Honor Frost tarafından yeniden inşa edilen, 3. yüzyıla uzanan bir kalıntı bu açıdan değerlidir.

Kartaca savaş gemisinin kapsamı, güvenilirlikleri her zaman kuşku verici olsa da, deniz savaşları vesilesiyle eski yazarların aktardığı rakamlar üzerinde temellenir. Genellikle 60 tekne belirtilse de, Himera Savaşı sırasında 200 gemilik bir filodan söz edilmeye varılır (Diodorus, XI, 1, 5; 20, 2). Bu sayı, gemiler için 220 iskele saymış olan Appian'ın Kartaca savaş limanı tarifiyle uyumludur (*Libyca*, 96). Bu 220 sayısı arkeolojinin değerlendirmelerine yakındır. Aktarılan rakamların büyüklük düzeni güvenilir gözükmektedir.

Gemilerin türlerine gelince, en bilineni üç sıra kürekçili kadırgadır ve 5. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış gözükmektedir. Bu tekne geliştirilerek dört sıralısı inşa edilmiştir ki bu da tipik bir Pön teknesidir. Adına bakılırsa, beş sıra kürekçinin olduğu varsayılabilir, ama bu yine de somut

olarak gerçekleşebilir değildir. Bunun iki sıra kürekçili tekne olması ve bu sıralardan birinde kürek başına iki, diğerinde ise üç kürekçi bulunması muhtemeldir.

Deniz savaşlarının tekniği, düşman tekneyi batırabilecek şekilde mahmuzlamaktan ibaretti: Bu amaçla, teknelerin pruvalarında sivri mahmuzlar bulunuyordu, bunlar çoğu zaman kıvrık, kimi zaman ise üç dişli oluyordu: Ninova'da, Barsit paralarında ve Marsala'nın kalıntısı üzerinde bunun tasvirleriyle karşılaşırız.

Bu Marsala teknesi, tek sıra kürekçili olmakla birlikte, değerlidir, çünkü savaş gemilerinin inşa tarzını anlamamızı sağlamaktadır: Farklı parçalar Fenike alfabesinin harfleriyle belirtilmişti, bu harfler gemilerin konumunu belirtmek için boyanmıştı; böylece, bir araya gelmeleri daha kolay oluyordu. Bu sistem, Kartaca'nın kendine (yeniden) bir filo oluşturmasındaki hızı kısmen açıklamaktadır.

Gördüğümüz gibi, Kartacalıların, mahmuzlu teknelerinin manevra kabiliyeti ve gücü sayesinde denizdeki üstünlüğü, bir anlamda, Romalıların düşman gemisine asılarak deniz savaşını bir tür kara savaşına dönüştürmeyi başaran savaş gemisini icat etmesiyle ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte, Kartaca filolarından öylesine çekiniliyordu ki İkinci Pön Savaşı'nın sonunda Romalılar bu filonun yakılmasını talep etmişler ve şehrin sadece on tekneyi korumasına izin vermişlerdir (arkeolojik veriler bu açıdan uyumsuzdur).

Kartacalıların kara birlikleri –filolarından farklı olarak– Yunanların ve Romalılarınkinden daha zayıf kabul edilmiştir. Bunun nedeni özellikle yoğun bir şekilde paralı asker, tebaa ve müttefik, daha az sayıda ise yurttaş kulla-

nılmasıdır. Bu belki fazlaca türsel bir savdır ve kronolojik gelişmeleri ve çağdaş gerçekleri dikkate almamaktadır: Helenistik güçler de paralı askerlerden oluşan birlikler kullanmaktaydı. Bu durumun avantajları (uzmanlık) ve sakıncaları (tartışmalı sadakat) vardı. Kartaca birlikleri gerçekten de sadakatsizlik göstermiştir. Paralı askerlerin isyanı bunun en bariz göstergesidir, ama tek gösterge değildir.

Kartacalı yurttaşlar da şehirlerinin yürüttüğü savaşlara katılıyorlardı. Diodoros dolayısıyla (XVI, 80, 4), Timoleon'a karşı dövüşen 2500 yurttaştan oluşan bir "kutsal tabur"un varlığını biliyoruz. Bu birliğin yanında, müttefik birlikler, tebadan ve paralı askerlerden, çok çeşitli kökenden geliyorlardı: Libyalılar, Mağripliler, İberler, Balear Adaları kökenliler, Ligurlar, Keltler, Etrüskler, Korsikalılar, Sardinyalılar, Campanialılar, Yunanlar, dönemlere, bölgelere ve savaş koşullarına bağlı olarak kullanılmıştır. Tebaa kadar müttefikler ve paralı askerler de maaş alıyorlardı, fakat bu maaş birliklerin türüne göre farklı olmalıydı.

Ordunun büyük bölümü ağır ve hafif piyadeden oluşuyordu. Bu birliklerin silahlanması tek tip değildi ve kökenlerine göre değişiyordu.

Piyadenin yanında, Kartacalılar, savaş arabası da kullandılar. Bu arkaik yapının yerini, en azından 3. yüzyıldan itibaren, Numidyalılardan ve kimi zaman da İberyalılardan ve hatta Keltlerden oluşan süvariler aldı.

Kartaca ordusunun tipik özelliği olan filler sadece 262'den sonra –Pyrrhos örneğini izleyerek– orduya dahil edildiler. Bunlar Hint fillerinden daha küçük olan Afrika

filleriydi. Onların görevleri düşman hatlarını yarmaya yardım ederek ağır piyadeyi desteklemekti.

Kartacalılar askeri taktiklerinde kimi zaman Yunan danışmanlardan yararlanmışlardır: İyi bir örnek, Birinci Pön Savaşı sırasında Lakedaimonialı Ksanthippos'un oynadığı roldür.

Pön ordusunun bir meclisi vardı, bunun yetkilerini yeterince iyi bilmiyoruz, fakat, bir general öldüğünde yerine geçecek kişiyi seçebiliyordu. Bu ardılı yine de Halk Meclisi'nin ataması gerekiyordu.

Generaller (*rab mahnot*, "ordu şefi" deyimi Roma döneminde konsülü belirtmekte kullanılır) en yüksek toplumsal sınıfa mensuptular. Sayıları sınırlı değildi ve muhtemelen oldukça geniş işlevleri vardı. 5. yüzyıldan itibaren, seferlerinin sonunda, askeri operasyonların hesabını Yüzler Konseyi'ne vermek zorundaydılar. Konsey bu generalleri kötü komuta etmekten sorumlu görürse ölüm cezasına bile çarptırabiliyordu.

"Astsubaylar" genellikle hükmettikleri birliğin etnik yapısına mensuptular.

XI. Bölüm

TİCARET VE TARIM

Usta denizciler, en yetkin tacirler: İşte, Homeros'tan bu yana Fenikelilerin ve Kartacalıların tipik portresi. Bu portre, çok daha karmaşık olan gerçeğe kısmen denk düşmektedir. Her koşulda, kolonizasyon olgusu esasen ticari hedeflerle vücut buldu. Fenikeliler, Türkiye açıklarında (Gelidonya Burnu ve Kaş) bulunan kalıntıların gayet canlı biçimde temsil ettiği bu yakın dönem bronz tacirlerinin bir anlamda mirasçılarıdır: ithalatçı ve ihracatçı, aynı zamanda aracıdırlar. Yolculukların ilk döneminde, egemen sınıflar, aristokratlar ya da hanedan mensupları arasında gayet yerleşik kurallara göre değiştokuşta bulunuluyordu; fakat, ticaret ile korsanlık arasındaki fark her zaman aşikâr değildi ve Batı'nın durumu kuşkusuz Doğu'nunkinden farklıydı. Kolonizasyonun başlangıcında, devlet inisiyatifinin yerine özel kişilerin inisiyatifinin geçmiş olması muhtemeldir. Değiştokuş yerleri olarak (aynı zamanda ekonomik tedarikçi olarak) büyük mabetler önemli bir rol oynadı.

Birçok kaynak ya Fenikelilerin ve Pönlerin pazara sürdükleri metaları tasvir etmektedir ya da Afrika'da de-

ğiştokuşun cereyan ediş tarzını. Klasik bir örnek, Sözde-Skylax'ın (4. yüzyıl) metninin bir bölümüdür. Bunun kaynağının 6. yüzyıla uzandığı varsayılır. Bu bölümde, Herakles'in sütunlarının ötesinde, Afrika'nın yerlileri ("Etiyopyalılar" denir) ile Fenikeliler arasındaki alışverişler tarif edilir. Fenikeliler (belki de Kartacalılar) parfüm yağı, taş, seramik (özellikle Attika seramiği) getiriyorlar ve çeşitli hayvanların –ceylanlar, aslanlar, leoparlar– derilerini, fildişlerini ve –yazarın anlattığına göre– şarabı (bir tekniğin yerlilere aktarımı mı?) götürüyorlardı.

Afrikalılarla ticaretin tarzı Herodotos tarafından ortaya konmuştur (IV, 196). Sessiz bir takastan söz eden Herodotos, yerlilerin altınla, dolayısıyla değerli bir hammaddeyle ödeme yaptıklarını belirtir.

Garamantlar aracılığıyla Libya'daki ticarete de birçok kaynak tanıklık etmekte olup arkeolojik heyetler de bu kanıtları aydınlatmaya başlamıştır.

Bu alışverişler hakkındaki doğrudan bilgiler kısmen keşiflerin rastlantısallığına bağlıdır. En eski dönem açısından, Yunanların, özellikle de Euboialıların seramik vasıtasıyla tanık olunan rolünü daha önce vurguladık (Euboia ve Korinthos seramikleri). Ayrıca, Etrüsk dünyasıyla kurulan ilişkiyi gösteren amfora ve *bucchero* tarzı seramikler ve Sardinya'nın nürajik seramiğini görürüz. Sardinya'dan maden de ithal ediliyor olmalıdır; Mısır dünyasıyla alışverişler (kaymaktaşı, fayans) arkaik dönemlerden daha geç dönemlere dek varlığını sürdürür.

5.-4. yüzyıllardan itibaren, değiştokuşların yönünü bize belirten şey her zaman için ithal edilen seramiktir: Kartaca'da Attika seramiği, ardından Güney İtalya, özel-

likle Campania seramiği (bir süre sonra Kartaca'da da taklit edilecektir), Rodos mühürleri. Pön ticari amforalarının bütün Akdeniz'e yayılması bize Kartaca topraklarından gelen şarap, muhtemelen yağ (bkz. tarım) ve balıkçılık ürünleri ihracatını belirtir. Byrsa'da görülen ve üzerinde Yunan harfleriyle Magon ve Aris adları (en yaygın Kartaca adları) yazılı Pön amforalarının buluntuları, bunların içeriğinin dış pazara yönelik olduğunu göstermektedir. Pön dilinde Magon denen yerel seramik parçaları Ardea'dan (bir adak deposundan) gelmektedir. Bu keşif, 3. yüzyılda, Latium'da Pünik tacirlerin muhtemel varlığını gösterir (Plautus'un *Poenulus*'undaki ünlü Hannon bunun edebi bir örneğidir).

Balear bölgesinde 5. ve 4. yüzyıllar arasına tarihlenen kalıntıların bulunması aynı gemiyle farklı limanlara taşınan, değiştokuş edilen ürünlerin çeşitliliğine kanıttır. İçinde –başka şeyler arasında– kalay, kurşun ve yazılı fildişi, fildişi işlemekte kullanılan hammadde bulunan, Cartagena açıklarındaki bir enkazı özellikle belirtmek gerekir (Dridi, 2006, 138-139).

Gemici ve tacir olan Pönler, aynı zamanda, Yunanların ve Romalıların değer verdiği çok iyi çiftçilerdi. Kartaca'nın, 5. yüzyıl sonunda Sicilya'daki yenilgilerinden sonra, özellikle Afrika'daki toprağını genişletmeye ve örgütlemeye giriştiği varsayılır; bunu kâh bölgesel ve idari açıdan, kâh toprakların ekimi açısından yapar. Bununla birlikte, artülkede tarımın gelişimi sadece dışsal başarısızlıklara bağlı değildi ve tarım Pön ekonomisinde kuşkusuz erkenden görülmüştür.

Kartaca'ya doğrudan tabi bölge, özellikle geç dönem Latin yazıtlarında adı anılan *pagi* mıntıkası temelinde ye-

niden inşa edildi; bu mıntıkalar önceki örgütlenmenin mirasıydılar. Kısmen bildiğimiz bir savunma sistemi burayı kâh deniz tarafından kâh içeriden koruyordu: güneyde ve batıda Roma *limes*'i, belki de, bir Yunan tarihçinin fragmanlarının adlandırdığı ve Appianus'un sözünü ettiği (*Libyca*, 54) "Fenike çukurları"nın izini takip ediyordu. Bu topraklar Kartaca tarafından ya doğrudan ya da dolaylı olarak işletilmiş ve ekilmişti. Bu bölgenin toprak türüne ve yağış rejimine gayet uyumlu olan tahıl ekimi muhtemelen Libyalılara emanet edilmişti; Pön mülk sahipleri ise ağaç yetiştiriciliği ve bağcılık gibi daha uzmanlaşmış üretimlerle daha doğrudan meşgul oluyorlardı.

Bu ekimler ve de hayvancılık muhtemelen Kartaca civarında, özellikle Cap Burnu bölgesinde yoğunlaşıyordu. Klasik kaynaklar, Agathokles ile Regulus'un Afrika savaşları vesilesiyle, bahçeleri, bostanları, zengin kır konutlarını, orduların kat ettiği hayvancılık arazilerini çok belirgin biçimde tarif ederler: Şehrin kuzey periferisindeki Megara semti (günümüzdeki Gammarth mı?), iyi ekilmiş bu verimli toprakların tipik bir örneğidir. Kartacalı mülk sahipleri şehirde ikâmet edebiliyorlardı, fakat aynı zamanda kırsal kesimde de evleri vardı. Klasik kaynaklarda geçen *castella* ile *turres* kelimeleri muhtemelen tahkim edilmiş çiftlikleri belirtmektedir. Özellikle yağ imal edilen dış mahallelerdeki güzel bir villa örneği Gamarth'ta Mhamed Hassine Fantar tarafından kazılmıştır.

Kartaca'nın etrafındaki topraklarda küçük şehir ya da kasabalar bulunmaktadır. (İlle de tarımsal olmayan) bir taşra merkezinin değerli bir örneği Kerkuan'dır (eski ismi meçhuldür). Bon Burnu üzerinde bulunan bu şehir,

Tunus Ulusal Arkeoloji ve Sanat Enstitüsü'nün (şimdi Ortak Ulusal Kültür Varlığı Enstitüsü) çabalarıyla, M.-H. Fantar'ın yönetiminde kazılmıştır. 6. yüzyılda kurulan ve önce Agathokles'in askerleri tarafından yok edilen, ancak kesin imhası Regulus'un askerlerince gerçekleştirilen Kerkuan, surları, sokak ve meydanları, mabediyle, hepsi de hijyenik tesisata sahip rahat evleriyle, titizlikle inşa edilmiş bir taşra merkezi örneğidir. Burada farklı sınıflar, özellikle sivil ve dini örgütlenmenin memurlarının ötesinde, zanaatkârlar, esasen de çömlekçiler oturuyordu (fırınlar bulunmuştur).

Kartaca'nın ekim ve hayvancılık tekniği alanındaki ününe, şehir kütüphanelerindeki tek tercüme kitap olan Magon'un ünlü elyazması tanıklık eder. Bu şahsın ne zaman yaşadığını –4. ya da 3. yüzyılda mı?– bilmiyoruz. Eserinden bölümler özellikle Columella, Varon, keza Yaşlı Plinius tarafından bize aktarılmıştır.

XII. Bölüm

MİMARİ VE SANAT

Bu değişken toplumun üyelerinin ürünü olan mimari, sanat ve zanaatkârlığın eksiksiz bir panoraması bu eserin hedefini aşar. Bununla birlikte, en önemli ve en karakteristik ürünlere dair bir fikir vermeye çalışılacaktır. Kartaca'da, tıpkı bütün Antik dünyada olduğu gibi, resmin yaygın bir şekilde –mezar duvarlarında (ki bunların birçok örneği günümüzde de varlığını sürdürmektedir) ve kamu binalarında olduğu kadar heykellerde de– kullanıldığını hatırlayalım; bunun izlerine sıklıkla rastlanır (örneğin, Azize Monica Nekropolü rahibesi denen mermer tabutun üzerinde). Fenike ve Pön dünyasının özelliği olan cam sanatı da teknik inceleme gerektiren özgül bir alandır. Çok geniş bir alanda mevcut çokrenkli cam kafaları, çeşitli biçimlerdeki küçük merhem ya da parfüm şişelerini ve kolye parçalarını belirtmek burada yeterli olur.

I. – Mimari ve heykel

Kartaca'nın sürekli yıkılıp yeniden kurulması, mimariye dair, özellikle kamu binalarının mimarisine dair eksik bir bilgiye sahip olmamıza yol açar. 19. ve 20. yüzyıl başındaki kazılarda ve uluslararası kampanyaların ardından yürütülen kazılar sırasında ortaya çıkan birkaç kanıttan kısmen söz ettik: Mısır sütun oluklarının, Eolia sütun başlıklarının Yunan geleneğinden unsurlarla –özellikle İyon başlıklarla– karıştırılarak kullanılması ve el-Haouaria kalkerinden yapılan mimari unsurlardan rafine bir dekor sağlayan yalancı mermerin yaygın kullanımı. 5.-4. yüzyıllardan itibaren şehirdeki yapıların bütünü Asya Ortadoğu'sunda ve klasik kültürde mevcut geleneksel motiflerin özgün bir karışımını sunuyor olmalıdır. Bu iki geleneğin bileşimi Kartaca dışındaki Batı Pön yurdunun bazı anıtlarında da görülür: MÖ 3. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl arasına tarihlenen (Sardinya'daki) Caralis (Cagliari), Nora, Sulci ve Tharros'ta, (Sicilya'da) kısmen Mozia'da, (Mozia'nın yerini alan) Lilibeo'dan kalan bölümde, Afrika'daki büyük mezarlık ya da anma yapılarında, örneğin Dugga Mozolesi'nde ya da Sabratha'da (Trablus).

Kutsal yapıların görünümü hakkında bir kanıt, tofet'teki çok sayıda adak mezar taşından gelir. En eski mezar taşları, çok basit, kumlu taştan, kimi zaman yalancı mermer kaplı, genellikle sadece soyut sembolleri temsil ederler, başlıksız mezar taşları ya da muhtemelen bir niş içinde bulunan baetylus'lar (tanrısallık sembolü olan, genellikle uzun dikdörtgen biçimli unsurlar) gibi; fakat, bir süre sonra (7. yüzyıl sonu-6. yüzyıl), mezar taşları, tapınak

önyüzleri gibi, her yanda sütunlar, kimi zaman üzerlerinde sütun başlıkları, profili genellikle Mısır oluklu sütunu şeklindeki tepeliği destekleyen ve basit ya da kanatlı bir diskle süslenmiş olarak temsil edilirler; kimi zaman bunun üzerinde '*uraeus*'lu bir efriz bulunur. Bu ön cephe türü, Sardinya'da yeniden oluşturulan Pön dönemi şapelleriyle paralellik taşır (Nora ve Tharros). Mezar taşıyla temsil edilen yapının içinde ya soyut semboller, baetylus'lar ya da (biçimi nedeniyle) şişe denen veya eşkenar dörtgen semboller gibi diğer figürasyonlar bulunur; ya da, özellikle Mozia'da (6. yüzyıl), aynı zamanda da Kartaca'da, erkek ya da kadın temsilleri görülür. Bunların canlandırılma tarzı kısmen heykellerde ya da rölyeflerde de benimsenecek kurallara uygundur (Mısır yapıları ya da geleneğindeki fildişlerinde ya da oyma sanatı motiflerinde bunlara denk unsurlar bulunur).

Gerçekten de, ister Fenike'de olsun (Lübnan'daki Fenike şehirleri çağdaş döneme kadar sürekli yıkıma ve yeniden yapıma maruz kaldığından) isterse Batı'da, büyük heykel örnekleri neredeyse hiç yoktur. Elimizde mevcut az sayıdaki birkaç örnekte Mısır'la ilişkili tipler (Mozia gövdesi) ya da ikonografi ve üslupta Fenike geleneğini Yunan geleneğiyle birleştiren tipler mevcuttur (bu, farklı biçimde, Doğu'da olduğu kadar Batı'da da görülür). En azından 5. yüzyıl başında bir dengi bulunmayan bir istisna, Mozia'da bulunan mermerden genç adam heykelidir (MÖ yaklaşık 480-60) ve kesin üsluplu bir Yunan eseri olarak görülür: Yunan heykeltıraşların Pön dünyasında çalışmış olmaları muhtemeldir, fakat Pönler de "klasik" üsluplu çalışmalar gerçekleştirmiş olabilir.

Yaklaşık olarak 4. yüzyıldan itibaren, Yunan kültürünün unsurları kendini belli eder. Tofet'in daha yakın dönem düzeylerindeki mezar taşları kumlu taştan değil, fazlasıyla yekpare gri kalkerdendir; yukarı kısımları alınlık biçimindedir ve genellikle kaidelerden destek alır; bunların içlerinde ya bir yazıt bulunur ya da ikonografi bakımından çok çeşitli ve tipik Helenistik figürler yer alır. Yerel semboller, örneğin dua eder gibi ellerini kaldırmış olan ve Tanit denen sembol, Eolia tarzı sütun başlığı, genellikle yarım rölyef olarak, daha sonraki dönemde ise çizim şeklinde yapılmıştır.

Bu dönemin heykeli ya küçük mezar heykelleriyle ya da Azize Monica Nekropolü'nden gelen mermerden veya kalkerden lahit örnekleriyle temsil edilir. İki gelenek görülür: Biri üslup ve ikonografi bakımından Fenike ve Mısır geleneğine (insan yüzlü lahitler; Mısır'a has ikonografi bağlamında rahibe lahdi) ve ikonografi ve üslup bakımından Helenistik geleneğe (Azize Monica'nın mermer lahitleri) bağlanır; daha basit yapıdaki diğeri ise genellikle yerel geleneğe bağlıdır, fakat muhtemelen daha kaba haldeki zanaatkâr dükkânlarının ürünleri olarak da değerlendirilebilir.

II. – Fildişi, mücevher, muska, bronz

Çoğunlukla mezarlarda korunmuş nesneler söz konusudur. Fildişleri ve Fenike yapısı bronz işleri ünlüydü; bu gelenek Batı'da sürdürülmüştür. Genellikle arkaik döneme ait bu fildişleri (8. yüzyıl sonu, 7.-6. yüzyıllar), hey-

kelcik biçimli ayna sapları, taraklar, bir levha ve parçalı gözenekli plaketler olup Ortadoğu'da ve Endülüs'te bulunanlara benzemektedir: Yapı farklılıkları, ürünün menşei olan atölyelerle ilgili sorunları doğallığıyla ortaya koymuştur. Plaketlerin Kartaca'da imal edildiği, ham fildişinden parçalı nesnelerle aynı mezarda bulunmalarıyla kanıtlanmış gözükmektedir (Lancel, 1992, s. 90-91).

Mücevherler, bokböceği şeklindeki süs eşyaları, muskalar, keza kılıflar içinde saklanan büyü yazılı birkaç ince tabaka da mezarlarda bulunmuştur ve arkaik dönemden daha yakın döneme kadar tarihlenirler. Bu eşyanın ilk kökeni genellikle Mısır'dır, fakat yapımı çoğu örnekte yereldir. Fenike ve Pön inançlarıyla bütün bu nesnelere bağlı olan Mısır inançları arasındaki ilişki hâlâ meçhuldür.

Bronz işi özellikle 7. yüzyıla tarihlenen ve sitenin varlığının sonuna kadar görülen küçük baltaların usturalarında görülür. Bunların şekilleri Mısır kökenlidir; işlevleri kültle ilişkili gözükmektedir. Bu nesnelerde genellikle özel bir amaç için kazınmış temsiller bulunur, çünkü ikonografi ve üslup açısından yine ya Mısır'a ve Doğu Fenike dünyasına ya da Batı Pön ve Yunan dünyasına bağlıdırlar ve bu kimi zaman aynı nesne üzerinde görülürler.

III. – Koroplasti

Çömlekçilik faaliyetinin Kartaca'daki varlığı gayet belirgindir; şehrin periferisinde fırınlar bulunmuştur. Yaygın olarak kullanılan ve dönemlere göre çeşitli türlerde üretilmiş tabak çanak dışında, geniş anlamda dini alana bağlı

bir üretim de vardı. 8. yüzyılın sonundan itibaren –fakat çoğu durumda 7. yüzyılda ve özellikle 6. yüzyılda– mezar eşyaları arasında pişmiş topraktan bir dizi maske ve protome görülür. Bunlar, başka bölgelerde, özellikle Mozia'da, kutsal bağlamlarda da (tofet) karşımıza çıkmıştır. Bunların kültle bağlantılı işlevleri kesin gözükse de, bunu belirlemek mümkün değildir. Maskeler protomelerden ayırt edilmektedir, çünkü gözler ve ağızlar deliktir. Daima erkek yüzlerini temsil ederler ve bu yüzler farklı biçimlerde deforme edilmiştir. Birçok tür saptanmış olup bunlar, pek az farklılıkla, Batı dünyasının birçok antik alanında görülür ve kökenleri kuşkusuz Suriye-Filistin'dir. Protomeler de ya erkektir ya kadın; bunlar da, bir yerden diğerine daha az farklılıklarla tekrarlanan türleri temsil ederler. Kadın protomeleri, ikonografileri bakımından, Mısır geleneğine bağlıdırlar; fakat, genellikle 6. yüzyıldan itibaren, bunların tipleri muhtemelen Yunan Sicilya'sından gelen bir İyon etkisi taşımaktadır.

Her türlü küçük heykel mevcuttur. Kıbrıs'a kadar uzanan en ilginç üretim insan figürlerinden ibarettir ve gövdesi çömlek çarkıyla yapılmışken, yüzler, kollar ve diğer ayrıntılar elle eklenmiştir. Kartaca'da bu heykelcikler 8. yüzyılın sonundan itibaren genellikle tofet'te bulunur ve bunlara adaksal bir işlev atfedilmiştir. Mozia tofet'inde de bunun örnekleri görülür. Benzer bir üretim Sardinya'da da vardır.

Kalıpla yapılan pişmiş toprak bol miktarda ve çeşitlidir. Farklı gelenekler ayırt edilir; Ortadoğu kaynaklı yerel bir gelenek (örneğin, kadın ayakta, saç şekli Mısır tarzı ve giysisi uzun) ve Yunan modellerinden kaynaklı bir gelenek:

Tahtta oturan kadın heykelcikleri, *kore* tipinde figürinler, Demeter ve Persephone kültüne bağlı türler. İthal edilmiş örneklerin yanında, bütün bir yerel üretime de rastlanır.

Kartaca'nın ve yakın bölgesinin tipik özelliği, disk biçimli, işlevi belirsiz plaketlerdir, genellikle bir yüzlerinde az çok belirgin rölyefli değişik dekorlar görülür. Figüratif (süvari, süvarili denizatı, hayvanlar, bitki motifleri) temsiller, sembolik (kanatlı bokböceği, Horus gözü) ya da geometrik motiflerle (burgu biçimli, dik köşeli süsler) birlikte görülür.

XIII. Bölüm

DİNİ İNANÇLAR VE KÜLT

Kartacalılar "tacirlikleriyle" olduğu kadar dindarlıklarıyla da ün salmışlardı. Günümüzde, neredeyse bütün doğrudan kaynaklar mabet ya da nekropol kaynaklıdır. Böylece, dinsel alandaki belgelerimiz bol miktardadır, ama aynı zamanda kısa ve özlü, tekrara dayalı ya da parçalıdır, genellikle iyi bilinmeyen bir bağlamı ima eder. Diğer yandan, dolaylı kaynakları değerlendirmek güçtür: Düşmanca yönlendirilerek, belki de yanlış yorumlanan gerçeklikleri yansıtırlar.

I. – Fenike tanrıları

Fenike'de her şehir devletinin kendi koruyucu tanrısı vardı, genellikle bu tanrılar bir çift halindeydi; fakat çeşitli işlevlere sahip –genellikle uzun süredir tanınan– başka tanrılara Fenike yerleşiminin ötesinde, bütün bölgede saygı gösteriliyordu. Sur'da esas tanrı Milkart'tı, onun

yanında da Astarte bulunuyordu; Sidon'da kraliyet hanedanlığı öncelikle Astarte'ye, ardından Eşmun'a tapıyordu. Biblos'ta esas kült, Astarte'nin bir tezahürü olan, "Biblos'un hakimi" Baalat Gubal kültüydü, fakat "göğün hakimi" Baal Şamem de önemliydi; ayrıca, "Biblos'un kutsal tanrılar meclisi" olarak nitelenen bir dizi başka tanrı da vardı. Tanrıların adları ya ithaflar sayesinde ya da –adını taşıyan kişide bir etkisi olacağı varsayıldığından– genellikle bir tanrının adını içeren bir cümle ya da ifadeden oluşmuş kişisel adlar sayesinde tarafımızdan bilinmektedir. Bu tanrı adları kimi zaman "efendi" *–baal–*, "kral" *–milk–* türünde bir cins ada dek uzanır ve genellikle bir tümleçle birlikte görülür: örneğin, Baalşamem, gördüğümüz gibi, "göğün efendisi"yken, Milkart "şehrin kralı"dır (*milk-kart*, *milkart* halini almıştır). Başka adlar ise, tersine, belirsiz ya da tartışmalı bir anlam taşır. Tanrıların işlevleri, genellikle klasik, farklı kaynaklar temelinde yeniden oluşturulur.

Sur'un kolonisi olan Kartaca, Milkart ve Astarte kültüne bağlıdır; fakat, zaman içerisinde, belki de kuruluşundan itibaren farklı kökenden insanlar şehre kabul edildiği için, bunlar, kendileriyle birlikte, geleneksel olarak saygı gösterdikleri tanrıları da getirmişlerdir: Böylece, tofet yazıtlarında, tanrılara –Fenike'de bilinen bütün tanrılara– ibadetle görevli çok sayıda sofu adı yer alır. Diğer yandan, daha baştan itibaren tofet bölgesinde yoğunlaşmış kazılarda Tinnit ile Baal Hammon'un adını anan binlerce mezar taşının ortaya çıkması bu çiftin önemine yönelik yargıyı fazlasıyla etkilemiştir: Tinnit ve Baal Hammon, mabetleri, bilinmeyen başka figürlerin rolünü önemsizleştirircesine, her zaman şehrin ana tanrıları olarak kabul edilmişlerdir.

Sur Krallığı'nın kurucusu ve –kolonizasyonla birlikte– yolculukların hamisi, bir tür kurucu ve uygarlaştırıcı kahraman olan ve Herakles/Herkül'le özdeşleştirilen Milkart üzerine Kartaca'da bile pek az bilgi edinebilmişizdir: Fakat, şehrin vergisini düzenli olarak Sur'da bulunan tanrının mabedine gönderdiğini biliyoruz; ayrıca, tofet'te bulunan bazı yazıtlar bu tanrıya yönelik bir ibadetle bir tapınaktan söz etmektedir.

Muhtemelen Milkart'a bağlı bir görevlinin adına metinlerde defalarca rastlanır. Bu, *mikim ilim*'dir ve "ortaya çıkaran", "tanrısallığı dirilten" diye tercüme edilebilir. Sur'da her yıl, kral, tanrının "uyanışı"nı –*egersis*– kutluyordu; muhtemelen yanarak ölmüş olan tanrı, Astarte'nin müdahalesi sayesinde (ritüel bir evlilik midir bu?) hayata geri dönüyordu. Başka yerde olduğu gibi, Kartaca'da da bu şenlik kralın yerine geçen bir rahip –*mikim 'ilim* denir– ve bir rahibe tarafından kutlanır; bu sıfata kimi zaman *mrth 'strny* kelimeleri eşlik eder. "Astarte eşleri" anlamına gelen bu ibare belki de Astarte'yle aralarındaki kutsal, ezeli evliliği ima etmektedir. *Mikim 'ilim*'in anlamından yakın dönemde Hans-Peter Müller kuşku duymuştur; bu görevli bir tanrının "çağırıcısı" olabilir, ona yakaranların yardımına gelmesi için bir aracı olabilir.

Astarte kültüne gelince –çok geniş görevleri olan bir tanrıçadır, Fenike'de ve kolonilerinde tanık olunan tek kadın tanrı figürü olup ya Hera/Juno ile ya da Afrodit/Venüs'le özdeşleştirilir–, tofet'teki yazıtlarda onun tapınağının ve Fenikelilerin benimsediği Elimi tanrısı Eryks Astarte'si (Latince Venüs) Tapınağı'nın adı geçer. MÖ 2. yüzyıla ait bir ithaf Lübnan'da Tinnit'e ve Astarte'ye

adanmış bir mabedin varlığını hatırlatır (*KAI*, 81). Astarte tapıncı Kartaca'nın tüm yaşamı boyunca kesintisiz sürmüştür; bununla birlikte, bilmediğimiz nedenlerle, Tinnit bu şehirde ve daha sonra Afrika'da özel bir önem edinir.

Antik yazarlar (Appianus, *Libyca*, 130; Strabon, XVII, 3, 14), Byrsa Akropolü'nde yükselen Asklepios/Aesculapios Tapınağı hakkında bize bilgi verir. Tofet'teki bazı yazıtlar böyle bir ibadetten söz etmektedir. Ayrıca, Eşmin-Astarte "çifti"nden de söz edilir. Agoranın yakınında bir Apollon Tapınağı vardır (Appianus, *Libyca*, 127; İbn Şabaat Sokağı'ndaki yapı mı?). Bu tanrı kimi zaman Eşmun'la özdeş kabul edilmişse de, Doğu'da iyi bilinen bir tanrı olan ve Kıbrıs'ta Apollon'a denk düşen Reşep de olabilir.

Fakat, gördüğümüz gibi, tofet yazıtları neredeyse sadece Tinnit ile Baal Hammon'a (MÖ 5. yüzyıl sonundan itibaren bu sıra içinde; daha önceleri ve Kartaca dışında genellikle sadece Baal Hammon'un adı geçer) adanmıştır.

Doğu'da bu tanrı ancak 9. yüzyılın son çeyreğindeki bir yazıttan bilinmektedir (*KAI*, 24, burada "evin tanrısı" sıfatıyla geçmektedir – "ev"den kastedilen hanedanlık mıdır?). "Hammon" teriminin etimolojisi tartışmalıdır: tanrı burada "tütsülü sunağın efendisi" ya da "fırının" veya "korun efendisi" olur (*hmn* kökü "sıcak olmak"tır); ya da "Amanos'un efendisi"dir (günümüz Türkiye'sinde güneydoğudaki bir dağ [Nur Dağları]). Alternatif bir hipoteze göre (Xella, 1991), krallık ataları kültüyle ilişkili olarak, *hmn* şapelinin tanrısıdır.

Baal Hammon'un niteliği ancak işaretler temelinde yeniden oluşturulabilir: Susa'yla özdeşleştirilen muhtemel ikonografisi onu yaşlı, sakallı, tahtta oturan, bir elinde

mızrak tutarken diğerini şükran işareti olarak yukarı kaldırmış bir tanrı olarak gösterir; koruyucu, belki de üretkenliğe bağlı bir tanrı görünümündedir; Kronos/Satürn'le özdeşleştirilmesi de bunu belirtmektedir.

Onun dengi Tinnit Fenike bölgesindeki bazı kanıtlar dolayısıyla artık bilinmektedir, fakat işlevleri, özgül karakterleri, tıpkı adının etimolojisi gibi, meçhul kalmaktadır. Çarşaflı ve kanatlı bir figür şeklindeki olası ikonografisi (kimileri tarafından Azize Monica "rahibesi"nin lahdindeki figürle özdeşleştirilir) onu İsis'le özdeşleştirebilir. Baal Hammon'la bağını ve Kartaca'da gösterdiği başarının nedenlerini bilemiyoruz. *Pn b'l* sıfatı hep vardır ve bunu "Baal'ın yüzü" diye tercüme edebiliriz: Bu, tanrıya has bir tür intişar (*émanation*) olabilir. Farklı ama kanıtlanamayan bir görüş Edward Lipinski'ye aittir ve onu "sulu göz" biri yapar.

Roma döneminde, Tinnit, Satürn kültüyle birlikte Kuzey Afrika'nın her tarafına yayılmış Iuno Caelestis'le ve kültüyle özdeşleştirilir.

Ortasından yatay bir çubuk geçen ve üzerinde "Tanit işareti" adını almış bir çember bulunan bir üçgenden ya da yamuktan ibaret bir sembol Tinnit'le ilişkilendirilir. Tofet mezar taşlarının üzerinde sıklıkla görülse de, başka şeylerle birlikte de yer alır. Modernlerin tanrıçayla kurdukları bağ, kuşkusuz ki, bu sembolün şematikleşmiş bir kadın figürüyle benzerliğinden kaynaklanır; bu, oldukça geç dönemli figürasyonlarda da vurgulanmıştır. Bununla birlikte, bu sembol tofet'ten başka yerlerde de bulunur; örneğin, evlerin döşeme taşlarında, Tinnit kültünün hiç belgelenmediği yerlerde. Demek ki, bununla ilişkisi tamamen belirsiz ve hatta ihtimal dışıdır (19. yüzyılda adı "Baal Hammon

işareti"ydi). Keza –kutsallıkla kesinlikle bağı olması gereken– anlamı ve kökeni tartışmalı kalır. Muhtemel gözüken bir önerme onu Mısır'daki yaşam sembolü olan *ankh* işaretine bağlar.

Bir dizi tanrı Kartaca yazıtlarında anılmaktadır, fakat bunların işlevlerine dair pek az şey biliyoruz. Leptis Magna'da Herkül'le özdeşleştirilen Milkaştart, Milkart, Baal Şamem, şifacı bir tanrı olan Şadrapa ve Şamaş –"güneş"– sayılabilir. Ayrıca, "tanrısal çiftler" diye adlandırılanları da sayalım: örneğin, Sid-Milkart, Sid-Tinnit, Eşmun-Milkart, Eşmun-Astarte. Bu tanrılar muhtemelen karşılıklı bir bağla bağlıdırlar: Sid-Milkart örneğinde muhtemel bir akrabalık ["Milkart'ın (oğlu) Sid"] olabildiği gibi, Eşmun-Astarte gibi gerçek "çiftler" de vardır. Fakat hiçbir örnek kesin bir belirginlik taşımaz.

II. – Yabancı kültler

Kartaca kültürünün birçok unsurunda Mısır'ın rolü görülür. "Büyü" alanında muskalar, tılsımlar, tamamen Mısır yapımı olmasalar bile genellikle Mısır'ın tanrısal dünyasından esinlenmiştir. Fakat, Fenikelilerin ve Pönlerin bu bölgeden gelen kültleri kendi inançlarına ne ölçüde dahil ettiklerini belirleyebilmek imkânsızdır. Mısır tanrılarının yerel ibadetlere dahil edilmesi, muhtemelen, Fenike yayılmasının başlangıcında gözlemlenir, fakat, MÖ 6. yüzyıldan itibaren daha belirgindir. Yazıtlarda özellikle Harpokrates ile İsis'in adı geçer. Tanrı Osiris, Ammon, İsis, Horus, Doğu'da olduğu kadar Kartaca'da da tanık olunan

çok sayıda Fenike kişi adıyla bileşime girer. Bir İsis tapınağı bu şehirde muhtemelen vardır.

Yunan kökenli kültlere gelince, Diodoros aracılığıyla bildiğimize göre, Demeter ve Kore kültleri MÖ 396 yılında Siracusa karşısında yaşanan Pön felaketinden sonra benimsenmiş olmalıdır; Diodoros'a göre, özgün kuralların değiştirilmemesi için, iki tanrıçanın da rahipleri Yunandı. Afrika'da olduğu gibi Sicilya ve Sardinya'da da bu tanrıçaların kültlerine bağlı pişmiş topraklar buluruz. Kore'nin ve Demeter'le özdeşleştirilen bir tanrıçanın adı iki Kartaca yazıtında yer alır.

Yabancı kökenli başka tanrıların da Kartaca tarafından benimsenmiş olması ihtimalini varsaymak için gerekli epigrafik kanıtlar yine eksiktir: 215 yılında Makedonyalı V. Philippos ile Hannibal arasında imzalanan anlaşmanın Polybios tarafından aktarılan ve anlaşmanın Pünik versiyonunun tercümesi olduğu varsayılan metni (VII, 9, 2-3), üçer üçer düzenlenmiş bir dizi Yunan tanrısına yakararak başlar: Zeus, Hera, Apollon; Kartacalıların *daimon*'u, Herakles ve İolaos; Ares, Triton, Poseidon. Bu Yunan adları altında Fenike tanrılarını, yani muhtemelen Barkaların tanrılarını saptama çabası hiçbir görüş birliğine varmamıştır (bkz. Bonnet, 1988, 182; Lancel, 1992, 228-229).

III. – Ruhbanlar ve kült

Birçok yazıtta "rahipler" –*kohanim* (tekili *kohen*)– adı geçer; bunlar kimi zaman başlarında bir "başrahip" –*rab kohanim*– bulunan kurullar şeklinde örgütlenmişlerdir. Su-

fetleri ve/veya rabları kapsayan soykütüklerinin gösterdiği gibi, aileleri aristokrasinin parçasıydı. Rahip bekâr kalmak zorunda değildi ve işlevini başka görevlerle birlikte yürütebilirdi. "Başrahip" –sufetlerle ve muhtemelen rablarla birlikte– bir "yargıç kral" olabilir. Kartaca'daki bütün din adamlarının başında bir "başrahip" –büyük olasılıktır– var mıydı, bilmiyoruz.

Rahiplerin tam işlevleri ve muhtemel görev süreleri açık seçik belirtilmemiştir; kurban törenlerine elbette katılıyorlardı ve bu törenler –doğaları gereği– onlara para ya da kurban edilen hayvanın eti kabilinden bir gelir sağlıyordu. Rahiplerin altında, en azından bazı durumlarda, "yardımcı rahipler" olması gerekir (tabii eğer *khn sn* sıfatının bu anlamda yorumlanması doğruysa).

Kadınlar, Fenike'de olduğu gibi, "rahibe" –*khnt*– işlevini üstlenebilmektedir. Onlar da üst düzey ailelerin mensubuydu: evli olanlar, başrahiplerin, sufet ya da rabların karısıydı. "Başrahibe" unvanı da vardır. Görev süreleri bilinmemektedir; geç dönem bir mezar yazısında on sekiz yıl hizmette bulunmuş bir başrahibe tanıtılmaktadır. Onların rollerini bilmiyoruz (belki, bunun istisnası, Milkart'ın uyanma seremonisidir); bazı yazıtlardan bildiğimiz üzere, kadın tanrıların kültlerine bağlı olmalıdırlar.

Rahiplerin yanında, bir dizi memur ve yardımcıları da tapınakta etkili olurlar: Örneğin, "kurban ediciler", "kasaplar" ya da "aşçılar"; bunların hepsi de kurban adaklarına bağlıdır. En bilineni ve daha önce belirtilmiş olanı, Marsilya'da bulunan ve Kartaca menşeli "tarife" (*KAI*, 69) bu adaklar hakkında bilgi vermektedir: Farklı boyda hayvanlar, öküzden kuşa dek, farklı törenlere göre kur-

ban edilir; bunların özel adları olur ve bu adların da dengi İbrani Kutsal Kitabında bulunur (holokost, komünyon kurbanı); bitki adakları ise yağ ya da sütten, meyveler ve pastalardan oluşmaktadır.

Hayvan kurban etmenin türüne göre, adakta bulunan kişinin hayvanın etinden nispeten pay almaya hakkı vardır. Kutsal Kitap'la yapılan karşılaştırmalar ve arkeolojik kanıtlar, bu payların mabette pişirildiğini ve ortak yemek sırasında yine mabette yendiğini belirtir. Tarifeler, kurban edenden (*baal zebah*, "kurban edici") başka, tapınakta kurban sunan gruplardan da söz eder: aileler *–sph–* ve *mrzh* ve *mzrh* denen diğer "birlikler." İlki Ortadoğu'da zaten bilinmektedir (adı Yunanca "thiasos" terimiyle karşılanmıştır); bu grup ya bazı tanrılara yönelik kültle bağlantılı olarak ya da ölüler kültüyle bağlantılı olarak toplanıyor ve ortak yemeklerle bunu kutluyordu.

"Tanrıların berberleri" bazı yazıtların üzerinde görülür; kimi zaman cenaze eşyalarının parçasını oluşturan küçük balta bıçakları da bunun bir diğer izidir. Görevleri belirsizdir: Rahipleri tıraş mı ediyorlardı? "Yazıcılar" kimi mabetlerin personellerine mensuptu; destan şarkıcıları, bazı tanrıların "hizmetkârlar"ı *–'bd–* ya da "kadın hizmetçiler"i *–'mt–* (bunların da görevleri belirsizdir) vardır. Bunlar, bazı antik yazarlar dolayısıyla bilgi sahibi olduğumuz kutsal fahişelik olgusuyla ilişkiye sokulmuşlardır. Batı'da, Kartaca'da, Sicca'da (Le-Kef), Sardinya'da benimsenmiş olan özellikle Eryks Astarte'si kültünde bu görülür (Herodotos, I, 199, Babil ve Kıbrıs konusunda bize bundan söz eder). Bir Kıbrıs metni temelinde erkek fahişeliği de varsayılmıştır (*KAI*, 37).

Şenlik dönemleri ve bunların nasıl kutlandığı hakkında sadece birkaç ibare mevcuttur: Şenlik, yeni ay doğduğunda kutlanmalıdır; Milkart'ın "uyanış"ı ilkbaharda kutlanmalıdır (şubat-mart); belli başlı tarımsal işlemlere (tohum ekimi, hasat, bağbozumu) şenliklerin eşlik etmesi mümkündür.

XIV. Bölüm

DİL VE EDEBİYAT

Bu eserde kullanılan doğrudan yazılı kaynaklar, ilk Fenikelilerin kendileriyle birlikte vatanlarından getirdikleri dilde ve yazıda kaleme alınmıştır. Fenike dili İbranice'ye yakın Sami grubuna mensuptur ve 22 işaretten oluşan bir alfabeyle sağdan sola doğru yazılır. Herodotos'un aktardığı Yunan geleneğine göre, alfabeyi icat edenler Fenikelilerdir ve bunu o zamana kadar bilmeyen Yunanlara aktarmışlardır. Gerçeklik biraz farklıdır, çünkü bu alfabeye MÖ 2. bin yılda Suriye-Filistin'de daha önce rastlanmıştır, fakat kimin ya da kimlerin icat ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, 1000 yılından biraz önce bu alfabeyi şematize edenler ve Doğu'ya, Batı'ya, her yere yayanlar Fenikelilerdir: Yunan alfabesi ve bundan türeyen alfabeler, özellikle Etrüsk ve Latin alfabeleri kökenlerini Fenike yazısından alırlar.

Batı Akdeniz'de, Fenike dilinde yazılmış belgelerin en eskileri MÖ 9. yüzyılın sonuna ya da 8. yüzyılın başına uzanır. Kartaca'daki en eski yazıtlar MÖ 7. yüzyıla tarihlene-

bilir. Ardından, belgelemeler artar, fakat ancak 5. yüzyıl sonu ile 4. yüzyıl başı arasında yazıtların sayısı giderek artarak sonunda binlerle sayılabilir bir hal alır. Ne yazık ki, metinler fazlasıyla tek tiptir. Bunların çoğu, gördüğümüz gibi, adak ya da mezar yazıtlarıdır ve dilbilgisi açısından oldukça kısıtlı veriler sağlar. Önemli güçlüklerden biri, daha önce sözünü ettiğimiz üzere, Fenike alfabesinin sessiz harflerden oluşmasıdır: en önemli ve en uzun metin Plautus'un *Poenulus* komedisinde korunan Fenike dilindeki bir monolog olduğu için, ya sesli edebi metinlere sahip yakın dillerle (özellikle İbranice) karşılaştırarak ya da bize ulaşmış olan Yunanca ve Latince birkaç transkripsiyon sayesinde dili yeniden oluşturmaya bizi mecbur eder.

Geleneğe uyarak, Kartaca hegemonyasının kendini göstermesinden önceki yazıtları Fenikeli (ve dillerini de Fenike dili) olarak, her tarafta özgül bir yazı türü ve anavatanın dili karşısında belli bir dil gelişimi gösteren yazıtları da Pünik (ve Pön dili) olarak adlandırıyoruz.

Gerçekten de, en eski metinler Sur'da ve Sidon'da kullanılana kuşkusuz denk düşen bir yazı ve dil türü gösterirken, zaman içinde tamamen Batılı değişimler algılarız. Yazıda, Kartaca idari yapısına özgü değişiklik, diğer Pünik ya da Pünikleştirilmiş merkezlerde de 5.-4. yüzyıllardan itibaren yerel değişikliklerle birlikte kendini gösterir. Dilde özellikle seslerde bir gelişim algılanır: gırtlaktan çıktığı söylenen sesli harfler konuşma dilinden düşerler. Böylece, yazıda seslileri belirtmek için bunlara denk düşen harfler kullanılmaya başlar. Bu kullanım Kartaca'nın düşüşünden önce çok kısıtlıdır. 146'dan sonra yaygınlaşır, öyle ki, Pön dilinin telaffuzunu, özellikle geç döneminde, daha iyi

canlandırabiliriz. Aynı zamanda, daha önce varlığını sürdürmüş, fakat papirüs gibi katı olmayan malzemeler üzerindeki belgelerle ya da özel belgelerle sınırlı işlek bir yazı türü de kendini gösterir: Bu yazıya yeni-Pünik denir, çok basitleştirilmiş ve genellikle okuması çok güç bir harf çizimi vardır: Sesli harflere sahip olmanın avantajı genellikle okumanın güçlüğüyle hükümsüz kalır.

Kartaca'nın yıkımından sonra da Fenike dili Akdeniz'de kullanılır. Numidya krallıkları kültür dili olarak bundan yararlanırlar; Kuzey Afrika'daki, Sardinya, Malta ve –daha az da olsa– Sicilya'daki siteler MS 1. ve 2. yüzyıllara dek Fenike dilini kullanmaya devam ederler; sonunda yerini tamamen Latince alır.

Kartaca'nın düşüşünden sonra, Yaşlı Plinius (*Doğa Tarihi*, XVIII, 22-23) senatonun şehir kütüphanelerini Afrikalı hükümdarlara verme yönündeki kararını aktarır. Fakat, Magon'un tarım kitabının 28 cildini Latince'ye tercüme ettirir. Ayrıca, Sallustius'un (Jugurtha, 17, 7) Numidya Kralı Hiempsal'a ait bazı "Pön kitapları"nı kullanmış olduğunu da biliyoruz.

Magon'un kitaplarının bazı bölümleri hariç, Fenike dilindeki bütün edebi ya da bilimsel eserler kayıptır. Plinius'un sözünü ettiği "Kartaca kütüphaneleri"nin içeriğiyle ilgili oldukça kısır bir tartışma vardır. Yunanca eserlerin başatlığı vurgulanmıştır ve hatta Fenike dilinde yazılmış geniş kapsamlı (tarih, felsefe, bilim) çalışmaların varlık imkânı bile reddedilmiştir (Cl. Baurain). Bu, hiçbir somut kanıtla desteklenmeyen bir tutumdur. İbn Şabaat Sokağı'ndaki yapıda bulunan papirüsleri mühürlemiş binlerce bağıt, tersine, Helenistik dönemde Kartaca'da Pön

yazısının ve hiç kuşkusuz dilinin yaygın kullanımına tanıklık etmektedir. Kuşkusuz, Yunanca da biliniyor, iletişim ve kültür dili olarak kullanılıyordu: Hannibal'in tarihyazıcıları Sosilos ile Sylenos Yunanca yazmışlardı (Sosilos, Hannibal'in Yunanca öğretmeniydi; Cornelius Nepos, Hannibal, 13, 3). Kartaca'nın iktidarının yok edilmesi, ancak parçalarını elimizde tutabildiğimiz bir geleneği kesintiye uğratmıştır.

Sonsöz

MÖ 122 yılında, C. Gracchus, Kartaca'ya sütunlar göndererek şehrin sınırında *Colonia Iunonia Karthago*'nun kurulmasını teşvik etti; bu teşebbüs bir yıl sürdü. Daha sonra, 44 yılında, Augustus, Caesar'ın kurduğu koloniye *Colonia Iulia Concordia Karthago* adını verdi. Bu şehir Afrika'daki Roma eyaletinin başşehri oldu. MÖ 1. yüzyılın sonunda Byrsa Tepesi düzleştirilerek yeni başşehrin idare merkezi haline getirildi: Forum, adli bazilika ve tapınaklar burada görüldü. Bu büyük faaliyet Pön Kartaca'sının gerçek yok oluşuna neden oldu: "Sitenin ölümünden sonra ondan arta kalanın gömülmesi" (S. Lancel, 1992, 449).

Şehrin yok oluşu, aşağı yukarı yedi yüz yıldır Afrika'da mevcut Fenike kökenli kültürü ortadan kaldırmadı. Fas'tan Trablus'a dek, Pön dili, gördüğümüz gibi, MS 1. yüzyıla kadar yaygın bir şekilde yazılmaya devam etti, yeni-Pünik yazı geleneksel görkemli yazının yerine geçti. Sonraki yüzyıllar boyunca Pünik hep yazıldı, ama artık Latince karakterlerle, Sami dillerinin tipik sesleri için özellikle yaratılmış birkaç işaretle birlikte. "Latin-Pünik" denen ve Trablus'ta bulunan yazıtlarda bu ısrara tanıklık edilir. Fenike dilinde birkaç kelime –örneğin, "tanrı" anlamına

gelen *ilim*– kullanan Aziz Augustinus döneminde, eski kolonların dili "Kenan" menşeli bir dille nitelenen köylüler arasında ve kırsal kesimde kullanılıyordu.

İdari alanda, Fenike kökenli görev adlarına –özellikle 'sufet'lik– MS 1. yüzyıldaki yazıtlarda da rastlanır. Roma Afrika'sının dini ise Baal Hammon ile Tinnit'in mirasçıları olan Satürn ve Iuno Caelestis kültlerinin geniş çaplı yaygınlığının izini taşır. Onların onuruna düzenlenen anıt ve törenler geçmişte –özellikle tofet'te– uygulanan törenlerin kalıntılarını içermektedir; Satürn'e adanmış mezar taşı ifadelerinde kimi zaman Pünik deyimlere rastlanır; örneğin, *molchomor* –"kuzu kurban etme"– ve *nasililim* –muhtemelen "tanrıya adak"– gibi. Nihayet, selamlaşmak için kullanılan ve Hıristiyanların Meryem'e yakarışında sık sık tekrarlanan en yaygın Latince kelimelerden biri olan "ave" Fenike dilinden alınma olup "yaşa!" anlamına gelir.

Kaynakça

Amadasi Guzzo M. G., Liverani M., Matthiae P., *Da Pyrgi a Mozia. Studi sull'archeologia mediterranea in memoria di Antonia Ciasca* (Vicino Oriente. Quaderni, 3/1-2), Roma, 2002.

Aubet M. E., *The Phoenicians and the West*, Cambridge, 2001 (özgün metin: *Tiro y las colonias fenicias de Occidente*, Barselona, 1987).

Bartoloni P., Bondi S. F., Moscati S., *La penetrazione fenicia e punica in Sardegna. Trent'anni dopo* (Memorie dell'Accademia Nazionale dei Lincei, ser. 9, fas. IX), Roma, 1997.

Baurain CL, Bonnet C, *Les Phéniciens. Marins des trois continents*, Paris, coll. "Civilisations U", 1992.

Bénichou-Safar H., *Les tombes puniques de Carthage. Topographie, structures, inscriptions et rites funéraires (Etudes d'Antiquité africaines)*, Paris, 1982.

Bénichou-Safar H., *Le tophet de Salammbô à Carthage* (coll. de l'École française de Rome, 342), Roma, 2004.

Beschaouch A., *La légende de Carthage* (coll. "Découvertes", 172), Paris, 1993.

Bondi S. F., *Nuove acquisizioni storiche e archeologiche sulla Sicilia fenicia e punica*, ACFP 4 içinde, Cádiz, 2000, 83-89.

Bonnet C, *Melqart. Cultes et mythes de l'Héraclès tyrien en Méditerranée*, Louvain-Namur, 1988.
Bonnet C, *Astarté. Dossier documentaire et perspectives historiques*, Roma, 1996.
Bunnens G., *L'expansion phénicienne en Méditerranée occidentale*, Brüksel-Roma, 1979.
Charles-Picard G. ve C, *La vie quotidienne à Carthage au temps d'Hannibal.* Paris, 2. baskı, 1982.
Ciasca A., *Mozia. Sguardo d'insieme sul tofet*, Vicino Oriente, 8 (1992), s. 113-155.
Cintas P., *Manuel d'archéologie punique*, I-II, Paris, 1970-1976.
Desanges J., *Recherches sur l'activité des Méditerranéens aux confins de l'Afrique*, Paris, 1978.
Dridi H., *Carthage et le monde punique (Guides Belles Lettres des civilisations)*, Paris, 2005.
Fantar M.-H., *Kerkouane, cité punique au cap Bon*, c. I-II, Tunus, 1984-1986.
Fantar M.-H., *Carthage. Approche d'une civilisation*, I-II, Tunus, 1993.
Fantar M.-H., *Carthage. La cité punique*, Tunus-Paris, 1995.
Friedrich J., Röllig W., Amadasi Guzzo M. G., *Phönizisch-punische Grammatik*, 3. Auflage, Unter Mitarbeit von W. R. Mayer.
Gras M., Dubœuf P., *L'architecture de la tombe de Yada'milk à Carthage. Essai de restitution*, Amadasi Guzzo-Liverani-Matthiae içinde, 2002, s. 253-267.
Gras M., Rouiliard P., Teixidor J., *L'univers phénicien*, Paris, 1989.
Huss W., *Geschichte der Karthager (Handbuch der Altertumswissenschaft, 3. Abteilung, 8. Teil)*, Münih, 1985.
Huss W., *Die Karthager*, Münih, 1990.

Krings V. (edit.), *La civilisation phénicienne et punique. Manuel de recherche*, Leiden, 1995.

Krings V., *Carthage et les Grecs, ca. 580-480 av. J.-C. Textes et histoire*, Leiden, 1998.

Lancel S. (yön.), Byrsa I, *Mission archéologique française à Carthage. Rapports préliminaires des fouilles 1974-1976* (coll. de l'École française de Rome, 41), Roma, 1979.

Lancel S. (yön.), Byrsa II, *Mission archéologique française à Carthage. Rapports préliminaires des fouilles 1977-1978; niveaux et vestiges puniques* (coll. de l'École française de Rome, 41), Roma, 1981.

Lancel S., *Introduction à la connaissance de Carthage: la colline de Byrsa à l'époque punique*, Paris, 1983.

Lancel S., *Carthage*, Paris, 1992.

Lancel S., *Hannibal*, Paris, 1995.

Leglay M., *Saturne africain (Histoire, Monuments: I. Afrique Proconsulaire; II. Numidie, Maurétanie)*, Paris, 1961-1966.

Lipinski E. (yay. haz.), *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*, Turnhout, 1992.

Lipinski E., *Dieux et déesses de l'univers phénicien et punique*, Leuven, 1995.

Morel J.-P., *Vie et mort dans la Carthage punique d'après les fouilles de Byrsa (VIIe-IIe siècle av. J.-C)*, Tunus, 2. baskı, 2000.

Moscati S., *Gli adoratori di Moloch. Indagine su un celebre rito cartaginese*, Roma, 1991.

Moscati S. (yay. haz.), *I Fenici: ieri, oggi, domani. Ricerche, scoperte, progetti*, Roma, 1994.

Nicolet C. (yay. haz.), *Rome et la conquête du monde méditerranéen, en 264-27 av. J.-C.*, c. 2: *Genèse d'un empire*, Paris, 1978.

Sznycer M., *Les passages puniques en transcription latine dans le "Poenulus" de Plaute (Etudes et commentaires, 65)*, Paris, 1967.
Sznycer M., *Carthage et la civilisation punique*, Nicolet içinde, 1978, s. 545-593.
Vegas M. (yay. haz.), *Cartago fenicio-púnica. Les excavaciones alemanas en Cartago 1975-1997 (Cuadernos de arqueología mediterránea, 4)*, Barselona, 1998.
Xella P., *Ba'al Hammon, Recherches sur l'identité et l'histoire d'un dieu phénico-punique*, Roma, 1991.
Zamora J. A. (yay. haz.), *El hombre fenicio. Estudio y materiales*, Roma, 2003.

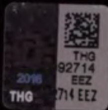
KARTACA

MARIA GIULIA AMADASI GUZZO

Türkçesi: IŞIK ERGÜDEN

TÜM BIR ANTİKÇAĞ BOYUNCA AKDENİZ ÇUKURUNUN IŞIĞI, İLHAM KAYNAĞI OLDU KARTACA. AKDENİZ HAVZASINDAKİ BÜTÜN DENİZ TİCARETİNE NEREDEYSE TEK BAŞINA HÜKMEDEN BU KUDRETLİ KENT, İÖ II. YÜZYILDA ROMA TARAFINDAN TARİH SAHNESİNDEN SİLİNENE DEK, BUGÜN ADETA İĞNEYLE KUYU KAZARAK BULGULANABİLEN BİRBİRİNDEN DEĞERLİ İZLER BIRAKTI. İÖ. IX. YÜZYILDA TARİHTE BOY GÖSTERDİĞİ VAR SAYILAN KARTACA, BUGÜN ÖZELLİKLE ARKEOLOJİK NİTELİKLİ BİRÇOK BAŞAT ARAŞTIRMANIN TEMEL KONUSU. ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA, KONUNUN BİLİNEN EN ÖZELLİKLİ GİRİŞ METİNLERİNDEN BİRİ OLARAK, BU BATI FENİKE UYGARLIĞININ TARİH BOYUNCA GÖSTERDİĞİ GELİŞİMİ ELDE EDİLEN EN MÜSPET VE GÜNCEL BİLGİLER IŞIĞINDA ORTAYA KOYUYOR.

Kültür Kitaplığı: 157; Tarih: 29

D